

Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн,
Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић,
Драго Ћупић, Митар Пешикан

Srpski jezik na kraju века
**СРПСКИ ЈЕЗИК
НА КРАЈУ ВЕКА**

Редактор
Милорад Радовановић

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК
Београд
1996

GRAD
PG
1225
S675
1986

Рецензенти

ПАВЛЕ ИВИЋ
ИРЕНА ГРИЦКАТ

Grad
3056448X
Sosl'a
2-17-98

САДРЖАЈ

Предговор (Милорад Радовановић)	1
(О језичким променама уопштено; О променама у српском језику у одабраном времену; О самој књизи; Литература; Прилози)	
Предисторија и социолингвистички аспекти (Бранислав Брборић)	17
(Ретроспектива српско-хрватскога језичког и политичког уједињавања и разједињавања; Расплитање језичке кризе у бившој Југославији; Литература)	
Лексика (Иван Клајн)	37
(Извори, критеријуми и хронолошке границе; Односи међу варијантама; Страни утицаји; Општи део речника; Унутрашња политика; Званични жаргон и конференцијашки језик; Међународна политика; Привреда и финансије; Наука; Техника; Саобраћај и туризам; Култура, уметност и просвета; Средства информисања; Забава и мода; Спорт; Војна терминологија; Сленг; Вулгаризми; Литература)	
Фонетика (Драгољуб Петровић)	87
(Уводне напомене; Прозодијски систем; Вокализам; Консонантизам; Закључне напомене; Литература)	
Морфологија, синтакса и фразеологија (Живојин Станојчић)	111
(Уводне напомене; Ниво облика; Ниво реченичних конституената; Ниво реченице [клаузе]; Литература)	
Специјални стилови (Милош Луковић)	143
(Уводне напомене; Процеси номинализације језичког исказа и декомпоновање предиката; Бујање фразеологизама; Бирокупатизација језика; Литература)	
Дијалекти (Драго Ђупић)	159
(Уводне напомене; Промене у дијалектима; Проучавање дијалеката; Закључне напомене; Литература)	
Правописна норма (Митар Пешикан)	171
(Правописна норма у српској језичкој култури; Српска правописна норма после Другог светског рата; Актуелна начела српске језичке и правописне норме; Литература)	
Summary	181
(Preface; Historic Background and Sociolinguistic Aspects; Lexicon; Phonetics; Morphology, Syntax and Phraseology; Special Styles; Dialects; Orthography)	
Регистри (Милош Луковић)	191
(Регистар личних имена; Регистар појмова)	

ПРЕДГОВОР

Милорад Радовановић

1. О ЈЕЗИЧКИМ ПРОМЕНАМА УОПШТЕНО

Обично се и у лаичкој свести и у теоријској лингвистици узима да актуелних промена у језику говорници најчешће и нису свесни — будући да су оне изразитије уочљиве тек у временском кораку који омеђују барем две генерације говорника. С друге се стране, пак, зна се да су језичке промене неминовне, непрекидне, еволутивне, закономерне, језику прирођене, а опет унутрашњим и спољашњим узроцима мотивисане. Зна се и да су узроци језичким променама унутрашња логика језичкога устројства — с једне стране, и промене у изванјезичком универзуму, који језик окружује, дакле у нејезичком контексту — с друге стране. Зна се, такође, да су им резултати „у вези с језиком“, тј. у његовој судбини — дакле „спољашња историја језика“, или „у самом језику“, тј. у његовом устројству — дакле „унутрашња историја језика“. Све речено вреди и за нормирани, стандардизовани језик, значи и за случајеве када, уз постојећа имплицитна, пропишемо и експлицитна правила употребе језика у његовом говореном и писаном виду (= нормативна граматика, речници, правопис и сл.). У таквим случајевима језичке су промене само полагаоније, сам језик је унеколико конзервативнији, особито у писаном виду његова остварења, и како неки кажу — постаје „еластично стабилан“, но подложен је сваковрсним променама и даље — разуме се. Постоји и озбиљан комуникацијски разлог за такво понашање језика: наиме, и када се језик уопште не би мењао, и када би се непрекидно стихијно мењао, то би временом једнако шкодило разумевању или чак онемогућавало ваљано тумачење језиком обликованих порука.

2. О ПРОМЕНАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ОДАБРАНОМ ВРЕМЕНУ

Када су српски језик и друга половина XX века у питању, размишљање о језичким променама могло би ићи барем у неколико важни-

јих праваца. Прво се намеће питање да ли доиста за пола физичкога века, односно за време осетно мање од просечнога људског века данас, у условима нормираности стандарднога његовог вида при том, нанос промена у српском језику може бити такав и толики да му се цела једна књига посвети? И доиста, када смо 1993. године започели рад на овој књизи, моја уредничка несигурност била је везана управо за неверицу да ћемо језичким налазима и њиховом лингвистичком интерпретацијом успети да попунимо задати простор од 12 штампарских табака међу корицама књиге. Несигурности и неверице, разуме се, убрзо је нестало. Довољно је било само се подсетити неких спољашњих чињеница везаних за назначено време и српски језик у њему: Други светски рат, политичке и укупне друштвене промене након њега, утицај „совјетског“ политичког и културног обрасца до 1948. године и касније одвајање од њега, „самоуправно“ устројавање свих области живота у највећем делу посматраног периода, сразмерно убрзана индустријализација и урбанизација, омасовљавање школства, науке, издаваштва и писмености уопште, пораст просечног образовног нивоа говорника с тим у вези, убрзани развој технике, технологије, и многих других области знања, експанзија масовних, особито електронских медијума у новије доба, раније и новије масовне миграције становништва, међукултурни, међуетнички и међујезички контакти и конфликти, растакање Југославије у деведесетим годинама, распад „источног блока“ и оживљавање етничких („чистих“) држава, свеопшта „европеизација“ културе па и језика, раслојавање друштва, затим раслојавање језика у социјалном, функционалном и варијантном погледу, развој терминологија, затим развој лингвистичке науке и њено отварање према светским токовима у методолошком и теоријском смислу — све је то, разуме се, а и штошта друго уз то, суделовало „споља“ у обликовању енергије за језичке промене и у нашој моћи да те промене уочимо, пратимо и тумачимо. Затим се намеће и важно начелно опажање да, гледано „споља“, дакле — на неки начин лингвополитички, број словенских језика у посматраном периоду, особито када су њихове стандардизоване верзије у питању, закономерно расте (готово по једним језиком у свакој деценији — просечно), што је, разуме се, извесно одступање од општих збивања те врсте, у светским размерама посматраних.

3. О САМОЈ КЊИЗИ

Уз до сада речено, ваља рећи и то да се, некако, поткрај века и миленијума о оваквим темама у разним областима знања и иначе радо пише: „Српски језик на крају века“, „Планирање језика у есхатолошкој перспективи“, и сл. А крајем миленијума тек! То би било помало ирационално објашњење мотивације за израду књиге ове врсте. А рационално објашњење свело би се на след ових догађаја и поступака:

3.1. *О замисли — Пројектју.* Ова је књига настала као резултат рада на Пројекту који је 1992. године иницирао професор Станислав Гајда, Институт за пољску филологију, Ополски универзитет (Stanisław Gajda, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Opolski), Ополе, Пољска. Пројекат носи службени назив *Савремене ѝромене у словенским језицима (1945—1995) (Współczesne przemiany języków słowiańskich [1945—1995])* и под патронатом је Пољске академије наука и Међународног комитета слависта. Координатор Пројекта кроз све ове године био је професор Станислав Гајда, координатор Потпројекта за српски језик (*Савремене ѝромене у српском језику [1945—1995]*) — професор Милорад Радовановић, секретар српског Потпројекта магистар Милош Луковић, а његов носилац Институт за српски језик САНУ. Замишљено је да Пројекат траје у периоду од 1992. до 1996. године, док је објављивање његових коначних резултата планирано за Дванаести међународни конгрес слависта у Кракову (1998). Предвиђено је да сваки словенски језик у тој завршној прилици буде заступљен једним томом, писаним управо на језику који приказује, да сваки такав монографски приказ представи (а) промене друштвених и комуникацијских прилика у којима се дати језик налази, (б) промене у варијететима тога језика, (в) промене у самој језичкој структури (фонетско-фонолошке, морфолошке, синтаксичко-семантичке, лексичке, текстуалне, стилске, прагматичке), и (г) језичка збивања у дијаспори, да све то прати завршна свеска регистара (личних имена, географских имена, језика, дијалеката, социолингвистичких појмова, граматичких категорија, и сл.), да резимеи буду дати на енглеском језику. У оквиру реализације овог међународног Пројекта одржано је неколико тематских конференција: „Словенски језици у контексту савремених промена у Европи“ (1992), „Савремене промене у пољском“ (1993), „Савремени проблеми упоредне стилистике“ (1993), „Граматицке, лексичке и стилске промене у словенским језицима“ (1995), „Саопштавање резултата рада на Пројекту“ (1994, 1996), а део реализације Пројекта одвијао се и кроз тематски усмерене (групне и појединачне) наступе на Међународном конгресу слависта у Братислави (1993), те кроз редовне годишње састанке Координационог одбора Пројекта. Такав облик рада, као и издавање пригодних тематских публикација, уз израду одговарајућих подсетника за представљање промена у самој структури свакога словенскога језика (по варијететима, затим по нивоима, од фонетско-фонолошког, преко морфолошког, и синтаксичко-семантичког, до лексичког, текстуалног, стилског и прагматичког) — прилагођен је начелној потреби да се изведу неопходне предрадње намењене усаглашавању избора тематике, теоријских ставова, методолошких поступака, приказивачких техника и појмовно-терминолошких апаратура — за коначно дело. Тај оквир, разуме се, може бити модификован, допуњаван, редукован, или сл., сходно специфичностима појединачних језика и спољашњих прилика у којима они опстојавају. А тек завршна свеска штампаних резултата овог међународног Пројекта, свеска регистара

(чију сам израду сâм предложио), надам се, моћи ће пружити услове за (опште и детаљне) упоредне, дакле типолошке увиде разних укрштених врста.

3.2. *О ситуацији у словенским земљама.* Што се тиче језичке ситуације, њенога описа и објашњења појава у словенским земљама уопште, ваљало би их, као и српски случај који је предметом ове књиге, представљати на начин како сам то сâм предложио у подсетнику који сам био израдио за потребе целог Пројекта (Радовановић 1994^a), дакле као инвентар следећих питања и могућних проблема: (1) *Језичка ситуација* у словенским земљама (генетски блиски/удаљени језици; типолошки слични/различити језици; међујезичка разумљивост; писма, ортографије, стање писмености; етничке и конфесионалне пропорције и процеси; матична позиција и позиција дијаспоре; компактне/некомпактне говорне односно језичке заједнице; билингвизам, мултилингвизам, диглосија; миграције становништва); (2) *Језичка њолиџика* (= „планирање статуса“) у словенским земљама (језик, језици у јавној употреби; језик, језици у службеној употреби; уставна, законска, правна решења и језичка пракса; *lingua communis*, *lingua franca* и сл.); (3) *Планирање језика* (= „планирање корпуса“) у словенским земљама — нормативни (= прескриптивни) инструменти планирања језичкога стандарда (ортографска, ортоепска, граматичка, семантичка, лексичка, текстуална, стилска, прагматичка норма); (4) *Стратификација* (= *раслојавање*) језика (у функционалној, социјалној и територијалној перспективи); (5) *Међујезички контакти* (са „светским“ језицима; с језицима интеракцијског окружења; с језиком типа *lingua communis*; у ситуацијама диглосије, дијаспоре и сл.; специфичне контактне теме: интернационализми, европеизми, класицизми, византизми, оријентализми, балканизми, медитеранизми, карпатизми, славенизми, романизми, германизми, англицизми, итд.; однос према пуризму); (6) *Говорне* (= *језичке*) *интеракције* (избор језика односно његовог варијетета; ставови према језицима и њиховим варијететима; језички престиж; стандарднојезички престиж; принципи промене кода; типови интеракцијских образаца). (Детаљнију разраду ових одредница читалац ће наћи у: Радовановић 1994^a.) Разуме се, при том, да предметом ове књиге, као и целог Пројекта из којег она извире, нису само стандардни језик и његови могући варијетети (нпр. варијанте, функционални стилови и сл.), него и нестандардизовани видови постојања и употребе језика (нпр. урбани и рурални дијалекти, социолекти и сл.).

3.3. *О српско-хрватској релацији* (Или: Како је „српски“ [п]остао „српски“?). Када су стандардни словенски језици у питању, међутим, српско-хрватска релација чини се сасвим специфичном по политичким догађајима, лингвистичком статусу и номенклатури језика у посматраном одсечку времена. Пренећу, стога, овде најважније делове расправе нарочито рађене за потребе Пројекта, у којој сам покушао суштину тих збивања описати и протумачити (Радовановић 1995). (Уосталом, овај је

цели Пројекат 1992. године био и зачет етикетом „српскохрватски“ у листи словенских језика којих се тицао, да би се од 1994. године појавиле две оделите етикете у истој листи језика, „српска“ и „хрватска“, што ће, последично, резултирати и двома књигама о супстанцијално истој теми.)

3.3.1. Пошто су се поступци језичке политике и процеси планирања језика, који се тичу доскорашњег „српскохрватског стандардног језика и његових варијаната“, у нашој рецентнијој прошлости и у садашњости типолошки битно изменили у односу на готово два века другачијих политичких, друштвених, културних, комуникацијских, етничких и лингвистичких прилика, замисли и праксе — сматрам да ми стручна савест налаже да овим поводом допуним, прокоментаришем (и можда преиспитам) неке своје раније теоријске погледе и систематизације (из последњих двадесетак година) — у области лингвистички релевантних чињеница и односа, стања и процеса управо у подручјима језичке политике и планирања језика.¹

3.3.2. Од 1979. године наовамо (Радовановић 1986 [1979]) јасније сам био почео публиковати своје схватање о планирању језика као континуираном процесу разложеном у след сукцесивних корака, представљених метафором „круга“ од десетак фаза односно поступака у њему, који тако, заправо, и „затварају односно отварају“ укупни процес планирања језика. Предлагао сам, дакле, као „идеални“ модел — низ таквих фаза/поступака у процесу планирања језика, успешније или мање успешно оствариваних (или неоствариваних), каткад сажиманих или хронолошки поремећених — и у нашем, „српско-хрватском“, тј. „српском“ и „хрватском“ стандарднојезичком случају (односно случајевима) — да бих га (тј. њих) колико-толико валидно и описао и објаснио:² *селекција* (= одабирање), *дескрипција* (= описивање), *ипрескрипција* (= прописивање), *елaboraација* (= разрађивање), *акцeијиација* (= прихватање), *имплементација* (= примењивање), *експанзија* (= ширење), *култивација* (= неговање), *евалуација* (= вредновање), *реконструкција* (= преправља-

¹ Овај се прилог нуди само као (истина сразмерно дуго промишљана) скица за научну дискусију коју сам, с варирањем њеног основног текста, опреме и наслова, био наумио научној јавности представити у некој важној пригоди догледне будућности (на 25. међународном научном састанку слависта у Вукове дане, у Београду, односно Новоме Саду, 1—6. септембра 1995, те на научној конференцији поводом међународнога пројекта *Савремене йромене у словенским језицима* [1945—1995], у Ополу [Пољска], 20—22. септембра 1995).

² Упростијено речено, да се подсетимо (Радовановић 1993^a : 111): „Значи, мораш прво одабрати шта ћеш сматрати својим (јавним) језиком, којим ћеш, дакле, јавно, писати и говорити, затим тај идном мораш описати, те га прописати (описни/прописни) речници, граматике, правописи...), затим мораш разрадити оно за шта си се одлучио и чиме располагаеш (учинити тај језик 'синтаксички гипким', 'терминолошки достатним'...), прихватити га службено и неслужбено у животу (пишући поезију и причајући трачеве...), и распростраити у свим животним сферама, и 'хори-

ње) (Уп. прилог 1.) При том сам предвиђао „природно затварање“ овога круга фаза/поступака у континуирани процес — преко сегмената непосредне *дескрипције*, *ипрескрипције* или *елаборације* новонасталих стандарднојезичких појединости (и лексичких и граматичких, разуме се) — допустивши, уз све речене оgrade, као „изнимни“ случај, и могућност „отварања“ тога круга у сегменту *селекције* (= враћање на полазишну тачку, тј. поново на избор језика или неког његовог варијетета попут дијалекта, социолекта или *варијанте* — за основицу стандарднојезичке нормe).

3.3.3. Загребачки лингвиста, теоретичар језика, Дубравко Шкиљан је 1988. године (Шкиљан 1988), у књизи *Језична њолиџика*, моје теоријско разматрање и систематизовање процеса планирања језика уопштио, његовим уклапањем у оквир познатог Клосовог разврставања, па је, тако, предложене сегменте *акцешаџије*, *имплементације*, *експанзије* и *култивације* уврстио у „планирање статуса“ (што бисмо, онда, у још уопштенијем систему лингвистичких етикета могли назвати и *језичком њолиџиком* у ужем смислу), док је безмало све остале предложене сегменте, дакле *дескрипцију*, *ипрескрипцију*, *елаборацију*, *евалуацију* и *реконструкцију* сврстао, конзеквентно, у „планирање корпуса“ (што бисмо, онда, у оном уопштенијем систему лингвистичких етикета могли назвати и *иланирањем језика* у ужем смислу). При свему томе, дакле, и Шкиљан издваја, као у овом погледу сасвим специфичан, управо сегмент *селекције*, сматрајући га за „карику између ових двају планирања“ (Шкиљан 1988 : 47—48). (Уп. прилог 1.)

3.3.4. Да бих у новонасталим политичким, друштвеним, културним, комуникацијским, етничким па и лингвистичким приликама привидни парадокс „српско-хрватског“, тј. „српског“ и „хрватског“ стандарднојезичког случаја (односно случајева), другим речима — парадокс дојучерашњег „српскохрватског стандардног језика и његових варијаната“, могао доследио у постављеном теоријском оквиру образлагати, у моделу који сам предлагао, сада бих у простор „затварања/отварања круга“ у процесу планирања језика уврстио једно додатно поље збивања, са пет „нових“ фаза/поступака (уп. прилоге 1—2). Ово ми је, наиме, потребно да бих колико-толико валидно могао описати и објаснити како се то у хрватском случају тај „круг отворио“ управо у „изнимном“ сегменту *селекције*, а у српском се случају наставио „природно затварати“ у сегментима *дескрипције*, *ипрескрипције* или *елabo-*

зонтално’, и ’вертикално’, дакле, и у ’простору’ (мисли се на дијалекте), и у ’распону’ (мисли се на социолекте), а стално га неговати (кроз школу, масовне медијуме...), вредновати (кроз лекторски, филолошки посао...), те преправљати (кроз академијске, министарске или сличне ауторитете).“ Или (Радовановић 1986 : 195): „Тиме се, заправо, само затвара круг поступака у нормативним делатностима у стварању стандардног језика, и обезбеђује прерастање сукцесије поступака у континуирани (циклични) процес, тј. у делатност коју зовемо планирање језика.“

рације (овисно о конкретним лексичким и граматичким појединостима које су у питању). У крајњем, то би могло послужити и да се покуша макар објаснити како је то, „на крају пута“, „хрватска (= 'западна', 'загребачка') варијанта стандардног српскохрватског језика“, уз релативно бурне унутарјезичке ломове и прекрајања, напоскон промовисана у нови, оделити „стандардни (= 'књижевни') хрватски“, док је она друга, „српска (= 'источна', 'београдска') варијанта стандардног српскохрватског језика“, последично, будући *post festum* реноминована, тиме коначно, али и без бурних унутарјезичких ломова и прекрајања, и дезинтегрисана из готово двовековног „заједништва“, и тако и сама промовисана у оделити „стандардни (= 'књижевни') српски“? Уједно, мислим, оваквим поступком би се и подоста тога могло објаснити и систематизовати у историји не само „српске“ него и „хрватске“ улоге у слеђењу „вуковског“ — дакле по провенијенцији иманентно „српског“ — новоштокавског стандардно(књижевно)језичког концепта у протекла два века, односно, да се послужим овде формулацијом заснованом на игри речи из подналова овога одељка — „како је [то] 'српски' (п)остао 'српски'“? Дакле, то би биле следеће додатне фазе и поступци (уп. прилог 2):

<i>Интеграција</i>	=	инаугурисање новоштокавског стандарда
<i>Варијација</i>	=	инаугурисање урбано-регионалних узуса у ранг престижних стандарда
<i>Поларизација</i>	=	инаугурисање територијалних/националних варијаната стандарда
<i>Дезинтеграција</i>	=	инаугурисање варијаната у ранг престижних стандарда
<i>Промоција</i>	=	инаугурисање оделитих стандардних језика

С повременим осцилацијама ове или оне врсте, већег или мањег степена, у остваривању побројаних процеса, њихове би се релативне хронолошке преграде, само као груби оквири распостирања основних тенденција, могле омеђити првом половином 19. века (= *интеграција*), другом половином 19. века (= *варијација*), временом од почетка до шездесетих година 20. века (= *поларизација*), временом од седамдесетих до краја осамдесетих година 20. века (= *дезинтеграција*), и актуелним деведесетим годинама 20. века (= *промоција*). (Уп. прилог 3.) Све то, разуме се, с напоменом да би се овде фокусираним „српско-хрватским“ стандарднојезичким опрекама, кроз све ово време, кроз све те фазе и поступке, могао прикључити, у његовом засад ипак недовољно лингвистички јасно исцртаном резултату, и — данас већ, барем са становања језичке политике, сасвим актуелни — „бошњачки“ (или како слично именовани, али мање или више јасно или нејасно оделити) стандарднојезички „ентитет“ — као лингвистички и политички „планирана промоција“, тј.

садашња и будућа замена, за готово дојучерашњу спонтану „неутрализиацију“ односно „укрштање“ мање или више јасних или нејасних „српско-хрватских“ варијантних опрека.³

3.4. *О раслојености језика.*⁴ У оваквим приликама, сазнање о нужности да приказ проблема сажмем и поједноставим упућује ме на покушај да овде, заправо, дам само преглед питања за која мислим да их је најважније покренути поводом теме дефинисане овим насловом. Та се питања могу груписати око неколико њених основних димензија: 1. *историјске*, 2. *терминолошке*, 3. *дескриптивне*, 4. *нормативне* и 5. *експланативне*.

3.4.1. Цела прича о раслојавању језика, у ствари, потиче из давнашњег сазнања да ниједан језик није монолитан (познавао он писани облик испољавања или не). Од античке грчке и римске реторике, преко традиционалне стилистике, до ововековног „прашког“ учења о функционалним стилевима, на пример. Али и од давнашњих сазнања о различитости дијалекта од језика, о друштвеној и културној условљености језичких разлика, о узорности писаног језика, затим језика основне верске књиге, неке друштвене групе (најчешће добрих писаца), о потреби нормирања језика, његовог неговања и „чувања“, и тако даље. Или, речено из овога угла: као што је још Аристотел у *Реторици* разликовао политичку, судску и епидеиктичку (похвалну, свечану, „парадну“) врсту беседе (следећи Горгију, разуме се), тако од „пражана“ наовамо ми, заправо, говоримо о читавим низовима, боље рећи сноповима функционалних стилова. (Одличну и детаљну систематизацију и разраду њихову, с приложеном подробном библиографијом, имамо код Бранка Тошовића, у књизи *Функционални стилови* [Тошовић 1988].) Но, упркос свему, традиционалне граматике „српскохрватскога језика“, и оне „српске“ и оне „хрватске“ провенијенције (и оне мање-више дескриптивне и оне мање-више нормативне), назовимо их европским, филолошким, по правилу као да и даље језик односно језике (изван домена индивидуалне, дијалекатске, варијантне или историјске разноликости) — сматрају монолитним! Неовисно и о томе чији језички узус обично узимају као узор: одабране писце (уз усмену народну књижевност) — понајчешће! Чак су у тако схваћеној граматици, рецимо, и писци радије бивали одабирани у дијахроној равни, и живи и мртви, кроз векове писања белетристике — него, рецимо, синхронијски, постројавани уз раме са множином других и другачијих језичких понашања у различитим доменима живота и знања, интеракција и комуникација, дакле и изван бе-

³ Представљени генерални, идеални модел планирања језика, дакле, када се сучели са специфичним, конкретним, реалним случајем планирања језика, а у спреси с језичком политиком — нужно је, за сваки такав случај, опремити и коментарима и допунама (за сваку фазу, за сваки поступак).

⁴ И овде преносим најважније делове излагања нарочито припремљеног за рад на Пројекту (Радовановић 1994^б).

летристике, и изван писаног језика поврх свега. (Вреди прегледати, у том смислу, неке новије граматичке производе за овај језик и његове норме, истина више дескриптивне но нормативне намене, рецимо, несумњиво најобимнији, и у последње три деценије у „источној варијанти“ језичког стандарда [= „српски стандард“] најутицајнији универзитетски приручник ове врсте [а у помињаном смислу управо типичан] *Савремени српскохрватски језик I—II* Михаила Стевановића [Стевановић 1964, 1969, и касније]; или, рецимо, у „западној варијанти“ језичког стандарда [= „хрватски стандард“] престижан [такође у помињаном смислу управо типичан] приручник Радослава Катичића *Синџакса хрватскога књижевног језика* [Катичић 1986, 1991].) Понајвише заслугом самих „пражана“ (= *Тезе Прашког лингвистичког кружока* [1929], затим низ студија Бохуслава Хавранека, Алојза Једличке, и других), или посредника између њих и нас, попут Милке Ивић и Далибора Брозовића, на пример, 60-их година наовамо и у јужнословенској лингвистици је полагано почињало сазревати уверење да се *функционални сџилови* морају сматрати органским делом језичког тела, нормалним обликом раслојавања језичкога организма, па и онога који дефинишемо етикетом *сџандардни језик*. И док је „прашка“ лингвистичка традиција, за језичке варијетете те врсте, до нас довела термине типа *функционални сџилови* (и њихове изведенице), једна друга лингвистичка традиција, она претежно англосаксонске социолингвистичке провенијенције, довела нам је, за исте језичке чињенице, термине типа *регистри* (и њихове изведенице).

3.4.2. С терминолошког становишта гледано, феномен о којем овде расправљам најчешће се назива *раслојавањем* односно *сџирајификацијом*. Све у свему, Дубравко Шкиљан, на пример, овај феномен радије назива „стратификацијом“ (премда и „разноликошћу“), ја, опет, „раслојавањем“. Шкиљан при том *сџирајификацију* радо дели на ону *хоризонталну* и ону *вертикалну*. Ја, опет, *раслојавање* језика делим на *индивидуално* (= *идиолекџи*), *социјално* (= *социолекџи*, *жаргони*, *'slang'*, и сл.), *џериџоријално* (= *урбани дијалекџи* и *рурални дијалекџи*, *варијанџе сџандарднога језика* и њихове *урбано-регионалне реализације*), и, напокон, оно које би требало да је у самом фокусу ове наше приче — *функционално раслојавање језика* (= *функционални сџилови*: *џемајски*, *сџитуациони*, *дисџиплинарни/професионални*). (О свему овоме, детаљнија ће се реч наћи у одговарајућем поглављу књиге *Социолингвистџика* [Радовановић 1986: 165—185]; интерпретацију и повољну оцену изложеног разврставања језичког раслојавања даје и Алојз Једличка у тексту *K tradicím současně jazykovědy* [Једличка 1984—1985: 291—298].)

3.4.3. Што се тиче описа функционалних језичких варијетета, ако се изузму по правилу поједностављене, сасвим сажете, интуитивне и понајчешће импресионистички засниване опаске у понеком уибенику односно приручнику, у понеком поглављу какве традиционалне стилистике, или у понеком методички мотивисаном беседничком односно ре-

торском или драмском саветнику везаном за традиционално схваћену „културу говорења и писања“ односно „усменога и писменога изражавања“ — у „сербокроатистици“ се сразмерно мало систематизовано расправљало о природи и устројству функционалних стилова, о њиховим унутарјезичким, дакле системским, лексичким и граматичким одликама. Постоје, дакако — када је „српскохрватски језик“ (у обема варијантама стандарда, односно у оба стандарда, „српском“ и „хрватском“) бивао у питању — и сасвим специфични изузеци, заправо зачеци лингвистичког рада у овом правцу какви су, на пример, за понеки функционални стил, студије Марина Младенова *Новинарска стилистика* (Младенов 1980), Мирјане Јоцић, Драгољуба Петровића и Љиљане Суботић *Комуникацијске и говорно-језичке карактеристике ТВ дневника Телевизије Нови Сад на српскохрватском језику* (Јоцић ... 1982), Владиславе Петровић *Новинска фразеологија* (Петровић 1989), Вере Васић *Новински рекламни оглас* (Васић 1995), студије Дубравка Шкиљана *Лингвистика свакодневнице* (Шкиљан 1989), *Језик Вјесникових новина* (Шкиљан 1986), затим књиге Милована Данојлића *Мука с речима* (Данојлић 1977, 1990), Ивана Клајна *Писци и њихови писци* (Клајн 1994), Слободана Инића *Говорише ли љолићки?* (Инић 1984), Милорада Пуповца *Полијичка комуникација* (Пуповац 1990), [зборник] *Језик љолићке* (Врховец-Вучемиловић 1987), Ранка Бугарског *Језик од мира до рата* (Бугарски 1994, 1995), Николе Висковића *Језик љрава* (Висковић 1989), Бранка Тошовића *Стилистика глагола* (Тошовић 1995), те монографија Милоша Луковића *Развој српског љравног стила* (Луковић 1994), још покоја специфична монографија, затим реторика, покоји (једнојезични, двојезични или вишејезични) речник стручне терминологије и понешто ситнијих прилога те или сличне врсте. Прегршт нових, документованих и нарочито устројених информација о овој теми доноси се управо у овој књизи, посебно у њеним деловима о специјалним функционалним стиловима (о административном, публицистичком, научном), затим првенствено о лексици, фразеологији, синтакси и семантици, дакако, превасходно с фокусира на српској верзији стандарда када је стандардни језик у питању. (Разуме се, очекује се и комплементарни допринос колега из Хрватске.)

А где уопште у садашњем српском стандардном језику, тј. у његовом нормативном стандарднојезичком корпусу, који је овде разумљиво у фокусу, очекивати да су се у односу на традиционалну норму (односно норму) догодиле промене, од којих би, разуме се, само неке (понајвише оне лексичке, фразеолошке и синтаксичко-семантичке) могле бити идентификоване и као специфичност појединачних функционалних стилова или група стилова (и то пре у статистичким вредностима типа „више/мање“ него у оним квалитативним типа „или/или“)? По мојим ранијим проценама, то би, рецимо, могао бити следећи инвентар језичких појава захваћених променама: кратки акценти, неакцентовани квантитет, судбина квантитета уопште, преношење акцента на проклитике, вокалске и консонантске групе, рефлектовање „јата“, привевски

вид, деклинација бројева, имперфект, дистрибуција аориста, морфологија потенцијала и плусквамперфекта, статус потенцијала II и плусквамперфекта, понашање герунда, „апсолутне“ конструкције, номинализације, предикатска декомпозиција, имперсоналне конструкције, глаголски вид, глаголски лик, глаголска рекција, творбени обрасци, фразеолошки обрасци, сложене везничке формације, удвајање предлога, елементи аналитизма у морфологији и синтакси, чланске лексеме, падежна синонимија, судбина словенског и партитивног генитива, уланчавање слободног генитива, понашање посесивних форми, егзистенцијалне конструкције, реченична интонација, парцелација реченице, реченични обрасци, поредак речи и реченица, поредак енклитика, позиција придева, структурирање појединих типова говорних чинова, говорних догађаја и текста, лексички и граматички конектори, адаптација посуђеница, индеклинабилни придеви и именице, синтаксички калкови и тако даље. У области лексике, разуме се — понајвише терминологије разних врста! И управо штошта од тога из наведенога инвентара појава (и изван тога, и више од тога) ова књига систематизовано и показује и доказује, региструјући резултате — с једне стране, али и актуелне тенденције, незавршене језичке процесе — с друге стране (или, како би се то другачије могло рећи: региструјући и „синхронију у дијакронији“, и „дијакхронију у синхронији“).

3.4.4. Нормативни аспект целе ове теме практично извире из претходног, дескриптивног. Наравно, у већ помињаном ланцу корака који делатност планирања језика подразумева: селекција, дескрипција, прескрипција, елаборација, акцептација, имплементација, експанзија, култивација, евалуација, реконструкција [уп. прилог 1, одељак 3.3.2.]. (О овом сегменту приче видети детаљније и у одговарајућем поглављу књиге *Социolingвистика* [Радовановић 1986: 186—197], као и у студији *Standard Serbo-Croatian and the Theory of Language Planning* [у: Бугарски ... 1992: 92—100].) Наиме: шта год ми препознали, утврдили, дефинисали — као обележја специфичних савремених функционалних стилова у језику (рецимо: научног, политичког, новинарског, правног, административног, пословног, белетристичког, разговорног) — норма се ни према једном од њих не сме односити радикално прескриптивно. То јест: норма се у том погледу управо мора *релативизовати* (у смислу сугерисања селективности у стратегији говорења и писања), и то на неколико начина барем: *Прво* (као што је већ речено) — ниједно од тих обележја не сме бити третирано у квалитативно искључивим вредностима „или/или“ типа, већ свако од њих ваља узимати у квантитативним вредностима „више/мање“ типа. *Друго* (што извире из првог) — норма се у овом погледу мора формулисати у терминима тврдњи како је неко језичко обележје само дистинктивна одлика једнога стила, а не другога, како се дата језичка појединост препоручује у једном, а не препоручује у другом (те то не значи да у њему није или не може бити присутна), и слично. *Треће*, овакви се нормативни захвати морају спроводити с

непрекинутом свешћу о томе да што (од језичких особености) *налаже једна њојшеба, не њодноси друга, што њриличи једној ситиуацији, њеми, особи, околности, не њрисијаје другој* — и тако даље. И *чејвршо*: језичка нормативистика подразумева и експлицитне инструкције о томе да су типичне погрешке у употреби функционалних стилова, с једне стране, *лингвистиичке њрироде* (= мањкавости у језичкој, системској ком- њеиенцији) — препознатљиве када мешамо стилске особености, а с друге стране, *нелингвистиичке њрироде* (= мањкавости у културној, комуника- цијској ком- њеиенцији) — препознатљиве када неадекватно прелазимо с једног стила на други, погрешно повезујући стилове с вањезичким ситуацијама, темама, саговорницима, околностима. (Дакле, у овом би сми- слу на адекватно прелажење с једног стила на други вредело упућивати етикетом *њромена кода* [= „code-switching“], док би се на оно неадекват- но понашање у том погледу могло упућивати етикетом *замена кода* [= „code-confusing“]!)

3.4.5. На крају овог дела наше приче, нешто и о могућној петој, „експланаторној“ димензији нашега питања: Кроз њу, управо нашу данашњу проблематику можемо уопштавати и објашњавати, рецимо, „[...] на примеру општег тумачења неких језичких појава какве су та- козване 'номинализације' [затим терминологије, и штошта још] у равни 'функционалних' односно 'синтаксичко-семантичких' и 'стилистичких' (значи, не само 'лексичких') универзалија или барем 'европеизама', у перспективи кроз коју се њихови узроци помалају у вањезичким чини- оцима [...], у равни 'културâ у контакту' уместо у равни 'језикâ у кон- такту'" (Радовановић 1990 : 7). Дакле: и у нашем случају, појава (одно- сно конституисање, изглед и развој) функционалних стилова (са свим њиховим језичким особеностима, од лексичких до синтаксичко-семан- тичких) — представља само облик функционалних додира, то јест при- лагођавања језикâ (и културâ које ови опслужују) општим токовима ци- вилизацијских и културних кругова којима припадају, њиховој животној доби, и њиховим културним обрасцима, интеграцији знања и кому- никацијских медијума у њима, барем у оквирима такозване „западне“, „евопске“ верзије глобалног цивилизацијског и културног устројства.

3.5. О *концејцији ове књиге и њеном садржају*. У оквиру поста- вљене теме, замисао ове књиге била је да врхунски компетентни аутори заступе седам области лингвистичких и њима сродних чињеница, кроз исти број ауторских студија с фокусом на посебним темама: Бранислав Брборић (Министарство културе, Београд) — *Предисторија и социолин- гвистиички аспекти (Ретроспективна српско-хрватскога језичког и њо- лиитичког уједињавања и разједињавања, Расиплићање језичке кризе у бившој Југославији)*; Иван Клајн (Филолошки факултет, Београд) — *Лек- сика (Извори, кријеријуми и хронолошке границе, Односи међу варијан- тима, Сирани уишцаји, Оишши део речника, Унушраиша њолиитика, Званични жергон и конференцијашки језик, Међународна њолиитика, Привреда и финансије, Наука, Техника, Саобраћај и њуризам, Култура,*

уметности и просвета, Средства информisaња, Забава и мода, Сиорџи, Војна терминологија, Сленг, Вулгаризми); Драгољуб Петровић (Филозофски факултет, Нови Сад) — Фонетика (Уводне наивомене, Прозодијски систем, Вокализам, Консонантизам, Закључне наивомене), Живојин Станојчић (Филолошки факултет, Београд) — Морфологија, синтакса и фразеологија (Уводне наивомене, Ниво облика, Ниво реченичних конституиуената, Ниво реченице [клаузе]), Милош Луковић (Балканолошки институт САНУ, Београд) — Специјални стилови (Уводне наивомене, Процеси номинализације језичког исказа и декомпоновање предикаџа, Бујање фразеологизама, Бюрокраџизација језика), Драго Ђупић (Институт за српски језик САНУ, Београд) — Дијалекџи (Уводне наивомене, Промене у дијалекџима, Проучавање дијалекџа, Закључне наивомене), Митар Пешикан (Институт за српски језик САНУ, Београд) — Правоиисна норма (Правоиисна норма у српској језичкој кулџури, Српска џравоиисна норма џосле Другог светског рата, Акџуелна начела српске језичке и џравоиисне норме). Уз све — следи и резиме на енглеском језику. Разуме се, за обраду и разумевање природе и узрока процеса сагледаних у другој половини ХХ века, морало се каткад ићи и у језичку и културну старину претходних времена — барем до времена конституисања вуковског српског језичког стандарда у ХІХ веку. Понекад су се неке тематске области у понеком своме сегменту морале донекле и прожимати (што је на таквим местима обавезно назначавано упућивањем). Невољу у обради појединачних тема чинило је лоше стање у понекој области истраживања, нпр.: недостатак подробнијих и систематизованих података о појавама у урбаним говорима и појединим функционалним стиловима, непостојање веродостојних извора о најновијим популацијским кретањима, етничким пропорцијама и лингвополитичким чињеницама у деведесетим годинама, и сл., те давнашња и општа запуштеност и немарност у делатностима које би водиле бригу о српском народу и његовом језику у дијаспори, итд. (Отуда, предвиђано поглавље које би се тицало последњих двеју међу побројаним темама у овој књизи и потпуно изостаје, и то у име уверења да о етничким чињеницама, посредно или непосредно, и није упутно говорити кроз инструменте нагађања, апроксимација, посредних извора и сличних непоузданих поступака.) Уз све, ваља скренути пажњу и на податак да су неки од аутора књиге имали у току рада на њој прилику излагати и проверавати своје налазе на научним конференцијама везаним за овај међународни пројекат — у Ополу (Пољска), и другде. Сви аутори читали су све рукописе, унакрст, постављали примедбе и дискутовали о њима, да бих целу књигу у њеној завршној верзији и ја сам, у својству редактора њенога, прегледао, уједначавао, и сваковрсно подешавао. Ипак, настојали смо да велики ауторски труд највећим делом и остане ауторским у правој мери, па је ауторима појединачних прилога остављано нешто слобде и у примени и тумачењу правописних и термилолошких узуса, хијерархијске организације прилога, и сл. Разуме се, у целом овом послу, при

самом његовом крају, драгоцене су биле и рецензентске сугестије академикâ Павла Ивића и Ирене Грицкат (Српска академија наука и уметности, Београд).

Литература

- Brozović D., 1970, *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*, Zagreb.
- Bugarski R., 1986, *Jezik u društvu*, Београд.
- Bugarski R., 1987, *Politique et aménagement linguistiques en Yougoslavie*. In: *Politique et eménagement linguistiques*, ed. J. Maurais, Québec — Paris, s. 417—452.
- Bugarski R., 1995 [1994], *Jezik od mira do rata. Drugo, dopunjeno izdanje*, Београд.
- Bugarski R., Hawkesworth C. (eds.), 1992, *Language Planning in Yugoslavia*, Columbus, Ohio.
- Vasić V., 1995, *Novinski reklamni oglas. Studija iz kontekstualne lingvistike*, Novi Sad.
- Visković N., 1989, *Jezik prava*, Zagreb.
- Vrhovec-Vučemilović S. (ur.), 1987, *Jezik politike. Istraživanja i rasprave*, Zagreb.
- Danojlić M., 1990 [1977], *Muka s rečima. Peto, dopunjeno izdanje*, Београд.
- Ивић М., 1990, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.
- Ивић П., 1971, *Српски народ и његов језик*, Београд.
- Ивић П., 1990, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд — Приштина.
- Ивић П., 1995, *Смисао збивања у историји књижевног језика Срба*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду“, књ. 23, Нови Сад, с. 15—30.
- Ивић П., Клајн И., Пешикан М., Брборић Б., 1991, *Језички приручник*, Београд.
- Inić S., 1984, *Govorite li politički? Esej iz sociologije „političkog jezika“*, Београд.
- Jedlička A., 1984—1985, *K tradicim současné jazykovědy*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. 27—28, Нови Сад, с. 291—298.
- Jocić M., Petrović D., Subotić Lj., 1982, *Komunikacijske i govorno-jezičke karakteristike TV dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad.
- Katičić R., 1986 [1991], *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb.
- Клајн И., 1994, *Писци и њихова дела*, Нови Сад.
- Луковић М., 1994, *Развој српског јавног сјила. Прилог историји језика и језика у Србији*, Београд.
- Mladenov M., 1980, *Novinarska stilistika*, Београд.
- Петровић В., 1989, *Новинска фразеологија*, Нови Сад.
- Pranjaković I., 1993, *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb.
- Pupovac M., 1990, *Politička komunikacija. Prolegomena teoriji političke komunikacije*, Zagreb.
- Radovanović M., 1986 [1979], *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Radovanović M., 1990, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Radovanović M., 1993^a, *Standardni jezik u „eshatološkoj perspektivi“*. In: *Intelektualci i rat*, ur. I. Čolović, A. Mimica, Београд, s. 109—112. [U delovima prevedeno na

francuski: *La langue standard dans une „perspective eschatologique“*, „Les Temps Modernes“, № 576–578, Paris, 1994, s. 67–70.]

Radovanović M., 1993^b, *Yugoslavia: Language Situation*. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 1–10, eds. R. E. Asher, J. M. Y. Simpson, Oxford – New York – Seoul – Tokyo, s. 5077–5078.

Radovanović M., 1994^a, *Inventar tema važnih za prikazivanje sociolingvističkih prilika u slovenskim zemljama*, „Зборник Матнице српске за филологију и лингвистику“, књ. 37, св. 1–2, Нови Сад, с. 529–532.

Радовановић М., 1994^b, *О раслојавању језика и функционалним стилловима*, „Задужбина“, год 7, бр. 26, Београд, с. 4–5.

Радовановић М., 1995, *Фазе (дез)инишеграције српске стандарднојезичке норме. Или: Како је „српски“ (и)осишао „српски“*. In: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 20–22. 09. 1995 r.*, red. S. Gajda, Opole, s. 15–19.

Radovanović M. (ed.), 1989, *Yugoslav General Linguistics*, Amsterdam – Philadelphia.

Стевановић М., 1964, *Савремени српскохрватски језик. (Грамађички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд.

Стевановић М., 1969, *Савремени српскохрватски језик. (Грамађички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд.

Tošović B., 1988, *Funkcionalni stilovi*, Sarajevo.

Tošović B., 1995, *Stilistika glagola*, Wuppertal.

Fishman J. (ed.), 1974, *Advances in Language Planning*, The Hague – Paris.

Škiljan D., 1986, *Jezik Vjesnikovih novina. Komparativno lingvističko istraživanje*, Zagreb.

Škiljan D., 1988, *Jezična politika*, Zagreb.

Шкиљан Д., 1989, *Лингвистика свакодневице*, Нови Сад.

ПРИЛОЗИ

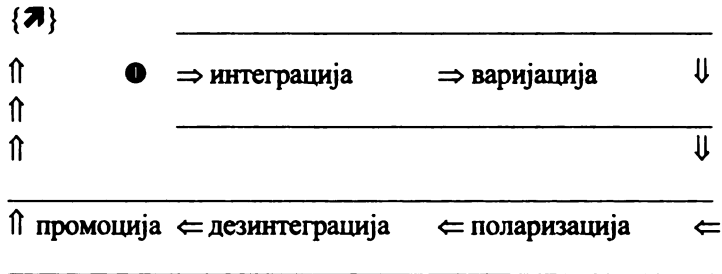
Прилог 1 (Радовановић 1995)

⇒ селекција ⇒ дескрипција ⇒ прескрипција ⇒ елаборација ⇒ акцептација ↓

● {↗} ⇒ ⇒ ⇒ ↑ ⇒ ⇒ ↑ ⇒ ⇒ ↑ ↓

↑ реконструкција ← евалуација ← култивација ← експанзија ← имплементација ←

Прилог 2 (Радовановић 1995)

Прилог 3 (Радовановић 1995)

- Интеграција* = инаугурисање новоштокавског стандарда (1. пол. XIX в.)
- Варијација* = инаугурисање урбано-регионалних узуса у ранг престижних стандарда (2. пол. XIX в.)
- Поларизација* = инаугурисање територијалних/националних варијаната стандарда (од поч. XX в. до краја 60-их г.)
- Дезинтеграција* = инаугурисање варијаната у ранг престижних стандарда (70-их и 80-их г. XX в.)
- Промоција* = инаугурисање оделитих стандардних језика (90-их г. XX в.)

ПРЕДИСТОРИЈА И СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ

Бранислав Брборић

1. РЕТРОСПЕКТИВА СРПСКО-ХРВАТСКОГА ЈЕЗИЧКОГ И ПОЛИТИЧКОГ УЈЕДИЊАВАЊА И РАЗЈЕДИЊАВАЊА

Да би се разумели сложени социолингвистички процеси у бившој Југославији после 1945. године, поготову они који се тичу „српскохрватског језика“, односно српскога и хрватскога језичког стандарда, мора се имати у виду и предисторија тих процеса. То значи да ваља размотрити не само раздобље између два светска рата него и оно које му је претходило. У томе, претходном, раздобљу догодило се оно што се није десило нигде другде у словенском свету — настао је исти стандардни језик за две будуће словенске нације.

У Југославији — створеној крајем Првога светског рата (1918. г.), испрва под именом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (важећим до 1929. г.) — око осамдесет посто њеног становништва наследило је из претходнога вишедржавног раздобља, заправо од краја 19. века, један језички стандард. Тај је језички стандард у крајевима захваћеним српском државотворном идејом и националном идеологијом називан — српским језиком, а у крајевима захваћеним хрватском националном идеологијом, која је уживала потпору Римокатоличке цркве и на неки начин и самога бечког двора, називан је — хрватским језиком.¹

Аутокефална српска православна црква (уз епску традицију и косовску митологију, засновану на Косовској бици, пресудном српско-турском окршају 1389. г.) — и након дефинитивног слома остатака дуго-

¹ У хрватски језик на нивоу дијалеката убрајају се веома различити идиоми, чакавски, кајкавски и штокавски, који се понегде означавају као наречја а понегде као дијалекти. Прво међу тим наречјима одувек је било хрватско и само хрватско, друго је ближе словеначком језику и лако је могло послужити као основа хрватско-словеначке језичке и националне интеграције, а треће је еминентно српски народни говор. У самој ствари, реч је о три језичка система које је тек из перспективе јед(и)нога, штокавског стандарда — имало смисла увршћивати у исти језик.

трајне и повремено простране и моћне средњовековне српске државе, најпре Српске деспотовине (1459. г.), затим немањихких делова Босне (1463. г.) и њенога осамостаљеног дела названог Херцеговином (1482. г.), те најзад Горње Зете (1496. г.), која се у то време почиње називати Црном Гором — столећима је обезбеђивала постојано српско етничко распознавање и на подручјима под турском и на подручјима под угарском, аустријском и млетачком владавином.

На простору који ће новија историја успоставити као хрватски столећима није било тако јасног етничког распознавања због раног нестанка средњовековне државе (1102. г.) и слабије државне традиције, унеколико чуване у оквирима средњовековне Угарске и Венеције, а потом и Хабзбуршке монархије (све до 1918. г.), које су владале западним делом јужнословенског простора.

Турска најезда, зачета у другој половини 14. века, која је стизала чак до Беча (последњи пут 1683) и држала доста дуго велики део Угарске (1541–1686), и изван данашњих мађарских граница, оставила је више ожиљака у источном него у западном делу словенског југа. Источнохришћанско становништво, бугарско и српско, зарана етнички упосебљено и разграничено, било је увек неколико пута веће од западнохришћанскога, словеначког и хрватског. Јужнословенско становништво католичке вероисповести столећима је, знатним својим делом, егзистирало под разним покрајинским називима, а делимично и под српским народним именом, — да би се тек у 19. и почетком 20. столећа идентификовало у хрватском и словеначком народу. Та два народа коначно су се успоставила као реалне националне заједнице тек у међуратној Југославији (1918–1941), која им је омогућила да скину вишевековни оклоп германизације и хунгаризације, па и онај новији — оклоп италијанизације.

Када су, три и по столећа после пада срењовековне Србије, букнули српски устанци против Турака у 19. веку (први 1804, угушен 1813, и други 1815, који је већем делу данашње Србије омогућио висок ступањ аутономије /1830–1867/, стално прошириване и повећаване — све до формалнога међународног признања суверености и независности с Берлинским конгресом, 1878. године) — на дневни ред српске народне и државне повеснице дошло је питање утврђивања и изградње модернога језичког стандарда. Обновљеној српској држави и национално пробуђеном и освешћеном српском народу у 19. веку требало је брзо стандарднојезичко решење.

Једини стварни кандидат за основу језичког стандарда не само у Србији и Црној Гори (другој српској држави, која се мукотрпном борбом ослобађала турске власти и ширила током 18. и 19. века, све до формалнога признања 1878. г.) већ и међу Србима у Хабзбуршкој монархији, па и међу онима на подручјима Балкана која је непосредно контролисала турска власт, — био је српски новоштокавски дијалекат, најраспрострањенији у свесрпскоме штокавском дијалекатском комплексу. Њиме су,

у великој мери уједначено, говорили ондашњи етнички Срби свих трију вера, православне, римокатоличке и муслиманске. Том дијалекту на путу израстања у језички стандард сметња је била понајвише књижевност старијега средњовековног раздобља, махом верског, богослужбеног карактера, и списатељство новијега црквено-световног периода, засновано на трансетничком *стипаро(црквено)словенском језику* разних етнојезичких варијација и комбинација с народним идиомима.

Решење је налажено у раскиду са средњовековном традицијом, па и с језичким типовима који су се наметали као њене модернизоване корекције (*славеносрпски* и *досийејевски*), и нађено у пуном ослањању на *новошћоковски фолклорни коине*.² Тај коине, иако усмена творевина, већ је постојао, у знатној мери уједначен и „самонормиран“, у изузетно богатој народној књижевности (Поповић 1979 : 7–16). Огроман посао око прикупљања тог народног блага и његовог записивања обавио је Вук Стефановић Карацић (1787–1864), утемељитељ српскога језичког стандарда (српскога књижевног језика), писац, историчар и етнолог. После слома Првога српског устанка 1813. г. Вук Карацић се нашао у Бечу, где је провео највећи део живота, стално путујући по српским земљама, чије је народне умотворине бележио и систематизовао. У Хабзбуршкој монархији, кад је она од Турске касније „преузела“, тј. окупирала Босну и Херцеговину (1878. г.), нашла се скоро половина српског народа, те сви Хрвати и Словенци. Та три народа живела су у различитим аустроугарским провинцијама, с различитим државноправним статусом и политичко-економским положајем.

После Наполеоновог слома и Бечког конгреса 1815. г. Хабзбуршка монархија наследила је Далмацију и друге поседе бивше Млетачке републике на источној јадранској обали. Тако су се у истој државној заједници нашле три покрајине — Хрватска, Славонија и Далмација, с мало или нимало стварне политичке аутономије. Хрватски народ тада је још био народ у настајању, често са само регионалним (суб)етничким именом и свешћу, без организације и администрације, духовне и световне, која би га, барем у просвети и култури, ваљано обједињавала и уједињавала. Тек ће тзв. Илирски покрет (1830–1850) обезбедити препород и уједињење Хрвата.³

² В. ближе о томе: Младеновић 1989; Ивић 1991 : 226–247; Брозовић 1970 : 85–118.

³ Илирски покрет најпре је наступао с идејом о ширем јужнословенском уједињавању, за који су политичке претпоставке биле лоше не само у хрватским него и у другим јужнословенским земљама. Његове су заслуге за потоњи националноинтеграцијски обухват знатног дела Јужног Словенства под хрватским именом огромне, чак и онде, као нпр. у Дубровнику, где је некакве српске етничке и, особито, језичке свести било столењима (*lingua serviana* јесте синтагма с мноштвом потврда у дубровачком архиву), док хрватске етничке свести нема пре друге половине XIX века.

Етничке скупине с хрватским или којим другим регионалним именом говориле су трима јако различитим дијалектима (чакавским, кајкавским и штокавским), заправо умногоме различитим језичким системима, способнима да понесу терет засебне стандардизације. У оквиру ових дијалеката настале су различите покрајинске књижевности, писане различитим језичким идиомима и графијама, латиничким и нелатиничким. Челници хрватског народног препорода пратили су шира европска културно-политичка и националноинтеграцијска кретања, као и рад српскога језичког и културног реформатора и националног идеолога Вука Караџића, човека модерних европских антиклерикалних, световних и „грађанских“ уверења. С њиме су у Бечу, 1850. године, чак закључили *књижевнојезички договор*,⁴ чије је полазиште било да су Срби и Хрвати један народ, који треба да има један књижевни језик и једну књижевност. Тај договор није одмах подстакао уједињавајуће напоре нити је на књижевном и језичком пољу произвео интегративне учинке који би били поздрављени и подупрти у аустријским, угарским и јужнословенским средиштима политичке моћи. Међутим, ко год је желео максималну националну интеграцију јужнословенских католика, без обзира на то под којим би се она националним знамењем изводила („илирским“ или хрватским), морао је њихов источни, тј. штокавски дијалекат видети као најбољу основу за шири књижевнојезички и националноинтеграцијски обухват, шири, ако се покаже могућим, и од католичког. За стварно свеобухватну троконфесионалну националну интеграцију (ширу од оне која обухвата само *православне* Јужне Словене) нису биле кадре да се заложу ни две српске државе у настајању, Србија и Црна Гора,⁵ а камоли хрватске земље, одвећ зависне од оних чијим би интересима зацело био супротстављен сваки шири пројекат јужнословенске националне интеграције.

Поткрај прошлог столећа у Загребу, главном граду средишње и главном граду будуће уједињене Хрватске, припремљен је терен за хрватско-српско језичко обједињавање.⁶ Упркос изостајању националне

⁴ Бечки књижевни договор, поред Вука Караџића, потписали су и: Ђуро Даничић (Србин), Иван Кукуљевић, Димитрија Деметер, Иван Мажуранић, Винко Пачел, Стефан Пејаковић (Хрвати) и Фрањо Миклошич (Словенац).

⁵ У Србији је у 19. веку био занемарљив број католика (међу њима истичу се они дубровачког порекла). Срби муслиманске вероисповести идентификовали су се с Турцима, па и не учествују с православним Србима у ослободилачкој борби против Турака. Стога српска национална интеграција обухвата само православно становништво. Црна Гора била је сасвим малена и од Србије одвојена турским Новопазарским санџаком све до 1912. године, дакле и после турског повлачења из Босне и Херцеговине (1878) и признања за међународне субјекте двеју територијално раздвојених српских држава.

⁶ Крај 19. и сам почетак 20. столећа у Загребу обележени су победом тзв. хрватских вуковаца. Наиме, у пуном складу с Караџићевим моделом српског језика, у Загребу излазе следеће књиге: 1) Иван Броз, *Хрватски правопис*, 1892; 2) Томислав Маретић, *Грамађика и сѣмилсѣика хрватскога или српскога књижевног језика*,

интеграције са Српством, Хрватство преузима не само вуковски модел српскога језичког стандарда са свима граматичким и лексичким својствима његовим него и големој већини хрватских ушију потпуно туђу и јако тешко научиву *разуђеност* новоштокавског изговора рефлекса древне фонеме „јат“ /*ъ*/ — [ије], [је], [и] и [е] : [ц*и*јела], [ц*и*јелина], [ц*и*о], [времена] — коју целовито региструје не само Вукова ортоегија него и његова ортографија. Тај, *ијекавски изговор*, потоња *differentia specifica* хрватскога језичког стандарда (али не и хрватских наречја) спрам репрезентативнога екавскога српског (оног у његовој матици — Србији), — иначе је својствен не само Вуку Караџићу, рођеном у ијекавској западној Србији, него и готово свима на вуковском ијекавском језичком моделу образованим Србима у Босни, Херцеговини, Црној Гори, (војној) Крајини, Далмацији, Хрватској и Славонији, листом родним дијалекатским ијекавцима. И није ту реч само о преузимању караџићевског ијекавског изговора него и о прихватању караџићевске ортографије, ортоепије, лексике, морфологије, творбе речи, фразеологије, синтаксе и стила. Стога није никакво чудо што се, у време неретких српско-хрватских трвења, знало говорити о томе да су Хрвати заправо *преузели српски језик*, прихватили српски језички стандард, *назвали га хрвајским језиком*, али су тешко поднели неугодне последице тог преузимања по свој национални идентитет.

Да се хрватски национални покрет, који је испрва наступао под трансетничким називом „Илирски покрет“ (1830–1850), определио за мање амбициозно решење — с „чистохрватским“, чакавским наречјем, као основицом свехрватског језичког стандарда, или с кајкавским, које би водило стандарднојезичком приближавању Словенцима и евентуалном уједињавању с њима, — преплета са Србима не би било. Не би било ни самооспоравања етничког идентитета у Хрвата, нити оне, томе процесу и том чину иманентне, нетрпељивости, свакад својствене „синдрому малих разлика“. Било како било, и код Хрвата је, можда и под „спољним“ утицајем, оним из државног и верског средишта, прихваћен вуковски новоштокавски језички стандард, а то значи и стандарднојезичко јединство са Србима. Успостављање тог јединства, у ствари, обезбедило је неслућено распрострањавање хрватског имена међу Јужним Словенима. И сами су хрватски језикословци тврдили да су „сви Хрвати неког били чакавци“, што значи да је постојала свест о томе да средњи век бележи хрватско име пре свега међу чакавцима у приморској Хрватској, али не, задуго, и међу штокавцима и кајкавцима. Хрватска стандарднојезичка интеграција на основи новоштокавског дијалекта на неки је начин изазвала самооспоравање хрватске етничке прошлости, а тиме нарушавала

1899. и 3) Фрањо Ивековић и Иван Броз, *Рјечник хрвајскога језика*, 1901 (у два тома), које ће делатно сведочити о дефинитивном приклањању Хрвата томе стандарднојезичком моделу (Броз 1892; Маретић 1899; Ивековић–Броз 1901).

и темеље модерне националне свести, јер је новоштокавштина еминентно српски народни говор и основа српскога језичког стандарда.

Шта год била истина у противречним и тешко докучивим историјским токовима, етногенезама и нациотворбама, Хрвати и Срби јесу данас два не баш сасвим мала словенска и европска народа с *истим* језиком.⁷ Иако су три четвртине 20. века били у истој држави, иако с истим стандардним језиком, Срби и Хрвати данас су не само два народа него и две нације, свака са својим државама, тренутно сукобљеним понајвише због спорних територија. Мада је, чини се, ратни вихор крајем 1995. г. протутњао, грозничаво се поставља питање у шта је утрошено 20. столеће, зашто се заратило при разјелу и ко је за то крив.

Уосталом, ратовали су Срби и Хрвати међусобно, директно или индиректно, за своје или за туђе интересе, и раније, у више махова, стварно или „хладно“. У жижи српско-хрватскога ратног и хладноратног сукобљавања, које је свој врхунац достигло особито за време Другога светског рата, тј. за време хрватскога нацистичког режима, — нашао се језик. Тај хрватски режим и његов усташки покрет, самоникли шовинистички феномен, али и функционизована испостава страних сила, — добио је, 10. априла 1941. године, од Хитлера на управу тзв. Независну Државу Хрватску (НДХ), која је обухватила и Босну и Херцеговину. У тек проглашеној држави међу првим кратким законима, односно „законским одредбама“ донетим током месеца априла биле су и оне о забрани ћирилице, о „употреби чистога хрватског језика код судова“ и о оснивању *Хрватскога државног уреда за језик*, а убрзо је (14. VIII 1941. г.) донета *Законска одредба о хрватском језику, о његовој чистоћи и правопису* (Бабић 1991/1992 : 56–64; Бабић 1990). За четири ратне године НДХ је учинила све што се могло да програмираним и озаконеним геноцидом над Србима утре траг не само заједничком стандардном језику него и Србима, а нарочито омраженом српском симболу — ћирилици, примарноме српском писму. Уз масовно расељавање и покрштавање, и главом је платило неколико стотина хиљада Срба у логорима (најзлогласнији — Јасеновац) и јамама, а карацићевски модел стандардног језика доживео је невиђено извртање, *нарочито у лексици и орфографији*, не би ли му се променио идентитет, не би ли се екстремно похрватио. Тај усташки лексички и правописни експеримент напуштен је 1945. године. Међутим, невоље са заједничким језиком и заједничким државним животом трајале су колико и бивша Југославија, с чијим нестајањем језичке страсти нису усахле, не барем до краја 1995. године. Те су невоље онемогућиле неопходну пацификацију и хуманизацију међуетничких односа, страховито затрованих у Другом светском рату, неретко

⁷ У истом стандардном језику нису се нашли ни православни Источни Словени, Руси, Белоруси и Украјинци (понегде називани и Малорусима), иако је ипр. Кијев у средњем веку главни руски град (Кијевска Русија), а и данас је, иако главни град Украјине, нове суверене државе, град руског језика.

изазивајући висок ступањ лингвистичке и опште „орвелизације“ тих односа, јер су најгнусније и најнепријатељскије ствари међу (сродним и истородним) људима и народима саопштаване истим језиком.⁸

Најновији рат (1991–1995) не може се мимоићи у разматрању ове социolingвистичке проблематике. Он се није могао избећи јер нису били задовољени неки темељни услови. *Први* је услов био — да се и једном и другом народу призна право на самоопредељење, које укључује промену затечених „социјалистичких“ (дакле: „административних“, а не „државних“) граница. А *други* — да о начину растакања бивше федерације не одлучују немачки ресантиман и аустријски реваншизам. И још један, *трећи* — да се не ствара „суверена“ Босна и Херцеговина. Камен темељац Босне и Херцеговине као (будуће) државе, донекле постојеће само под комунизмом, ударила је Аустроугарска, чији је слом започео пуцњима на престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву.⁹ Комунистичка партија Југославије (КПЈ) успоставила је Босну и Херцеговину као „тампон-републику“ (1945) да би олакшала „равноправни суживот“ Србије и Хрватске, Срба и Хрвата, а двадесетак година после тога прогласила је муслимане за *нацију* *под конфесионалним именом* (формално 1967. године, с амандманима на *Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине*). То нациотворбено „достигнуће“ потврђено је, и у Европи и у ОУН, признавањем БиХ за суверену државу (1992) и њеним примањем у ОУН, као и претходним признавањем бивше Хрватске, без решавања српског питања у њој, иако се она, Хрватска, отцепила од бивше СФР Југославије с истим логичким и правно-политичким објашњењем с којим се након тога Српска Крајина отцепила од бивше СР Хрватске. Тако се, с распадом СФРЈ, изван Србије и Црне Горе нашло далеко више Срба него што има Словенаца или Македонаца и знатно више него

⁸ Владимир Бакарић, моћни хрватски политичар у (Народној и) Социјалистичкој Републици Хрватској више од 35 година (1945–1982), „орвеловски“ је, *истим језиком*, поручио Србима 1977. године да ни Црногорци, а камоли Хрвати и „Босанци“, више не говоре српски: „До сада смо ми сви знали да Црногорци говоре српски; међутим, показује се да говоре црногорски“ (Бакарић 1978 : 284). Било је то 5 година након што је у *Уставу СР Хрватске* „утврђено“ да је и за Србе у Хрватској „у јавној употреби“ — „хрватски књижевни језик“. Тако је В. Бакарић обезбеђивао „социјалистички преображај“ југословенских народа, поготову Срба у Хрватској, који су у „тајној“ (тј. „приватној“) употреби могли задржати српски, али само на нивоу „народног језика“, тј. дијалек(а)та, односно вернакулара. За утеху нуђено им је објашњење да је „хрватски књижевни језик“, заснован на њиховим народним говорима, фактички њима најближи, а српско име требало је да жртвују, јер им се заправо није признавало да су равноправан „политички народ“.

⁹ Реч је о Сарајевском атентату, у којем је млади српски бунтовник из Босне Гаврило Принцип усмртио бечког престолонаследника, који је о Видовдану, највећем српском празнику, дошао у провокативну посету српском, православном и муслиманском, Сарајеву 28. јуна 1914. године, шест година после анексије Босне и Херцеговине, с намером да присуствује претећим маневрима велике царске војске на границама Краљевине Србије.

„Муслимана“, због којих се фактички и успоставља сувереност Босне и Херцеговине.¹⁰

Парадоксално изгледа то што су Хрвати у 19. веку здушно радили на успостављању језичког јединства са Србима (нарочито у завршном раздобљу, 1892–1901), чему се Срби, и да су хтели, нису могли супротстављати; а кад је 1918. године створена заједничка држава готово свих Срба и готово свих Хрвата, Хрвати су се, незадовољни њоме, охладили и према језичком јединству (Ивић 1971 : 203–206). Чак су га стали осећати као терет и притисак, нашавши разлога за такво осећање и у томе што је, пет година после државног уједињења, велики српски лингвиста Александар Белић израдио и објавио, под насловом *Правопис српскохрватског књижевног језика* (Белић 1950 [1923]), први целовит српски и, уједно, српскохрватски правопис, уводећи, без „договора“, и једну значајну новину — логичку, „француску“ интерпункцију уместо формалне, „немачке“. (Хрвати су целовит правопис, Брозов *Хрвајски правопис*, имали од 1892 [Броз 1892], а потом је у њих правописну проблематику обрађивао и правопис објављивао Драгутин Боранић. Последње, десето издање Боранићевог правописа, под насловом *Правопис хрвајскога или српскога језика*, појавило се 1951. г. у Загребу [Боранић 1951 /1921/].)

Кад су се Хрвати охладили према језичком јединству, Срби су се за њега загрејали, и то из најмање два разлога: (1) оно је у заједничкој држави обезбеђивало бар привид културног и језичког јединства српског народа, који се, први пут у историји, цео нашао под једним државним кровом, и (2) оно је обезбеђивало и хрватско и српско-хрватско језичко јединство (касније најчешће означавано еуфемизмом „заједништво“), начелно значајан предуслов могућег складнијег државног живота. Иако су се и сами нашли под заједничким државним кровом, српско-хрватско-словеначким, Хрвати су, као бројчано двоструко мањи народ од Срба, били њиме незадовољни (у чему су уживали особито разумевање и подршку од својих актуелних и/или бивших „савезника“ — у Бечу и Берлину [Бону], Риму и Будимпешти — незадовољних резултатима обају светских ратова).

Садашње читање ретроспективе открива једну знаковиту социолингвистичку чињеницу: једини успели и дословно заједнички језички пројекат за све време српско-хрватскога „заједништва“ био је правопис двеју матица (Матице српске и Матице хрватске) из 1960. године, чији су главни аутори били српски лингвиста Михаило Стевановић и хрватски језикословац Људевит Јонке. А и тај правопис био је у *равни симбола* „полузаједнички“: у Новом Саду објављен је *ћирилицом и екавски*

¹⁰ Према последњем попису становништва бивше СФР Југославије (*Национални сасџав ...* 1992) укупан број Словенаца био је 1.750.867, Македонаца 1.371.892, „Муслимана“ 2.307.447, а број Срба изван Србије износио је 2.344.713, односно коју стотину хиљада више ако се узме у обзир број „национално опредељених Југословена“ (700.403), међу којима је, по многим истраживањима, било понајвише Срба.

— под насловом *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, а у Загребу *лајтеницом и ијекавски* — под насловом *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (Правопис ... 1960), делећи обједињени језик и мимо стварности, „генетске“, вредносне, етничке и политичке. Први заједнички речник — *Речник српскохрватскога књижевног језика*, односно *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, такође у издању двеју матица — изашао је само у две од шест планираних књига (Речник ... 1967–1976). Међутим, после прекретничке *Декларације о називу и њоложају хрватскога књижевног језика* из марта 1967. године (Бабић 1990 : 19–23) — иза које је стало 19 најугледнијих хрватских научних, просветних и културних установа и удружења — само су у Србији довршене и издате преостале четири књиге (1969, 1971, 1973. и 1976. године). Заједничке нормативне граматике (у Срба ни засебне) никада није било.

Већ то, само по себи, сведочи о чињеници да су српски и хрватски језички стандард били само *обједињени*, али не и *уједињени*. Да би били уједињени, била је потребна сагласна државна воља, воља водећих интелектуалних и политичких чинилаца двају народа. А та воља, силом (прилика) двапут исказана, 1918. и 1945, сасвим се расточила 1990. године, што је довело и до распада заједничке државе, која је, наставши под називом *Краљевина Срба, Хрватша и Словенаца* (1918), убрзо променила назив и, прихвативши доктрину о „једноме троименом народу“, постала *Краљевина Југославија* (1929). Краљ Александар I Карађорђевић, слављен испрва од свих као „ослободилац“ и „ујединитељ“, платиће главом своје дело (атентат у Марсељу 1934) и олакшати потоњи слом и комадање Југославије (1941), које су извели организатори његовог убиства. Југославија се, након злочиначкога нацистичког оргијања и грађанског рата (пре свега међу Србима), поново дигла као држава — под вођством КПЈ и револуционарнога, задуго готово искључиво српскога, партизанског покрета, с Јосипом Брозом Титом, хрватским комунистом и Коминтерниним фаворитом, — на челу те партије и тога покрета. Дигла се као федерална, односно као федерално-конфедерална, државна заједница, која је, у дуалној подели света — као „народноослободилачка“, „народна“ и „социјалистичка“ држава, најпре ни краљевина ни република, у фази настајања и поновног успостављања, а одмах потом „република“ са шест „република“ у своме саставу — опстајала скоро педесет година. Опстајала је мењајући своју политичку оријентацију, уставни поредак и свој назив више пута: ДФЈ — *Демокрајиска Федеративна Југославија* (1944–1945), ФНРЈ — *Федеративна Народна Рејублика Југославија* (1945–1963) и СФРЈ — *Социјалистичка Федеративна Рејублика Југославија* (1963–1992). Федеративна република је испрва само формално „федерирала“, нарочито после раскида са Стаљином (1948), али је двадесетак година касније нагло почела и стала све више „конфедерирати“ (формално од 1967, а нарочито интензивно од 1974), да би се, с укидањем дуалне поделе света, „раздружила“ и „урушила“, уз координирано настојање спољњих сила и унутрашњих сецесиони-

стичких снага. Отпор томе процесу пружали су, а у умирућој фази СФРЈ и одлучно пружили, само Срби.

Судећи по називима конститутивних „република“ и прокламацијама КПЈ (од 1952. г. — Савеза комуниста Југославије /СКЈ/), савезну је републику, за разлику од Краљевине (са *џри* народа), на готово идентичном простору основало најпре *џеџ* народа (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци). Њима се касније придружио и *шестџ* (Муслимани), јер је БиХ, негде до 1967. године, била специфична, *двонародно-неоџредељена*, а потом *џронародна реџублика*, пошто су муслимани (и сами сви штокавци попут православних Срба), дотад „неодредељена“ социо-културна и конфесионално-етничка творевина, која се писала малим словом, постали — народ, „Муслимани“, с великим почетним *М*, односно Slav Moslems у неким преводима на енглески језик. Тако се број народа оснивача државе од *џри* (1918) — повећао на *шестџ* (1967)!

Обједињени језик, после 1945. године, разједињавао се и у називању и у нормирању: звао се *срџски* и *хрваџски*, *хрваџски* или *срџски*, *срџскохрваџски* и *хрваџскосрџски*, *срџскохрваџски* односно *хрваџско-срџски*, *срџски* или *хрваџски* (најређе), службено и неслужбено, како кад и како где, с тим што је у СР Хрватској, и за Србе, од 1972. до 1990, и службено, тј. у „јавној употреби“, важио асимилативни назив „хрватски књижевни језик“. Уз то републичким уставима прописивана је обавезност ијекавског изговора у Босни и Херцеговини и Црној Гори, без *џрограмског нормирања разликовности* друге врсте до 1974. године. Програмако нормирање, с тенденцијом удаљавања од „источне варијанте“, оне у Србији, имала је све време само „западна варијанта“, од 1972. године и службено називана „хрватским књижевним језиком“, који је заменио претходно (од 1954) важећи „хрватскосрпски језик“. Своју „неутралну позицију“ према двема варијантама, „босанскохерцеговачки стандарднојезички израз српскохрватскога односно хрватскосрпског језика“ — реално иначе ближи источној, српској варијанти, и генетски и вредносно — све је више замењивао кретањем према западној варијанти, којој је било допуштено да се назива „хрватским књижевним језиком“. То се збивало у раздобљу 1974–1990. године. (Наиме, у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини [СРБиХ], бар двадесет година пре распада СФРЈ, на власти је била хрватско-муслиманска антисрпска коалиција.)

2. РАСПЛИТАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КРИЗЕ У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Иако је, поткрај 1995, спољном интервенцијом грађански рат у Босни и Херцеговини заустављен и завршен „без победе или пораза било које стране“, тешко је рећи каква ће бити реална будућност „нове“ Босне и Херцеговине, ни републике ни монархије, ни федерације ни конфедерације, са три народа, три језика и три војске, с *федерацијом* за два народа (за бошњачки и хрватски) и *реџубликом* за један (за срп-

ски). БиХ је почетком априла месеца 1992. призната као „суверена“ држава и убрзо потом примљена у ОУН иако у њој није било „заједничке“ државне владе која би имала контролу макар само на половини територије, а крајем месеца марта 1995. године номинална Влада међународно признате државе БиХ, она у Сарајеву, под муслиманском контролом, вршила је власт само на подручју које није било веће од десет посто укупне „државне“ територије. Како ће се развијати односи двеју или трију будућих стварних држава примораних да уђу у састав међународно признате Босне и Херцеговине зависиће од ширих европских и светских прилика, али је сасвим сигурно да ће *Република Српска* и *хрватски кантони* у бошњачко-хрватској федерацији (службени назив *Федерација БиХ*) имати центрифугални однос према Сарајеву, а центрипетални према Београду, односно Загребу — у много чему битном (па, разуме се, и када су у питању језички узуси).

Оно што ће се засигурно сасвим брзо дефинисати биће *културни њивостори* Срба и Хрвата, у свима њиховим аспектима, укључујући и оне најмоћније: *масовне медије* (радио, телевизију и штампу) и *образовање* на свим ступњевима, од основнога до универзитетског. Црквени живот, односно *хришћанска духовност*, ионако, кад је реч о Србима и Хрватима, столећима путује двама колосецима, од којих је онај хрватски под надзором ватиканског средишта католичке мултинационале, док српски, доста запуштен за време комунизма, обнавља своју функцију у околностима непромењене вековне аутокефалности (тј. пуне управне самосталности) *јомесне* (регионалне) православне цркве.

Ти културни простори, упркос „етничком чишћењу“ и „самочишћењу“, нису нити ће бити етнички чисти (нису нигде такви, не барем у Европи), јер, без обзира на ратне грозоте, део људи остаје на етнички „гуђим“ територијама. Оно што се у Босни доскора није знало убудуће ће се знати и већ се зна: знаће се и зна се ко је ту и на ком подручју већина, а ко је и где мањина, као и другде у ближем и даљем европском суседству. Рат је био жесток и суров, али су на том простору и „хладни рат“ и „грађански рат“ трајали столећима, без престанка, па и у време присилнога „братства и јединства“ у раздобљу 1945–1990. године. Српски и хрватски језички стандард, значајне одреднице двају културних простора, јесу „два круга који се преклапају, при чему је искључена могућност да се они поклопе“.¹¹ И на босанском ће се простору ти стандарди јасније диференцирати, одн. међусобно удаљавати и приближавати се својим матичним средиштима, а тенденција „неутрализације варијантних опозиција“,¹² о којој је последњих двадесетак година било много речи, престаће бити актуелна, осим можда у оним деловима Босне и Херцеговине који ће бити под муслиманском доминацијом.

¹¹ Ивић ... 1991 : 19.

¹² Шипка 1975 : 74–76; Језик ... 1984 : 277–282.

Сви су изгледи да ће и муслимански Босанци (и Херцеговци), односно босанскохерцеговачки муслимани („Муслимани“, све ређе с великим почетним словом!) бити територијално уобличени и државно-правно индивидуализовани. Међутим, тешко је рећи како ће они обликовати свој стандарднојезички израз, док је нешто лакше претпоставити да ће се чврсто држати назива — *бошњачки језик*.¹³ Муслимани, односно *Бошњаци* — како себе однедавна називају они чијом су се судбином поиграли чиниоци који су их успоставили најпре као „одрођену“ и „птурчену“ *етно-конфесионалну групу* а затим и као *народ* (чак и као *нацију*) с конфесионалним именом — морају уобличити неки стандарднојезички идиом по којем ће се препознавати. Хоће ли за то бити довољно стварно снажење занемарене тенденције назване „неутрализацијом варијантних опозиција“, којој су, за бивше власти и у бившој социјалистичкој републици, „Муслимани“ били понајвише склони, или ће у њихов стандардни идиом покуљати бујица турцизама и квазитурцизама, односно „оријентализама“, којих и сада има много у супстандардним идиомима, шта ће се урадити с терминологијама (које су нарочито издиференциране у матичним огранцима српскога и хрватског језичког стандарда, а у БиХ су биле вештачки јукстапониране, при чему је српски термилошки комплекс имао више снаге и виталности), — сада је неизвесно. Ако се „Муслимани“, односно Бошњаци одлуче за *шрећи њић*, он ће се тешко крчити, јер је свет најчешће устројен у знаку бинарних вредности. Додуше, већ разглашено сарајевско увођење назива *бошњачки језик* симболична је најава трећег пута и тријалног система. (Хоће ли се, евентуално, у „бошњачко-хрватској федерацији“ појавити синтагма „бошњачкохрватски језик“ — сада је неизвесно мада није много вероватно.)

Нова хрватска власт охрабрила је нови талас *екстремне кроајизације* загребачког *хрвајскога језичког стандарда* (тзв. *суйерхрвајски*). Екстремном је разликовном нормирању, као и досад, подложна пре свега *лексика* (уз подршку фонологије, морфологије и творбе), која је у терминологијама поодавно, заправо одувек, наглашено кроатизована (у шта се није дирало, а то се још мање сузбијало, за време бивше Југославије,

¹³ Уосталом, назив *бошњачки језик* оверен је и у Дејтону (САД) 21. XI 1995. године, у чл. 11. *Ојшћега оквирног споразума о миру у Босни и Херцеговини* (Мировни споразум ... 1996 : 3). А тај споразум, као што је познато, потписали су не само представници трију страна из Босне и Херцеговине, односно представници бивше Републике Босне и Херцеговине, Републике Хрватске и Републике Србије, него, „у својству сведока“, и представници Европске Уније, Републике Француске, Савезне Републике Немачке, Руске Федерације, Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске и Сједињених Америчких Држава. Тако се још један словенски језик — и без граматике, и без речника, и без правописа — уписао у тако важан међународни споразум, поставши — политичка а тиме и социолингвистичка чињеница.

прве и друге).¹⁴ Старим разликама, добро уходаним, термилолошким и нетермилолошким (типа: *влак* = *воз*, *џисућа* = *хиџада* /ово није било никад апсолутно уходано, али се сада „апсолутизује“; *џко* = *ко*; *Џијар* = *Кијар*, *Бизанти* = *Византија*, *бројник* = *бројилац*, *називник* = *именилац*, и многе друге, апсолутизоване и неапсолутизоване), придружују се обновљене (*војарна* = *касарна*, *велейосланик* = *амбасадор*, *земљовид* = *маја*, *зрачна лука* = *аеродром*, *гласноговорник* = *џорџијарол*, *ојорба* = *ојозиција*, *удруга* = *коалиција* и сл.) и нове (*џромиџбеник* = *аџиџајор*; *развијачење* = *демилиџаризација*; *врхоскуј* = *самџиј*, *сасџанак на врху*; *безрачје* = *безваздушни џросџор*, *вакуум* и сл.). Тим иновацијама не укида се генетска и типолошка истост двају језичких стандарда, али су јасно разлучени њихови називи и разбијена уверења људи о предностима и вредностима језичког јединства.¹⁵ С временом би нове међународне околности и добросуседство подупрто развојем економских веза могли поново открити предности *истџог језика*, макар атрибут *истџи* значио само *џај*, а не *други* (језик), за разлику од стварно непостојеће „исто-сти“ у значењу *џакав*, а не *дручџији* (језик).¹⁶

Српска лингвистика и српска језичка стварност до самог распада Југославије биле су у знаку више спонтаног него организованог развоја и сталног манифестовања привржености језичком „заједништву“. Тако је и у нови, „плуралистички“ *Усџав Републике Србије*,¹⁷ утврђен у јесен 1990. године, пре вишестранаких избора у Србији, али после избора у Хрватској и Словенији, ушла одредба *о срџскохрватџском језику у службеној уџоџреби* (чл. 8 : „У Републици Србији у службеној је употреби срџскохрватски језик и џириличко писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом“). Како се *Усџав Србије* није мењао, *Усџав Савезне Републике Југославије*,¹⁸ донет у пролеће 1992. године, озваничио је само једночлани назив језика (чл. 15 : „У Савезној Републици Југославији у службеној је употреби срџски језик екавског и џекавског изговора и џириличко писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби у складу са уставом и законом“). Али и пре савезног устава, када су међурепубличка трвења доживљавала свој разлазни врхунац, у *Закону о службеној уџоџреби језика и џи-*

¹⁴ Наиме, ни у првој Југославији (1918–1941) ни у другој (1945–1992) није било заједничких уџбеника за Србију и Хрватску, него су се они одвојено писали и издавали у Београду и Загребу, баштинећи засебне терминологије, а прокламација о потреби за израдом заједничких терминологија у тексту *Новосадског договора о језику* (*Правојис ... 1960 : 7–8*) остала је само прокламација.

¹⁵ Следствено томе, термин „срџскохрватски језик“ обеснажен је чак и у званичним међународним номенклатурама, мада није ишчезао у свима новим стручним публикацијама, нити може нестати у старим.

¹⁶ Ту тезу о двоструком значењу синтагме *истџи језик* више је пута варирао хрватски лингвиста Далибор Брозовић (в. Брозовић 1978 : 70).

¹⁷ *Усџав ... 1990.*

¹⁸ *Усџав Савезне ... 1992.*

сама,¹⁹ напореда са сложеним називом језика у његовој иницијалној одредби и као једини назив у потоњим одредбама, ушао је изворни једночлани назив — српски језик. *Устава Републике Црне Горе*,²⁰ донет 1992. г., неколико месеци после савезног, и службено је обновио, и у тој републици, матични назив језика, *српски*.

У новим државним околностима, с дефинисаним културним простором, Срби немају ни разлога ни мотива да се баве транснационалним „заједништвом“ стандардног језика, на шта су били присиљени у бившој Југославији. Сви њихови идиоми — и дијалекти, и урбани супстандардни говори, и језички стандард са свом његовом стилском разуженошћу — стају под назив *српски језик*, у који, на дијалекатској и супстандардној равни, неће улазити чакавско и кајкавско наречје, о чијој ће се судбини бринути Хрвати и њихови писци и језикословци. На нов начин види се и примењује српска двоазбучност: ћирилица се учвршћује као репрезентативно српско писмо, а латиница се разноветније види и употребљава као помоћно писмо, без формалне службености, с другом, и друкчијом него досад, функционалном дистрибуцијом на различитим подручјима јавног живота (администрација, издаваштво, масовни медији, трговина, саобраћај и др.).²¹ Наиме, тешко је одрећи се двоалфабетности када она Србима доноси и неке предности, а не само тешкоће, које ће, после државног растанка са Хрватима, бити унеколико смањене.

Изглед српске графије, и ћириличке и латиничке, могао би, без штете, претрпети и неке измене, јер је неприродан језички стандард с четири графијско-ортографско-ортоепске реализације: две ћириличке (екавска и ијекавска) и две латиничке (опет екавска и ијекавска), које понекад прерастају у стандардну ортографско-ортоепску *осмосијрукосиј* (*дечји* и *дјечји*, *децији* и *дјечији*, *деџји* и *дјеџји*, *деџији* и *дјеџији*). Два изговора — екавски и ијекавски — па и штампање и прештампавање публикација, са оба та изговора и исписа, поготову кад је реч о књижевноуметничком функционалном стилу, могу, без икакве штете, остати ако се изврши унификација писаног језичког стандарда. Без те, или какве друге, унификације, нарочито у просветно-педагошком раду, нема пожељне и потребне хомогенизације културног и просветног живота целога српског народа.

¹⁹ Чл. 1. став 1. *Закона о службеној употреби језика и писма* (Закон ... 1991) овако гласи: „У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).“

²⁰ Чл. 9. став 1. *Устава Републике Црне Горе* гласи овако: „У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора“ (*Устава Републике ... 1992*).

²¹ У администрацији је већ преовладала ћирилица, обавезна и као примарно писмо у називима улица и тргова, као и саобраћајних знакова. Ћирилица је једино писмо уџбеника за основне и средње школе, али не и за универзитете. У масовним медијима напореда живе оба писма, али преовладава ћирилица, једино писмо државне телевизије.

Идеју да се унификација изврши, и то на основу екавског изговора и екавског исписа, дало је вођство Републике Српске у јесен 1993. године наишавши, као и свака радикална, а за неупућене и неочекивана новина, — и на снажне потпоре и на јаке отпоре, чак и у Србији. Дефинитивна судбина ове идеје зависиће од тога да ли ће нови државни и политички оквири омогућавати целовитост српске језичке културе.

Другим озбиљнијим захватима, и исправкама, српски језички стандард никада није био, нити ће, вероватно, бити подвргаван, јер добро и природно функционише, и функционисаће, у целој српској нацији, који одолева притисцима да подупре државне и националне пројекте што га раздиру, уз истовремену оптужбу за тобожњи великонационализам, хегемонизам и унитаризам.²² Тај језички стандард развија(ће) се још мирније него раније, и у складу с новоштокавским основама на које је постављен, без ригидног пуризма и агресивне неологизације, али са спознајом да се, у неким својим елементима, мора стално дограђивати па и, у неопходној мери, неологизирати.²³

Број фонема ни у српском ни у хрватском језику неће се нити се може мењати, према га баш није лако установити, јер још има неслагласности око тога да ли су консонант *p* и вокал *p* две или једна фонема, што вреди и за сонант *j* и вокал *i*. Њихов број бива веома велики кад се цела ствар промотри без узимања у обзир прозодијских елемената (четири акцента и две дужине), који врше разликовну функцију као и сегменталне фонеме (узмимо за пример две речи: *град* [grād] = *врста*

²² Оптужбе за „унитаризам“ и „хегемонизам“ биле су веома честе и у време када је Србија за владавине Јосипа Броза Тита била расточена на три дела, у међусобном конфедералном односу, с плански сукобљаваним политичким гарнитурима, што је битно смањивало политички утицај најбројнијег народа и највеће републике у бившој Југославији.

²³ Српски језички стандард описан је у мноштву уџбеника и приручника, међу којима се у новије време истичу *Грамаџика српског језика* аутора Живојина Станојчића и Љубомира Поповића (Станојчић... 1995), *Језички приручник* групе аутора (Ивић ... 1991), *Речник језичких недоумица* Ивана Клајна (Клајн 1992), *Правовис српског језика* Матице српске (*Правовис* ... 1993) и *Правовис српског језика са речником* групе аутора (Симић ... 1993). Ниједан од наведених приручника (осим донекле последњег) не би, што се тиче грађе, претрпео озбиљнијих измена ни кад би се поново објављивао, јер нагли заокрети нису традиција српског књижевног језика и српског језичког стандарда (в. прилог М. Пешикана). Нема у њима, додуше, ни разветлог описа језичке грађе и прописивања оног што улази у језички стандард (осим кад је реч о правопису, тј. правописима, и *Језичком приручнику* [Ивић ... 1991]), што поготову вреди за 6-томни *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (*Речник* ... 1967–1975). Хрватски књижевни језик и хрватски језички стандард, са својом нормативном строгошћу и књишкошћу, али и оштрим, драстичним и бурним заокретима у језичкој норми, у том се погледу битно разликују од српског књижевног језика и српског језичког стандарда, односно хрватска језичка култура, као „дужник“, знатно одудара од српске језичке културе, свога „повериоца“.

йадавине и *град* [grād] = *насеље*, где су *крайкосилазно а* у првој и *дугосилазно а* у другој речи једнако разликовни као фонеме *й* и *б* у речима *йара* = *вода у гасовијом сѣању* и *бара* = *део земљишћа йо-кривен водом*). Број падежа (највише шест у морфолошком смислу, и то само код неких именица женског рода са завршетком на *-а*) и број ступњева поређења *придева* и *прилога* за начин (три — *йозијив*, *ком-йарайив* и *суйерлайив*), с њиховом флективном творбом, тешко се може мењати. То важи и за број глаголских облика, тј. *времена*, *йридева*, *йар-йиција* (*йрилога*), *начина*, *сѣања*, *видова* и *родова* — *седам глаголских времена*: презент, аорист, имперфекат, перфекат, плусквамперфекат, футур и футур егзактни; *два глаголска йридева*: радни и трпни (активни и пасивни); *два йарйиција*: партицип презента (прилог садашњи) и партицип перфекта (прилог прошли); *два начина*: заповедни (императив) и могућни (потенцијал); *два сѣања*: радно (актив) и трпно (пасив); *два глаголска вида*: свршени и несвршени (перфективни и имперфективни) глаголи и *два глаголска рода*: прелазни и непрелазни (транзитивни и интранзитивни) глаголи, *с још једним двојством*: повратни (рефлексивни) и учестали глаголи (итеративи). Све је то исто у „оба“ језика, у српскоме и хрватском, а биће и у „трећем“ — бошњачком језику, чија се „међусобна разумљивост“ смањује само због „шумова у каналу“, у које спада прекомерна употреба тзв. туђица и неологизама, а понајвише помањкање језичкога и општег образовања.

Словеначки језик никад није имао проблема које су имали *српски* и *хрвајски*, и он је у међународном библиотечко-документацијском систему УДК (*Универзална децимална класификација*) добио самостално место, одмах после *српскога* и *хрвајског језика* (808.61 *српски језик*, 808.62 *хрвајски језик* и 808.63 *словеначки језик*). Невоља је само у томе што је словеначки добио „заслужено“ самостално место, а српски и хрватски — нису, тако да испада да су међусобни односи тих трију језика једнаки, а нису једнаки.²⁴ (С друге стране, кад је реч о *фламманском* и *холандском језику*, они су у том систему најпре представљени надређеним бројем 803.93 с назнаком *низоземски језик*. Низоземски језик, у складу с језичком стварношћу, грана се на 803.931 *холандски језик* и 803.932 *фламмански језик*, који су варијанте истог језика, *низоземског*.) Словеначки језик делиће судбину свих малих језика чији су носиоци, незаштићени генетском различитошћу од других (којом су нпр. зашти-

²⁴ Да се при утврђивању бројева за *српски* и *хрвајски језик* у систему УДК полазило од језичке стварности, дијахронијске и синхронијске, наравно новоштокавске, која је једина у основици језичког стандарда, — њихов надређени број морао би гласити 808.61 (сада *српски језик*), а подређени, из њега изведени бројеви гласили би 808.611 (српски језик) и 808.612 (хрватски језик). Очигледно, полазило се од неке друге стварности, а не језичке. Број 808.62 (сада *хрвајски језик*) такође би имао смисла, јер би представљао *чакавско наречје* и његов *градишћанскохрвајски књижевнојезички израз* (у Аустрији). Без озбиљније преинкае тог језичког одељка УДК — тешко ће се наћи ваљано место за *бошњачки језик*.

ћени мађарски, фински и баскијски језик), изложени претећим насртајима великих језика и империјалне моћи њихових народа, држава и култура.

Македонски језик (сврстан у УДК уз *бугарски*: 808.66 *македонски језик*, 808.67 *бугарски језик*) — који има друкчију судбину од словеначког, понајпре зато што је, као и његов народ и његова држава, рођен за комунистичке ере — изложен је савременим претњама: Бугарска признаје државу, али не народ и језик, Срби су били сувише оптерећени на другим странама да би се друкчије одредили према новоуспостављеном стању (Македонија је ушла у састав Србије 1913. године, дакле пре настанка Југославије), а Грчка се никад није помирила с тим да се историјско име једне њене покрајине користи као симбол других државотворних и националних програма, али се македонским језиком није много бавила. Држави која се родила и која је ушла у међународну заједницу с понижавајућим атрибутом „бивша“ (БЈРМ — Бивша Југословенска Република Македонија) није лако, а неће бити лако ни том народу ни његовом језику.

Српскохрватски језик, као појам и као термин, остао је, у последњој петолетки (1991–1995), без социolingвистичке подршке у новонасталим државним околностима на простору бивше Југославије. Он данас има онолико смисла колико га има појам и термин *низоземски језик* са својим варијантама — *холодским* и *фламанским језиком*.²⁵ Хоће ли стварно бити *бошњачког* језика и каква ће то социolingвистичка творевина бити, може се само нагађати, јер крајем 1995. г. још нема потпуних политичких и државноправних јасноћа и извесности.

Мало је вероватно да ће „српскохрватски језик“ бити описиван, а камоли прописиван, тј. нормиран, као једино језичко и културолошко биће. Нови речници, граматике, правописи, ортоепије и (језички) саветници бавиће се и баве се само оделитим језичким стандардима, али ће историја језика имати доста посла око тога да одмрси генетске и социolingвистичке, етнографске и нациотворбене чворове оног ентитета који је сматран једним идиомом и, као такав, називан „српскохрватским језиком“. Имаће доста посла око тога да објасни како је *српски језик* постајао *хрватски* или *српски*, *српскохрватски*, односно *хрватскосрпски*, да би се поткрај 20. века „разложио“ на *српски*, *хрватски* и *бошњачки*.

²⁵ Међу хрватским лингвистима, Далибор Брозивић често је поредио српско-хрватску језичку ситуацију с холандско-фламанском, превиђајући једино да су Срби и Хрвати, темељито измешани, живели у неколико федералних јединица исте савезне државе, док Холанђани и Фламанци одавно живе у две државе, дакле подробно разлучени. Додуше, и на подручју бивше Југославије, после најновијега рата, настаје холандско-фламанска ситуација. Несклон научној доследности и учењачкој акрибији, Брозивић је Србе у бившој Хрватској видео у хрватском језику, прижељкујући да река Дрина постане српско-хрватско државно, етничко и језичко размеђе, насупротив логици стварнога стандарднојезичког, историјског, етничког и националног развитака.

Два тзв. језичка и књижевна договора — онај у Бечу (1850) и онај у заједничкој држави, ФНРЈ, у Новом Саду (1954) — остају као податак за историју и као сведочанство о неуспелом ујединитељском подухвату, народном, језичком и државном, остају данас, понајпре и понајвише, као сведочанство о „мртвом заједништву“, које је свој званични „тројезички“ раскол доживело у америчком граду Дејтону (Dayton) — 21. новембра 1995. године.

Литература

- Babić G., 1991/1992, *Historija hrvatske historije*, Zagreb–Beograd.
- Babić S., 1990^a, *O hrvatskome pravopisu nekad i danas*, „Jezik“, br. 2, Zagreb, s. 3–5.
- Babić S., 1990^b, *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb.
- Bakarić V., 1978, *Samoupravljanje — suština socijalističkog preobražaja savremenog društva* [Intervju Milošu Jeftiću, novinaru Radio Beograda, dat u Zagrebu 2. decembra 1977], „Marksistička misao“, br. 1, Beograd.
- Белић А., 1950 [1923], *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд.
- Boranić D., 1951 [1921], *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.¹⁰
- Broz I., 1892, *Hrvatski pravopis*, Zagreb.
- Brozović D., 1970, *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*, Zagreb.
- Brozović D., 1978, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. In: *Hrvatska književnost i evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker, K. Pranjić, Zagreb, s. 9–82.
- Закон о службеној употреби језика и писана*, 1991, „Службени гласник Републике Србије“, 45 [27. јул], Београд.
- Iveković F., Broz I., 1991, *Rječnik hrvatskoga jezika*, knj. 1–2, Zagreb.
- Ивић П., 1971, *Српски народ и његов језик*, Београд.
- Ивић П., 1991, *Целокупна дела, IV. О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Ивић П., Клајн И., Пешикан М., Брборић Б., 1991, *Језички приручник*, Београд.
- Језик и национални односи* [тематски број], 1984, „Свеске“, бр. 5–6, Сарајево.
- Клајн И., 1992, *Речник језичких недоумица*, Београд.³
- Maretić T., 1899, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Mirovni sporazum. Integralni tekst*, 1996. In: *Regard événement. Édité par la Société GC Conseils*. [Janvier], No 3, Paris.
- Младеновић А., 1989, *Славеносрпски језик. Сјудује и чланци*, Нови Сад.
- Национални састав становништва. Први резултати пописа 1991. године*, 1992, Београд [Савезни завод за статистику].
- Пешикан М., 1994, *Поређење попућених правописних правила*, „Наш језик“, н. с., књ. XXIX, св. 5, Београд, с. 259–278.

Поповић М., 1979, *Вуков књижевни језик*. In: *Зборник радова о говору и језику*. Посвећен Ђорђу Костићу поводом седамдесет година живота и педесет година рада, Београд, с. 7–16.

Правоиис српскохрватскога књижевног језика. Са њравоиисним речником, 1960, Нови Сад [Матица српска; *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika. S pravopisnim rječnikom*, 1960, Zagreb (Matica hrvatska)].

Правоиис српскога језика. I Правила и њихови основи. II Речник уз њравоиис, 1993, прир. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Нови Сад [Матица српска].

Речник српскохрватскога књижевног језика. 1967–1976, књ. 1–6, Нови Сад [Матица српска; *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, 1967, књ. 1–2, Zagreb (Matica hrvatska)].

Симић Р., Станојчић Ж., Остојић Б., Ђорић Б., Ковачевић М., 1993, *Правоиис српскога језика са речником*, Београд–Никшић.

Станојчић Ж., Поповић Љ., 1995, *Грамађика српскога језика*, Београд.⁴

Устав Републике Србије, 1990, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 1 [28. септембар], Београд.

Устав Савезне Републике Југославије, 1992, „Службени лист Савезне Републике Југославије“, бр. 1 [27. септембар], Београд.

Устав Републике Црне Горе, 1992, „Службени лист Републике Црне Горе“, бр. 48 [13. октобар], Подгорица.

Ѕипка М., 1975, *Језички саветник*, Сарајево.

ЛЕКСИКА

Иван Клајн

1. ИЗВОРИ, КРИТЕРИЈУМИ И ХРОНОЛОШКЕ ГРАНИЦЕ

1.1. Досадашња српскохрватска лексикографија пружа мало или нимало грађе за истраживање ове врсте. Као што је познато, пре речника Матице српске (*Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI* [1967–1976]) и речника САНУ (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIV* [1959–; штампање започето 1959, до данас стигло до речи *недошруо*]) никакав озбиљан једнојезични речник савременог језика није постојао. Речник Л. Бакотића (*Речник српскохрватског књижевног језика* [1936]), *Лексикон „Свезнање“* (1937) и речник М. Московљевића (*Речник савременог српскохрватског књижевног језика* [1966]), забрањен и уништен одмах по објављивању, поново штампан тек 1990), скромног су обима, оскудни у дефиницијама, лишени примера и ни приближно не одражавају стварно лексичко богатство времена кад су објављени. То у још већој мери важи за речнике страних речи — првенствено М. Вујаклије (*Лексикон страних речи и израза* [1937]) и Б. Клаића (*Рјечник страних ријечи, израза и крајњица* [1951]), оба у више допуњених и проширених издања. Као што је с правом приметно М. Сурдучки (Сурдучки 1981 : 125–128), аутори оваквих речника уносе све познатије речи из светских језика (уз мноштво ванјезичких, енциклопедијских података), углавном не водећи рачуна о томе да ли се, колико и с којим значењем те речи употребљавају у српскохрватском. Речници неологизама тек су у зачетку. *Речник нових речи* Ј. Ћирилова (1982), потом у проширеном издању као *Нови речник нових речи* (1991), обухватио је око 1.500 одредница, скоро искључиво именица, од којих су око девет десетина туђице или калкови, а упадљива предност дата је изразима из уметности, културе и медијске терминологије. Речник није рађен стандардним лексикографским поступком, него у журналистичком стилу, као ауторско дело. Аутор овог прилога радио је свој *Речник нових речи* (1992) на примерима из штампе, с радија и телевизије у раздобљу 1985–1991, али је из њих узимао све речи и изразе којих нема у три стандардна речника — Матичином, САНУ и најновијем

Клаићевом — што значи да је унет и изванредан број речи које по постанку нису нове. И овај речник је невеликог обима (око 2.200 одредница).

1.2. Ни с литературом ствари не стоје боље. Развоју српскохрватске лексике за последњих пола века, колико смо могли да утврдимо, није посебно посвећена ниједна књига, па ни чланак. Преглед публикација као што су „Наш језик“, „Језик“, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“ и друге показао је да су лексичке теме изазивале много мање интересовања него граматичке, фонетске и правописне. Уколико има радова из лексикологије, они се односе на старији, народни језик или језик појединих књижевника, а не на савремени. Зборник *Лексикографија и лексикологија (Лексикографија ... 1982)* бавио се скоро искључиво општим и теоријско-методолошким питањима, а не актуелном српскохрватском лексиком. Једину значајнију грађу пружају нам стога забелешке о појединим изразима у оквиру нормативних расправа и језичких поука у часописима, у саветодавним приручницима, као и на саветовањима о актуелним језичким питањима, каква су организована нарочито током осамдесетих година.

1.3. С обзиром на овакво стање, у прикупљању лексичког материјала за ово истраживање морали смо се претежно ослонити на преглед старих бројева листова и часописа, на личне успомене појединаца, делом и на уџбенике и приручнике разних врста (за стручније области речника). Што се тиче датације, она је сигурна само за називе политичких, модних или научно-техничких новитета чија се година настанка да тачно утврдити. Изван тога, хронолошке границе морају се силом прилика еластично посматрати. Под „речима из периода 1945–1995“ подразумевамо оне које су у том раздобљу стекле пуну употребу и постале широко познате, што не значи увек да пре 1945. уопште нису постојале. Испитивање позајмљеница уверило нас је да „прва потврда“ неке речи у текстовима, којој толико значаја придају етимолози и лексикографи, није увек и стварни почетак њеног живота у датом језику: може му претходити деценијама, па и вековима,¹ а може и каснити за појавом дотичне речи у говору. Ни унутар испитиваног полувековног периода није могуће спровести круту и прецизну периодизацију. Као евентуалне преломне године могле би се узети 1948, 1974. и 1989–1991, али политички и друштвени преокрети до којих је у тим годинама дошло нису нашли непосредног, а поготову не брзог одраза у језику.

Треба имати у виду да се до Другог светског рата српски језички стандард већ уобличио у основним цртама, дефинитивно прешао из вуковске фолклорне у садашњу претежно градску фазу, укључио се у токове цивилизације XX века и развио одговарајући речник, било домаћим творбеним средствима или позајмљивањем. Промена политичког уређења, ма колико бурна, није утицала на дубље слојеве речника. Техника, један од најплоднијих извора нових речи, готово читаво своје деј-

¹ В. примере у Клајн 1971 : 23–24 и 56.

ство испољила је у првој половини XX века, кад су у нашу средину доспели изуми као што су аутомобил, трамвај, ваздухопловство, телефон, радио, филм, грамофон, електрично осветљење, електрични кућни апарати и друго. После Другог светског рата једине новости које дубље задиру у свакодневни живот јесу телевизија и компјутери (уз понеке новости из медицине), а њихов утицај на речник прилично је ограничен (в. доле, 10.2 и 10.3). С обзиром на то, унапред можемо претпоставити да су лексичке иновације у испитиваном периоду биле екстензивне и значајне по броју речи, али да се не могу сматрати радикалним и да нису озбиљније деловале на физиономију језика у целини, тј. српског и хрватског језичког стандарда. (О значењима израза „српскохрватски језик“, „српски језик“, „хрватски језик“, „хрватски или српски језик“ који су се користили за означавање истог језика и његових варијаната видети ближе у прилозима М. Радовановића и Б. Брборића.)

2. ОДНОСИ МЕЂУ ВАРИЈАНТАМА

2.1. У послератној Југославији наставио се процес спонтаног зближавања српске и хрватске варијанте, који је већ био у току и пре рата. Званична „друштвено-политичка терминологија“, како запажа С. Вукомановић (Вукомановић 1987 : 141–142), била је уједначена у све четири републике сх. језика, без локалних разлика. И изван те области, нови изрази најчешће су били једнаки у Београду и Загребу: разлике као *рачунар/рачунало* (10.2), *фармерке/шрајерице* (14.2), *подземни пролаз/идоходник* и сл. представљају изузетке. Да би се проценио домет узајамног зближавања, требало би знати колике су биле лексичке разлике међу варијантама пре рата. Нажалост, ретке постојеће студије на том пољу редовно су преувеличавале разлике, неки пут тенденциозно, а још чешће због неједнаког познавања двеју варијаната, што је доводило до тога да се потпуни архаизми прогласе за варијантно обележене речи (тврдње да наводно „хрватском“ *ичелару* одговара „српски“ *кованица*, или „српском“ *архиву* „хрватска“ *йисмохрана* и сл.). У том погледу свакако је најгора псеудостудија П. Губерине и К. Крстића *Разлике између хрватског и српског књижевног језика* (Губерина ... 1940); али ни Радосав Бошковић, мада далеко бољи лингвиста и без скривених политичких мотивација, није успео да избегне сличне грешке у свом чланку из 1935. (Бошковић 1978 : 45–48). Вреди о томе погледати коментаре М. Стевановића (Стевановић 1964–65 : 195–226; 1970 : 1–79 [посебно на стр. 17–20]) и С. Вукомановића (Вукомановић 1987 : 121).

2.2. Остављајући да о продору „сербизама“ у хрватску варијанту суде научници којима је та варијанта матерња, овде ћемо говорити само о „кroatизмима“ у српској варијанти. Такве речи можемо условно поделити на неколико слојева. Први слој чине оне које су данас потпуно изгубиле хрватско обележје, нпр. *бројка*, *исход*, *учинак*, *уређај*, *йичеј*, *ойроси*, *дойуси*, *возило*, *здравство*, *йоузеће*, *йодрага*, *гласина*, *лайица*,

сврайшиише, дрворед, редослед, језикословац (-вни), стиравлада, свеило (именица), *шемељиш, обзиран, јогубан, најадан, најавиши, извесишиши, ойовргнуши, наводно, одвећ* итд. (За све њих није ни сигурно да су хрватског порекла, али по поменутом Бошковићевом раду и по усменим и писменим осудама којима су их у разним приликама подвргавали конзервативнији говорници српске варијанте може се закључити да су се пред рат још углавном осећале као „хрватске“.)

2.3. Други, знатно бројнији слој чине речи које још задржавају неодређени хрватски призвук, али се без већег отпора употребљавају у Србији. Оне по правилу имају и „домаћи“ синоним који дајемо у загради, а који је у неким случајевима у повлачењу, нарочито ако је турцизам или германизам. Такве су *мучнина* (српски: *гађење*), *ујала* (*зайлање*), *йрехлада* и *йрехладии се* (*назоб, назейси*), *расвеиша* (*осветљење*), *йригода* (*йрилика*), *йуђица* (*стирана реч*), *йосуда* (*суд*), *одгој* (*васишиање*), *заговорник* (*йоборник*), *стиујањ* (*стиејен*), *ђуиња*² (*ђујање*), *жмигавац* (*мигавац*), *дојам* (*ујисак*), *йосйошак* (*йроценаш*), *сиошпинка* (*сиоши део*), *знайижеља* и *знайижељан* (*радозналоси, радознао*), *некрейнина* (*нейокрейна имовина*), *небодер* (*облакодер*), *смеће* (*ђубре*), *илес*³ (*игра*), *хир* (*ћеф, кайриц*), *драгуљ* (*драги камен*), *зубар* (*зубни лекар*), *конобар, -ица* (*келнер, -ица*), *йрејинац* (*фах, йреградак*), *йтрачница* (*шина*), *квачило* (*кујлунг*), *очиш* (*очигледан, очевидан*), *расйресен* (*расејан*), *истиодобан* (*истиовремен*), *одгодиши* (*одложии*), *ойскрбиши* (*снабдеиши*), *йридонейи* (*дойринейи*), *завредеиши* (*заслужииши*), *йойримииши* (*стиећи, добиши*), *раскринкаши* (*демаскираши*), *найокоп* (*најзад*), у *йоводу* (*йоводом*), *йойуш* (*као*), *насирам* (*йрема, насуйрош*), *накоп* (*йосле*), *накоп шио* (*йошио*) итд. Понеки од тих израза и немају право „српског“ еквивалента, нпр. *шесшенина, назор, гласило, йоузеће, водокошлий*, одскора *викендица, кафић* (и други колоквијални неологизми са истим суфиксом — *кримић, љубић, йорнић*; једино према хрватском *цршић* 'цртани филм' стоји обичније српско *цршаћ*), *дојмиши се, заговараш* (нешто), *ушераш*, *ушериваш* (дугове), *йриушииши* (готово увек с дативном заменицом *себи*, као заменом за хрватско ненаглашено *си* које у Србији не постоји). Хрватско *елекшрана, хидроелекшрана, шермоелекшрана* добрим делом је потиснуло старије и гломазније српско *елекшрична* (*хидроелекшрична, шермоелекшрична*) *ценишрала*, а *шоилана* и нема замене; уп. и *йлинара, йлински* (нпр. *йлинска свеишоси, йлински шшедњак*, док је именица *йлин* много ређа у Србији него *гас*).

2.4. Овом слоју можемо придодати и лингвистичке термине који су у циљу уједначавања усвојени Правописом из 1960, пре свега *зарез, везник* и *шворба речи* (с придевом *шворбени*), уместо дотадашњег срп-

² Према хрв. *шуиња*. Нарочито у политичком изразу *изборна* (*йредизборна*) *лушња*, који се јавио после 1990.

³ Због двосмислености речи *игра*.

ског *зайеџа*, *свеза*, *грађење речи*. Ти термини су широко прихваћени у школама у Србији, као што је углавном уведено и *центимејтар* (*центимлијтар* итд.) уместо ранијег *санџимејтар*, *санџилијтар* — ово последње у смислу давања предности латинском изговору над француским. Посебно треба поменути одлуку Радио-телевизије Београд, донету 1984. на предлог групе лингвиста, да се у најавама тачног времена реч *час* замени речју *сај*. Та новост је схваћена као наметање једног кроатизма и изазвала је бурне реакције у београдској јавности, мада су лингвисти објашњавали да је основни аргумент за промену био у томе што је *сај* и у српском свакодневном говору обичнија реч (Пешикан 1985 : 273–275; Кравар 1986 : 125–129).

2.5. Следећи слој сачињавали би повремено употребљени кроатизми, као *разина*, *џекућина*, *уроџа*, *свејоназор*, *наџукница*, *жсгаравица*, *сџановиј*, *неџаџворен*, *осебујан*, *двојџи*, *дуљџи*, *џосудиџи*, *надомесџиџи*, *ојонашџи*, *уџврдџи*, *џонукаџи*, *изнимно*, *недвојбено*, *даџаче*, *дочим*, *неџом*, *дџем*, *џе* (у набрајањима) итд. Њихов хрватски карактер је несумњив, некима од њих Срби скромнијег образовања и не знају значење, а ипак смо све њих забележили у београдској штампи, у текстовима српских аутора, и то за последњих пет година. То показује да је у време заједничког живота лексичко прожимање било дубоко и да је оставило трага, бар у традиционално отвореној српској варијанти.

2.6. Из досад наведеног ипак се нипошто не би смело закључити да за лексичку размену међу варијантама нема никаквих интерних препрека. Велики број хрватских речи, нпр. *јуха*, *глазба*, *влак*, *увјеј*, *џједан*, *џврџка*, *назочан*, *бедасџ*, *џросвједоваџи*, *џискаџи*, *ухџиџи*, *гледе*, хрватски називи месеци и много шта друго потпуно су туђи српском језичком осећању и њихово преузимање никада није долазило у обзир. Број таквих речи донекле је и вештачки повећан за последње три-четири године, политички мотивисаним (мада сасвим ненаучним) тврдњама да је тобоже *домовина* „хрватски“⁴ а само *оџаџбина* српски, или да „хрватске“ облике *Ускрс*, *ускрџи* треба заменити „српским“ *Васкрс*, *васкрџи*. Тамо где постоје обличке алтернације, нпр. *оџиџи/оџи*, *џосеџа/џосјеј*, *хирург/кирург*, отпор према хрватском облику по правилу је много јачи него кад су посредни различите лексеме. Посебан отпор изазива хрватска склоност к неограниченом грађењу кованица, нагло ојачана, као што је познато, после успостављања независне Хрватске (Бугарски 1994 : 134). Вештачки обновљени хрватски архаизми као *врховник*, *војарна*, *џриоџење*, *земљовид*, *велџосланик*, *џијеком* и многи други данас су познати и у Србији захваљујући медијима, али изазивају само подсмешљиве коментаре.

⁴ В. насупрот томе примере за двоваријантну распрострањеност речи *домовина* у Шипка 1987 : 106–107.

3. СТРАНИ УТИЦАЈИ

3.1. Ако се изузме хрватски пуризам, оличен између осталог и у малочас поменутиим кованицама, и српски и хрватски језички стандард у послератном су периоду остали широко отворени према лексичким утицајима са стране. Турцизми, међутим, више нису актуелни, а германизми се делимично повлаче. Многи од њих стекли су фамилијарну, регионалну или провинцијалну боју и стога се наставља тенденција, испољена већ пре рата, к њиховом замењивању домаћим изразима. Тако реч *зејтин*, кад је реч о исхрани, још употребљавају старије генерације, али млађи кажу *уље*, а у техници, сликарству или фармацији *уље* је једини израз. Турцизми као *чирак*, *џенџер*, *џефџер*, *адеји*, *хасна* и сл. дефинитивно су застарели; други, нпр. *авлија*, *дућан*, *бакиши*, *оџак*, *оџачар*, *сајџија*, осетно су ређи него синоними *двориште*, *радња* (*џродавница*, *џрговина*), *најојница*, *димњак*, *димничар*, *часовничар*. У другим случајевима долази до стилске диференцијације, па се нпр. речи *комишија* (*комишиница*), *ћошак*, *буџак*, *бадава*, *џабе* задржавају као афективне насупрот стилски неутралним *сусед* (*сусејка*), *угао*, *бесилајно* (*узалуд*).

3.2. На исти начин, многобројни германизми као нестандардни повлаче се пред домаћим изразима: *џлајваз* → *оловка*, *џиранга* → *завеса*, *шалџер* → *џрекидач*, *џиенадла* → *чиода*, *џришак* → *свеж*, *џрао* → *сив* итд. (види друге примере у Ивић ... 1991 : 157). Ипак, читав низ упадљивих германизама остао је без замене, бар у српској варијанти: речи као *џарадајз*, *векна*, *џилц*, *рајсџершлус*, *џихернадла*, *џиц*, *џиџмунг*, *џлајм*, *реш*, *џарбајџи*, *џеглајџи*, *џиџимовајџи* итд. У усменим жаргонима домаћинства, кулинарства и разних грана технике немачке речи (типа *џорџџи*, *рингла/џлојџина*, *дозна*, *ниџина*, *џиџаџила*, *кланџа*, *џраџиџоџок*, *динџиџи* итд.) честе су и данас, мада им се у писаном језику обично траже замене. Нових германизама нема много. Најтипичнији је свакако *гаџиџарбајџер* (с придевом *гаџиџарбајџерски*), чему се могу додати *азиџаниџ*, *рол-џрагна* (одакле колоквијално *ролка*, в. 14.2), *хеланке* (14.2), *џомби* (10.5), *џојед* (11.1), *џиџиџунг* или *џиџиџовање* (8.2), *ханзајџлаџи* (по нем. фабричком називу), *џолиџа*, *дејџониџа*, псеудогерманизам *херџ-роман* (сентиментални љубавни роман), *џиџанџовајџи* (раније само технички термин, сада у фигуративном значењу 'серијски производити, фабриковати') итд. Из немачког је без сумње и *џлоџула* (латинизам који се не употребљава у другим европским језицима), у Клаићевом речнику означено као „застарело“ али последњих година веома распрострањено, делимично и као замена за раније *џраза* или *џарола*. Види и термине из филмске технике у 12.4.

3.3. Позајмљенице из руског језика одувек су биле важан и редован извор богаћења нашег књижевног језика, али су због међујезичке сродности прилагођаване или „превођене“, тако да се данас углавном и

дић жалио се да језик критике и есејистике врви од „сувишних варваризама“ као *имагинација*, *инијенције*, *йоливалентијан*, *минуциозан*, *монстируозан*, *инкомјайибилан*, *манифестивајти*, *евоцирајти* и сл. (Предић 1951 : 187–195). Посебно је запазио реч *шемајтика*, за коју каже да „доскора није постојала у нашем језику; као именица не постоји ни у француском, ни у немачком, ни у руском речнику“, па претпоставља да је „у Совјетском Савезу направљена у новије време“. (Данас се одговарајућа именица може наћи у речницима сва три поменута језика.) У новије време пада у очи све чешћа употреба апстрактних латинизама и грецизама као *дигнијетј*, *хийокризија*, *официјелан*, *деценијан*, *реценијан* (без стварне семантичке разлике у односу на домаће *досјојансијво*, *лицемерје*, *званичан*, *йрисијојан*, *скорашњи/недавни*), затим *локација*, *йрвенијенција*, *генеза*, *енјийетј*, *модалијетј*, *рејрезенијантј* (још чешће у погрешном облику *рејрезенј*), па и тако гломазних облика као што су *ойерационализација*, *деидеологизовајти/-ација* или *инстирументјализовајти/-ација*. Примери латинизама примењених на појаве из свакидашњег живота јесу *йарјийицијација* (учешће у плаћању здравствених услуга), *рестјрицијација* (обично о електричној струји или води), *рекреација*, *рекреајиван*, *рекреирајти се* (у суженом значењу бављења спортом или телесним вежбама). Латински придеви *ragus*, *prosperus*, *promiscuus* нису били позајмљени у нашем језику, него само одговарајуће именице на *-ијетј*: сада се од именица накнадно граде придеви — *раријетјан*, *йросјетјетјан*, *йромискуијетјан* (уп. и *куриозијетјан* поред ранијег *куриозан*). Многи латинизми стичу ширу употребу тек с промењеним или проширеним значењем стеченим у модерним језицима, нпр. *конфесија* 'вероисповест' (претежно под утицајем придева *конфесионалан*, *мултиконфесионалан/вишеконфесионалан*), *аболиција* (у правном значењу 'укидање кривичног поступка', захваљујући неким запаженим судско-политичким случајевима после 1966. и после 1990), *асоцијација* (раније само психолошки термин, сада и у изворном значењу 'удружење', према енгл. и фр.), *консензус* [Шипка 1987 : 210] почев од седамдесетих година чест термин и у домаћој и у међународној политици), *кредибилијетј* (са енгл. значењем 'убедљивост, углед, ауторитативност'), *дијасјора* (традиционално везано за Јевреје, сада примењено на Србе и друге народе: јавља се и превод *расејање*, нпр. „Срби у расејању“). У неким случајевима српска употреба одступа од латинске и међународне: тако се уместо *мандајтар* годинама погрешно употребљавало *мандајтор* (данас је та грешка исправљена [Ивић ... 1991 : 29, 187–188]); реч *йозиција* у годинама после 1990. добија значење (непознато у другим језицима) 'странка на власти', тј. употребљава се као антоним од *ойозиција*.

3.5. Као и свуда у свету, англицизми после 1945. године пристижу све бржим темпом. Док су пре рата заузимали значајније место једино у спорту, сада се нагло множе у речнику забаве и омладинских мода (14.1), у техници (10.1–10.4) и у многим другим областима. Међу онима од општег значења поменимо *йлинејцер* (-рка, -рски), *сујермен*, *гламур*

и *гламурозан* (са изговором према француском), *хендикейиран* (у новом значењу 'онеспособљен, инвалидан'), а посебно оне везане за полне особине и полни живот као *мачо* (хиспанизам примљен преко америчког енглеског, често и у хибридном споју *мачо-мен*), *секс* (9.3), *секси*, *секс-шој*, *унисекс*, *џејтинг*, *кол-герла* и сл. Од производа и изума ту су *најлон* (веома популарно у годинама после 1945, с придевом *најлонски* и изразом *најлон(ске) чараје*, фам. *најлонке*), *дејтерџени* (са енглеским изговором уместо очекиваног латинског, [Јонке 1964 : 89]), *сиреј*, *сџик*, *еркондишин*, *јосџер*, *селоџеј*, *фломасџер* (в. 10.4); у трговини *драгсџор* (с промењеним значењем примљеним из француског), *суџермаркеј* (*маркеј*, *минимаркеј* итд. [*Наш језик ...* 1979 : 62–64]), *дџуџи-фри-шој* (чешће скраћено у *фри-шој*), *дисконџ* (енгл. discount shop/store прилагођено старијем италијанизму *дисконџ*), *дилер* (у неколико значења, с глаголом *диловати*). Широку распрострањеност у говору и писању достижу *смог*, *сџрес* (с придевом *сџресни*, нпр. *сџресна ситуација*), *џесџ* и *џесџираџи*, *дизајн* (*дизајнираџи*, *-ер*, *-ерка*); види и *џренд* и друге помодне англицизме у 6.2. Из енглеског долазе и многи привидни латинизми: прилог и узвик *суџер*, изузетно омиљен последњих година нарочито међу омладином; *оџиџа* (раније специфичан термин везан за избор држављанства или право куповине, сада у општем значењу „избор, могућност, алтернатива“ према енг. option); придев *конџирајпродукџиван* (од counterproductive), глагол *фрусџираџи* (и *фрусџираџија*, *фрусџиран*, *-ираностџ*), *релаксација* и *релаксираџи се*, *селекџираџи* (на супрот старијем *селекџионисаџи*, из француског), *конџакџираџи* (често као прелазан глагол, *конџакџираџи кога*, по угледу на енглески), *лимиџираџи*, *деџекџиваџи* итд. Разуме се да нису ретки ни преведени енглески изрази (калкови) као *џрање мозгава* (brainwashing), *одлив мозгава* (brain drain), *мушки шовинисџа* (male chauvinist), *сџаџусни симбол* (status symbol), *џџиџа ругалиџа* (mocking-bird), *врели/врџи кромџир* (hot potato), *саџунска оџера* (soap opera) итд. Штавише, домаћа именица *мџра* данас готово редовно гласи *ноћна мџра*, делимично зато што је била недовољно жива у употреби (често замењивана са *кошмар* или *сџрашан сан*), али пре свега под утицајем енглеског nightmare.

3.6. Сви остали језици дали су минималан допринос укупном инвентару нових позајмљеница. Француски утицај много је слабији него пре рата: одмах после 1945. јавља се *рејон* (уместо предратног *кварџ*: потом и само напуштено, али задржано у опшгијем значењу 'подручје, област'), касније *гисер* и *хидрогисер*, *ресурс*, *деџаниџ*, *бисџро*, *буџик*, *воајер*, *реџиклаџа*, *омаџ* (в. 12.2), *сида* (в. 9.1). Из италијанског долази покоји термин везан за спорт (*либеро*, *џтехнико*⁵, *азури*, *каџеначо*), забавну музику (*канџауџор*, *урлаџор*), гастрономију (*грисини*, *џиџа*, *џиџериџа*, *лазање*) и интернационализам *џао*⁶. Интернационално су распро-

⁵ Скраћено од commissario tecnico, са изговором према нашем *џтехника*.

⁶ Увек у том облику, мада би се очекивало *чао*.

страњени и јапанизми: *џудо* и *караџе* (15.1), *камиказе*, *икебана*, *оригами*, *сајонара*, посредством филма *рашомон* (са изведеницом *рашомонијада*) и у новије време *нинџа* (одакле потом и *книнџа*, као полушаљиви назив за борце из Книнске крајине). Наравно, и из језика с којима нема сталних контаката нити међусобних културних утицаја могу доћи појединачне речи уколико означавају локалне специјалитете (Самарија 1990 : 77–81).

3.7. Покушамо ли да проценимо укупни домет страних утицаја, закључак мора бити да туђице и после 1945. дају претежни део нових речи (у речнику Клајн 1992. чине око 63 одсто одредница). Такав би закључак вероватно — мада у мањој мери — важио и за хрватску варијанту, а у српској је несумњив. При том није у питању „најезда“ или „поплава страних речи“, како би то приказали пуристи, него недовољне стваралачке моћи домаћег вокабулара. Стјепан Бабић је навео низ могућих домаћих назива за справе и уређаје, као *џрибодница*, *бацаљка*, *вадилица*, *влажњак*, *множач*, *орошивач*, *џуџомјер*, *мјековод* и сл., само да би признао да тих речи нема ни у речницима (Бабић 1962 : 113–118). Потписник овог прилога набројао је називе четрдесетак добро знаних изума и новитета из послератног периода који су готово сви англицизми, а домаћег порекла је само један једини — *замрзивач*; ту је истакнуто и да за појмове као „телефонска секретарица“ или „лежећи полицајац“ постоје само такви, метафорични, а не и егзактни технички називи. Милован Данојлић напомиње да је питао једног агронома које се врсте јабука гаје данас у Србији и добио одговор „*делишес*, *злајни делишес*, *џрима*, *блашинголд*, *сџарк кримсон*, *ајдаред*“ и тако даље (*Акџуелна џиџања ...* 1982 : 253–259). Данојлићев закључак: „Језичко проналазаштво нам је затајило. Хрватски писци, с променљивом срећом, кују нове речи. Српски се устежу...“ Други књижевник, Драгиша Витошевић (пуриста, али без предрасуда, вођен стилским преокупацијама а не ксенофобијом), изнео је много примера претеране употребе учених интернационализама у штампи, чак и оној намењеној сељацима, што онда продире и у њихов говор (сељак који уместо „Време се пролепшало“ каже „Време се стабилизovalo“ [*Срџскохрвајски језик ...* 1979 : 75–82]). Исти аутор навео је примере како један тренутно популаран страни израз истискује из употребе безброј домаћих синонима: *џолџрон* уместо *улициза*, *удворица*, *чанколиз*, *џодрешаш*, *љигавац* итд.; *наиван* уместо *безазлен*, *безболан*, *незловив*, *џросџодушан*, *неџриџворен* итд. итд. Као позитиван пример Витошевић истиче *Анџологију срџског џесниџиџва* Мн-одрага Павловића (Павловић 1964), која је, уз дотад незаменљиви термин *џоезија*, вратила у употребу и синоним *џесниџиџво*. Таквих појединачних примера замене има још. Раније ретко *одбир* или *одабир*, на пример, данас се широко употребљава уместо *селекција*; галицизам *резиме* бар делимично је замењен са *сажешџак*, а *ескџонаџ* (руски псеудолатинизам) са *изложжак*; придев *џодсџиџајан* добрим делом је истиснуо *сџиџмулаџиван*. Види и примере *неангажован* → *несврџџан*

(7.1), *йрезидијум* → *йредседништво* (3.3), *колор* → *боја*, *конферансје* → *водишељ* (13.2).

4. ОПШТИ ДЕО РЕЧНИКА

4.1. Међу именицама се у послератном раздобљу донекле увећава број девербала с нултим суфиксом, као *дойок* (од *дойицајти*), *докуј* (обично у изразима *докуј сјажа*, *докуј йензије*), *дойур* (од *дойурајти*), *оийад* (у збирном значењу 'отпаци'), *йомак* (раније ретко, у дословном значењу [Мишовић 1952 : 165], последњих година омиљено у пренесеном смислу 'промена' или 'побољшање'); *искорак* 'корак напред', у Матичином и Академијином речнику забележено само као спортски термин, сада добија и фигуративно значење (Петровић 1989 : 57). Гради се доста нових именица на *-ство*, обично од *nomina agentis*, као *издавашиство*, *йреводилашиство*, *давалашиство*, *донайторство*, *сионзорство*, *йартинерство*, понекад и од придева као *добросуседство* (према *добросуседски*); раније ретка именица *заједништво* постаје помодни израз у политичком речнику. Од придевских основа граде се именице на *-ост*, нпр. *смисленост*, *ликовност*, *живојност*, *захтевност*, *йривајност* (превод са енгл. *privacy*), *геноцидност*, *конкурентност* и сл.; у есејистичком стилу најновијег доба омиљени су *зайијаност* и *уийијаност*. Аналогијом према *добийник* ствара се *губийник* (свакако и под дејством енгл. *loser*), а у привредном речнику *губийаиш* (предузеће које послује с губитком); неологизам *йојмовник* означава 'скуп појмова' или 'идејно поље'. Суфикс *-ивач* (много чешће него *-авач*, без обзира на глаголку основу [Николић 1977 : 30–36]) означава справе (*замрзивач*, *усисивач*, *расйришивач*, *йригушивач*, *йојачивач*, *йоиништивач* [карата]) или хемијска средства (*разређивач*) али и људе, нпр. *избацивач* (човек који избацује непожељне госте из локала — енгл. *bouncer*), *йромашивач* (у спорту), *загађивач* (врло распрострањено са ширењем еколошке свести), *оглашивач* итд. Веома су продуктивни суфикси афективног и фамилијарног значења, као *-аиш*, пре свега за људе — *чврсиорукаиш*, *фойељаиш* 'политичар који се грчевито држи положаја', *улираиш*, *контраиш* (оба из међународне политике), *сидаиш* 'болесник од сиде' итд. — али и за возила, нпр. *двојочкаиш*, *чейворојочкаиш*, *дизелаиш*; *-јак*, нпр. *мировњак*, *културњак*, *йерверзњак*, *забавњак*, *народњак* (у два нова значења, в. 14.1), такође *бувља* 'бувља пијаца' и *лажњак* 'нешто лажно, фалсификат'; *-ац*, од придева, за људе, нпр. *физикалац* 'физички радник', *сиџијалац* (5.6), *агресивац*, *дејресивац*, *креајивац*, *бисексуалац*, *маргиналац*, ређе за неживе појмове као *минималац* (8.2) и *каубојац* (12.4). Мада деминутиви нису нарочито продуктивни, последњих година шире се шаливи облици *срцуленце* (хипокористично) и *йићенце*.

4.2. Као што се може и очекивати, расте број женских облика за занимања, стања, функције, као *возачица*, *йолицајка*, *йреводишељка*, *йремијерка*, *йешакиња*, *аујосијојерка*, *йушачица*, *навијачица*, *гледашељка*,

слушајтељка, цимерка, нобеловка, герилка и сл., поготову у спорту (*рукометашкица, одбојкашица, џудисткиња, каратисткиња, ватерполисткиња, мачевалка* итд.). Ипак, многи облици као *доценткиња/доценткица, архитектица, адвокаткица* и сл. и даље су неуобичајени; од *судија* постоји неколико женских облика, али се ниједан није усталио (Пецо 1964–65 : 305–307; Барић 1988 : 85–88 и Крамарић: 120–121). С. Николић (Николић 1955 : 148–152) примећује да се обично каже „другарица благајник“, „доктор Јелица Петровић, дечји лекар“ и слично, што значи да језик пре тежи потирању разлике у роду но стварању нових феминина. За називе научника на *-лог*, као и за многе друге квалификације типа *агроном, академик, магистар, борац, стиручњак, доктор наука, њосланик, руководилац, вршилац дужности* итд. женских облика и даље нема.

4.3. Од префиксалних творби пада у очи велики број нових именица на *само-*, нпр. *самокривика* (типична за партијски речник, с придевом *самокривичан/-ички*), *самодойринос* (у значењу добровољног прилога или добровољног рада за комуналне потребе), *самоконтрола* према енгл. *self-control*), *самоцензура, самомерач* (апарат за самостално мерење притиска), *саморекламер (-ерски, -ерство)*, поготову глаголских именица као *самолечење, самосталивање, саморањавање, самозадовољавање, самоиздржавање*; према овим именицама ређе стоје глаголи (*самоорганизовати се, самофинансирати се*), а од придева с овим префиксом обичнији је само један — *самoleyљив*. Други продуктивни префикси јесу *под-*, нпр. *подсистем, подсектор, пододбор, подкомитет, подизвођач* (радова), *подстанци* (у систему даљинског грејања), *подкултура* (поред изворног *сукултура*), *подић* итд., као и *пред-* (*предшакмичење, предпремијера, предфаза, предшубершеј* итд.). Сложенице с префиксоидима својствене су пре свега техничком речнику (*електро-, аудио-, термо-, хидро-, фофо-, радио-*, у новије време *видео-, аудио- и стерео-*, итд. [Клајн 1978 : 187–198]); ипак, јављају се и у области културе, географије, политике, као *еко-* (= еколошки: *екосистем, екопројект, екофактор* итд.), *јорно-* (*јорнофилм, јорночасоис, јорнозвезда* итд.), *евро-* (*еврокомунизам, евроцентричан, Евровизија и евровизијски* итд.), *афро-* (углавном у изразу *афро-фризура*), *јетиро-* (*јетиродолар, јетирохемија, -ијски*), *нарко-* (у увезеним изразима *наркодилер, наркомафија* и сл.). Јавила су се тако и најмање два префиксоида домаћег порекла, *југо-* (в. 5.5) и *ино-* (од *инострани*): најпре у канцеларјским изразима *инокореспондент* и *инокореспонденција*, а у новијем медијском језику и *инојартинер, инокредит, инозадужење* итд. За *мини* и *макси* в. 14.2.

4.4. Међу придевима, доста нових облика настаје од партиципа глагола страног порекла, као *софистициран* (превод енгл. *sophisticated*), *децидиран* (често и у погрешном облику *децидан*), *издиференциран, искомлексиран, неаргуменитован, неафирмисан*. Од домаће основе је *ипримерен* (вероватно по нем. *angemessen*: Ђоковић га описује као доскора готово непознату реч која се сада нагло шири у писаном језику [Актуелна ишћања ... 1982 : 283]) са антонимом *неипримерен*. Миоже се при-

деви од именица: *безбедношћан* (често и у погрешном облику *безбедоносан*), *захтјеван* (не више 'који се захтева, потребан', како је дефинисан у Академијином речнику, с ознаком „застарело“, него у значењу 'који много изискује, одговоран, тежак', можда и према енгл. *demanding* или фр. *exigeant*), *ипресџижан*, *ексцесни*, *инцидентни* (обично у споју *инцидентна ситуација*), *лиценцини*, *йолазишни*, *ценовни*, *йтрошковни*, *какулантишки* (са значењем 'прорачунат, рачунцијски'), *дебитантски*, *кооперантски*, *радијски* (10.2), *медијски*, *реформски*, *кулоарски*, *форумски*, *киношечки*, *клановски* итд.; последњих година веома је популарно *цивилизацијски*, *нецивилизацијски* у контекстима где би се раније рекло *културан*, *некултуран*. Придеве типа *раријетан* поменули смо у 3.4. Полако али константно множе се придеви на *-ћи*: како истиче Пешикан, у питању није граматичка појава (повратак словенског партиципа) него лексичка (Пешикан 1970 : 80–92). Већина тих облика није нова (*одговарајући*, *свешћени*, *йујујући*, *йекући* итд. итд.), али су у годинама после рата учестали облици по руском узору, као *владајући*, *руководећи*, *главнокомандујући* (поименичено), а у новије време слично делује пример енглеских партиципа на *-ing*, нпр. *водећи* (= *leading*), *разочаравајући* (= *disappointing*), *обавезујући* (уместо ранијег *обавезан*), *ограничавајући* (фактор), *недостигајућа* (средства), *рајујуће* (стране, ум. *зараћене*), *крстареће* (ракете), па и *занемарујући* (ум. *занемарљив*: погрешан али распрострањен облик). За још неке примере види Грицкат 1983 : 94. Такође под страним утицајем, углавном у техничком језику, јављају се и сложени придеви као *брзоцветајући* (усеви), *сјорошекућа* (вода) (критикује их Лалевић, мада признаје да је и раније постојало *срцејарајући*, *добросјојећи* и сл. [Лалевић 1963 : 1160]), *крајкоживећи/-ући* (о радиоактивним елементима), *сјорогорећи* (фитиљ), *дугосвирајућа* (плоча: превод енгл. *long-playing*) итд. У поменутом раду Пешикан такође напомиње да се брзо множе придеви на *-ив/-љив*, првенствено у одречном облику, наводећи примере *нейремостив*, *нейреводив*, *неизводљив*, *несагорив*, *неискорењив*, *неуловљив*. Поменимо на крају и придев *додатни*, у Матичином и Академијином речнику наведен искључиво с послератним примерима: Лалевић га осуђује као лоше скован неологизам и прописује уместо њега *накнадни* или *дојунски* (Лалевић 1963 : 1031–1032).

4.5. С префиксима се граде придеви као *међуљудски* (готово увек *међуљудски односи* [Младенов 1980 : 147]), *међурејублички*, *међунационалан*, *међуојштински*, *међуниверзитетски*, *међугорски* итд.; *вишенаменски*, *вишекомјонентни*, *вишезначан*, *вишемилонски*, *вишедеценијски* итд.; *вансезонски*, *вансеријски*, *ваннаставни*, *ванинституционалан* итд. (ређе на *изван*-); *бесијерсејективан*, *бескомјромисан*, *безризичан*, *безрезервни*, *бесконфликтни* итд. Последњих година све чешћи је префикс *йоси-*, у политици и култури: *йосиизобрни*, *йосијкомунистички*, *йосииндустријски*, *йосимодеран*, *йосидијломски* (в. 12.5). Стално расте број негација на *не-*, као *неробни* (промет), *нерђајући* (челик), *несјиранички*, *некомуникајиван*, *неконвенционалан*, *нефункционалан*, *несолвен-*

у речницима дефинисано само као 'ђубриште', сада се јавља у контекстима као „свако са свог буњишта“, „бити господар на свом буњишту“ и сл. Мада Јочић и др. такву употребу сматрају погрешном, посреди је природна семантичка еволуција заснована на метафоричком изразу „птао на свом буњишту“ (Јочић ... 1982 : 43). Партиципски облик *исхишрен*, с прилогом *исхишрено* (Јефтић 1985 : 106), практично више нема везе с глаголом *исхишриши* ни са значењима забележеним у речницима, него значи 'брзоплет, пренагљен, непромишљен' и сл. Придев *алтернативан* се у новије време, по страним узорима, употребљава за разне врсте одступања и званичних ставова, било у медицини (*алтернативна медицина*) или у политици и култури (одакле и именице *алтернатива* [приближни синоним за 'опозицију'] и *алтернативац*). *Квалитетан* бива опште прихваћено у значењу 'доброг квалитета', мада пуристи тврде да такав придев нема смисла (Лалевих 1963 : 838); сличне узалудне отпоре изазива и *одвијати се* у смислу 'догађати се, развијати се' (Димитријевић 1953 : 126–130; Лалевих 1963 : 1078) и *иодвући, иодвлачити* у значењу 'нагласити, истаћи' (Лалевих 1963 : 1107). *Освојити, освајати* у привредном контексту добија значење 'овладати производњом' (неког артикла [Зоричић 1954 : 61]). *Одбациши* (кога), у свакодневном говору, значи 'одвести (аутом) до одређеног места'. *Кренути* и *крейшати*, првенствено у новинарском језику, добија значење 'започети' („крнула је производња“, „креће нови циклус емисија“), па и 'ступити на снагу' („првог октобра креће зимски ред возње“). *Мењати*, у супстандардном говору али последњих година све чешће и у медијима, употребљава се као имперфектив од *замениши* или *одмениши* („ја га мењам на положају секретара“ и сл.). *Прејознати* је сада синоним за *јознати*, а дефинитивно ишчезава *јрејознати се* 'погрешно идентификовати' (Предић 1953 : 352; *Актуелна јишања* ... 1982 : 283). *Промовисати*, раније само 'унапредити', сада најчешће значи 'званично представити јавности', одкале *јромоција књиге* (израз који је изазвао доста полемика током седамдесетих година, али му нема замене), у последње време и *јромоција* странке, новог производа и сл. Многа нова значења настају под утицајем енглеског, нпр. *алиби* 'изговор, оправдање', *стил* 'отменост, елеганција' (*имати стил*, у великом *стилу*), *јакет* (*јакет мера* у политичком речнику, *јакет-аранжман* у туристичком, према енгл. package tour), *формалан* 'званичан, прописан' с негацијом *неформалан* и одговарајућим прилозима, *јосесиван* 'претерано привржен', 'наметљив' и сл. (нпр. *јосесивни родитељи*), *козметички* у фигуративном значењу (нпр. *козметичке јромене јројиса*), *агресиван* у позитивном смислу 'енергичан, предузимљив' и др.

4.8. Скраћенице свих врста знатно су бројније него пре рата и изазивају обиље расправа међу језикословцима, углавном с правописног гледишта (Стевановић 1953 : 18–26; 1978 : 114–121; Николић 1953 : 9–17; Николић 1985 : 264–268; *Наш језик* ... 1979 : 147–154 и 244–246; Младенов 1980 : 126–129; Јефтић 1985 : 104–108; Шипка 1987 : 206–208 и 224–236; Лалевих 1963 : 716–725). Формантне скраћенице типа *дијамат*,

агийрой никада не достижу такву распрострањеност као у Русији, мада се у првим послератним годинама много расправља о именима типа *Гра-тхекс*, *Грамлек*, *гранай* (и као заједничка именица, од „градско набавно предузеће“), *Нама*, *Нойок* и сл.; понеке као *Танјуг*, *Комграј* одржале су се до данас, а стварају се и нове као *Беобанка*, *Инцел* (индустрија целулозе), *Беко* (Београдска конфекција), *Бемус* (Београдске музичке свечаности) и сл.; за *масйок* види 5.5. Словне скраћенице обично се изговарају по абecedним именима слова, нпр. *НОБ/ен-о-бе*, *ЦК*, *СДК*, *ППП* (*Производња грамофонских плоча*), последњих година називи странака као *СПС*, *СПО*, *ХДЗ* итд.; то важи и за оне са апелативном или придавском вредношћу као *в.д.* (вршилац дужности), *л.д./ЛД* (лични доходак), *вкв./ВКВ* (висококвалификован), *ТВ* (телевизија и телевизијски). Знатно је ређи фонетски изговор, нпр. у *СФРЈ*, *ССРНЈ*,⁷ *ГСБ* (Градски саобраћај Београд). Последњих година све је чешћи изговор по енглеском, као у *ДДТ/ди-ди-тхи*, *CNN/Си-Ен-Ен*, *ИБМ/Ај-Би-Ем*; додуше, и пре 1945. већ је постојало *ВВС/Би-Би-Си* и *ВCG/бе-се-же* (са француским изговором). Најбројнију групу ипак чине словне скраћенице изговорене као пуне речи, домаће као *АВНОЈ*, *СКОЈ*, *СИБ*, *СУП*, *ЈАТ*, *УЛУС*, *СУБ-НОР* и стране као *UNRRA/Унра*, *НАТО*, *УНЕСКО*, *ФИФА*, *ЦИА*, *ОПЕК*; од апелатива такви су *ЈУС/јус* (југословенски стандард; „грађен) по јусу“ био је уобичајен шаловити израз за особу којој одговарају стандардне конфекцијске мере), *оур* и *сиз* (в. 5.3). Уместо првих скраћеница, постоји тежња да се у именима предузећа комбинују целе речи, мимо уобичајених правила грађења сложеница, нпр. *Београдйуй*, *Виножуиа*, *Содасо*, *Далмацйавино*, *Словенијалес*, што је изазвало критике М. Стевановића (*Језик ... 1982 : 10*) и додатна запажања Б. Ђорића (*Језик ... 1982 : 216–217*).

5. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА

5.1. Комунистички (по уобичајеној терминологији „социјалистички“) режим придавао је изузетну важност званичним називима, језичким етикетама, од највиших до најнижих степеника у друштву. Отуда је и сама држава у току свог постојања три пута мењала званично име (четири пута ако се рачуна и најновије, Савезна Република Југославија), а слично је било и с мањим јединицама и организацијама. *Народне републике* постаће *социјалистичке републике*, *комунистичке партије* (Југославије и појединих република) 1952. промениле су име у *савезне комунистичке*, *Народни фронт* (одакле *фронтшовац*, *фронтшовски*) исте године је постао *Социјалистички савез радног народа*. Првобитни на-

⁷ Узрок је вероватно у непостојању правог абecedног имена за слово *Ј*. јер *јой*, *јоја* нису уобичајени а „ју“ (за „Југославија“) јављало се само као русизам у говору неких старијих партијаца, који су изговарали *ка-йе-ју* и *ес-ка-ју*. С друге стране, има и изобличења абecedног имена ради лакшег изговора, као у распрострањеном *АФЖ/а-фе-же* и *ВМА/вс-ме-а*.

родни одбори постали су *скујишћине ойишћина*, влада се званично звала *Савезно извршно веће* (СИБ), а постојала су и *рејубличка извршна већа*.⁸ По неписаном правилу, придев *федеративан* употребљаван је за целу федерацију (касније ће му, осим у званичном називу државе, бити претпостављен придев *савезни*) а придев *федералан* за саставне јединице. Војводина и Косово (првобитно *Косово и Мейхохија*, одакле *Космет*, *косметски*) постају *аутономне покрајине* у оквиру Србије, али са Уставом из 1974. признају за *конститутивне* делове федерације, што ће касније изазвати много полемика. Изрази *министар* и *министарство*, испрва усвојени по угледу на СССР, потом су замењени са (*савезни*, *рејублички*) *скретар* односно *скретаријат*. У широкој употреби је скраћеница *СИП* (Секретаријат за иностране послове), а још више *СУП* (Секретаријат за унутрашње послове), одакле фамилијарно *суйовац*. Тек по распаду социјалистичке Југославије вратиће се изрази *министар* и *министарство*, одакле и *МУП* односно *мујовац*. Израз *йолиција* од самог почетка је везан за предратни режим, па је замењен са (*Народна милиција*, одакле *милиционер* (-ар) и фамилијарно *милицајац* (аналогично са *йолицајац*). Политичка полиција, названа најпре *Озна* („Одељење за заштиту народа“), добија потом такође еуфемистички, али мало реалнији назив *Удба* („Управа државне безбедности“), са изведеницама *удбаш*, *удбашки* и *удбовац*. Дечја организација названа је по руском узору *йоинири* (одакле *йоинирка*, *йоинирски* и популарни фразеологизам *часна йоинирска* [реч], најчешће шаливо употребљаван). Новије дечје или омладинске организације јесу *извидници* или *извиђачи* (слободан превод предратног англицизма *скаут*) и *горани* (покрет за пошумљавање: једнина се готово никада не употребљава, па је неизвесно да ли гласи *горан* или *горанин*).

5.2. Догађаји из Другог светског рата непрекидно су евоцирани путем школе, медија и званичне пропаганде, па су у свакодневној употреби били изрази *народноослободилачка борба/војска*, *народноослободилачки йокрет/рај*, *йартизан*, *чейник* и *усиаша* са одговарајућим придевима,⁹ *йејоокрака* (звезда), *сри* и *чекић*, *йиштовка* 'партизанска капа', *йрвоборац* (носилац *Сјоменице 1941*), *народни херој*, *Авној* и *авнојски*, *йролейерске бригаде* (потом и као назив за јединице специјалне намене у ЈНА), *квислинг* (-шки), *колаборација* (-иониста, -ионистички), *йеја колона*¹⁰ (*йејоколонаш*, -шки), *парола Смрћ фашизму* — *слобода народу* и друго. За долазак комуниста на власт усваја се термин *револуција*, а

⁸ У каснијим годинама реч *влада* све више се пробија и у језик медија. Штавише, за тело које се званично зове *Извршни одбор Скујишћине града* новинари употребљавају израз *градска влада*.

⁹ Као што је познато, све три речи су настале семантичким проширењем већ постојећих израза.

¹⁰ Израз је, као што се зна, настао у шпанском грађанском рату 1936, али ширу употребу стиче тек у Другом светском рату.

високи партијски функционери по правилу се називају (*истиакнутиим*) *револуционарима*. Термини *партијаца*, *партијски*, *непартијаца*, *-ијски*, *ванипартијаца*, *-ијски* у каснијим годинама се избегавају, поготово откако је у званичном називу реч *партија* замењена са *савез*. За међусобно обраћање уводе се од самог почетка изрази *друг* и *другарица*, који неизбежно стичу хладан званични призив, супротан основном значењу тих именица. За старије особе незванично се и даље толерише обраћање са „господине“ и „госпођо“, али реч *госпођица* излази из употребе, осим у шaljивом и ироничном значењу. Првих година *друг*, *другарица* могу значити и 'супруг, супруга' (нпр. *моја другарица*), напореда с глаголом *регистровајти се* у значењу 'венчати се', али такав „фронтовски“ начин изражавања ускоро бива одбачен. После 1990. *господин* и *госпођа* ће се вратити у употребу, док је *госпођица* и даље ретко. У политичким споровима и полемикама нашироко се употребљавају термини *реакција* (-ионар, -ионаран), *ревизионизам* (-иста, -истички), *контрареволуција* (-ионар, -ионаран), од 1948. надаље *Информбиро* (знатно ређе *Каминформ*), *информбировач* (-овски, -овијина) и фамилијарно *ибеовац* (-овски, -овијина), а око 1970. и касније посебно (*анархо*)*либерал* (-изам), *технократија* (-изам), *техноменаџер* (-ски, -ство), као и *лидерство*, термин који у југословенском политичком речнику стиче негативну конотацију. (За *масјок* и сродне изразе види ниже, 5.5.) Тек крајем осамдесетих година, за информбиривце својевремено заточене и мучене на Голом отоку смеће се употребити израз *Голошочанин*, с придевом *голошочки*. Слично томе, сложенице *шездесетосмаш* и *шездесетосмашки* јавиће се дуго времена после студентских немира 1968, на које се одnose.

5.3. Од 1950. па све до краја осамдесетих година кључна реч је *самоујрављање* (пуним обликом *радничко* или *друштвоено самоујрављање*), уз коју иду *самоујрављач*, придеви *самоујравни* и *антиисамоујравни* (овај други често коришћен као средство за политичку дисквалификацију), док је глагол *самоујрављајти* редак. *Самоујрављање* се јасно разликује од ранијег *самоујрава*, има изразиту званичну и „социјалистичку“ конотацију и никада стварно не продира у обичан говор: штавише, у једној анкети међу војвођанским радницима, од којих је тражено да наведу „стране речи које им највише сметају у разумевању“, на првом месту је била „страна“ реч *самоујрављање* (*Актуелна ишћања* ... 1982 : 91). После 1974. масовну употребу стичу синтагме *самоујравни акти*, *самоујравни споразум* и *самоујравна интересна заједница*. Ова последња, назив за разнолике и никада тачно дефинисане политичко-економске организације (*Језик* ... 1982 : 86–87; 224) бива скраћена у СИЗ, употребљава се као заједничка именица (*сиз*, *сизови*) и добија дериват *сизовски*. Напореда са СИЗ-ом хвата корене и ОУР, *организација удруженог рада* (наместо дотадашњег термина *радна организација*, који је и сам уведен као бирократска замена за првобитни израз *предузеће*), с варијантама *основна организација удруженог рада* (ООУР) и *сложена*

организација удруженог рада (СОУР); изведенице су *оурски*, *оуризова-ићи*, *оуризација*. Израз *удружени рад* употребљава се као збирни назив за привредна предузећа, а *удружиии рад* (с киме) значи 'запослити се' (код кога). Уставом из 1974, односно *Законом о удруженом раду* (ЗУР) уводи се читава једна вештачка, крајње гломазна а истовремено сиромашна терминологија коју је довољно илустровати с неколико примера: израз *радно место* замењује се изразом *йослови и радни задаци* (*Језик ... 1982 : 85*; Младенов 1980 : 147), уместо *руководилац* уводи се израз од 15 речи, „радник који ради на пословима односно радним задацима на којима има посебна овлашћења и одговорности“ (Висковић 1989 : 94) слично и за појам *занайлија* (Ивић ... 1991 : 167), а сви запослени људи обухватају се једнообразним термином *радник*, бришући дотадашњу поделу на *раднике* и *службенике*. Још и данас се у језику медија среће „радници МУП-а“ (тј. милиционери), „радници Института“, „радници Дома здравља“ и слично. О типичним формулама из партијског речника *радни људи и грађани и радници, сељаци и йошйена инйелигенција* (Бугарски 1994 : 36).

5.4. Од карактеристичних политичких и политичко-економских термина и синтагми поменимо још *Централни комитет* (ЦК), *актив*, (*радни*) *колектив*, *раднички савет*, *ујравни одбор*, *месну заједницу*, *йословну јединицу*, (*омладинске*) *радне акције* (одакле *акцијаш*, *акцијашки*), *комуна* (уведено законом од 1.Х 1955. као назив административне јединице, касније постепено напуштено), *друшйвену својину*, *друшйвено-йолийички рад*, *друшйвено-йолийичке организације*, *друшйвено-йолийичке заједнице* (Висковић 1989 : 94), глаголе *йодрушйвиити* и *йодрушйвљавати* (који су ипак постојали и пре рата [Пешикан 1981 : 105]), *децентрализацију* и *деетйализацију*, у каснијем периоду *делегат* (уместо ранијих и данашњих *йосланика*), *делегатски систем*, *групу грађана*, *минули рад*, *награђивање йрема раду* (или *йрема учинку*), *стабилизацију* (општи назив за покушаје решавања привредне кризе, с придевом *стабилизациони* или *стабилизацијски*). У области права типични изрази су *йреднарт* (Грекшић 1964 : 157), *нарт* (који се *става на јавну расправу*) и *йредлог закона*, *йодзаконски (акт, йройис)*, *инйервенйни закон*, *социјално осигурање* и *здравйвено осигурање* са изведеницом *осигураник*, *социјални рад*, *социјални радник*, *социјални случај* 'особа која је принуђена да тражи помоћ од друштва', *делинквент* (-*нйни*, -*нција*, по правилу о малолетницима, чешће у погрешном облику *делинквент*). Шездесетих година много се расправља о еуфемизмима за крађу аутомобила, *одузимање* или *йозајмљивање*, одакле и полушаливо *йозајмљивач*. У најновијем периоду јављају се *вербални деликт*, *криминализација* (-*изовати*) и *декриминализација* (-*изовати*), *рекет* (са суженим значењем 'изнуђивање новца' или 'принудна заштита', док у енглеском означава било какву уносну а противзакониту делатност) и изведенице *рекеташ* и *рекетирати*.

5.5. Један специфичан огранак политичке терминологије везан је за етничку разноврсност и увек проблематичне односе међу народима Југославије. Поред придева *међунационални* (још незабележеног у Матицином речнику), ту спада парола *брајство—јединство*, етикете *универзитет* (-иста, -истички) и *сејаризам* (-иста, -истички), *локал-ајриота* (-ски, -изам), политичка употреба уско стручног термина *етногенеза* (почев од Кулишић 1980), а посебно *масџок* (ређе *масџокреј*), скраћеница за „масовни покрет“ хрватских националиста 1971, са изведеницама *масџоковски*, -овац, -овишина. Именица *народности*, почев од Устава 1963, употребљава се с новим значењем, уместо израза *национална мањина* (најчешће у споју *народи и народности* [Бугарски 1994 : 37]), што је с правом критиковано као пример свесног замагљивања појма из политичких разлога. За албански сепаратизам на Косову и Метохији, у годинама после 1981, дуго су употребљавани изрази *цреденша* и *контрареволуција*, док се коначно није увидело да су неприкладни и да више шкоде него што користе српским аргументима. Почетком осамдесетих година велике расправе се воде око „политички сумњивих“ и језички незграпних термина *Србија ван њокојина*, *Србија без њокојина*, *ужа Србија*. До значајних промена долази и у етницима. За припаднике албанске мањине у првим годинама после рата званично се намећу облици *Шийтар*, *Шийтарка*, *шијтарски* као изворни, а одбацују *Албанац*, *Албанка*, *албански*; касније бива управо обрнуто. После косовских немира 1981. код Срба се јавља тежња да се поново употребе *Шийтар* и *шијтарски*, помало и с пејоративним призвучком, а има и покушаја да се оживе изобичајена имена *Арбанас* и *Арнаућ(ин)*. У међувремену се дубоко уврежило *Косовар*, -рка као назив за становнике Косова, мада језикословци упозоравају да је то албански облик, док је српски *Косовац*, -вка (Родић 1975 : 268–269; Мићовић 1976 : 155–157). Босански муслимани, испрва третирани као „национално неопредељени“, после 1963. добијају статус нације с великим М. Речи *Циганин*, *Циганка*, *цигански*, због увредљивих конотација, замењују се (углавном само у званичном изражавању) са *Ром*, *Ромкиња*, *ромски* (Бабић 1976 : 61–62). Као нужни одраз сепаратизма, прогона и међусобних нетрпеливости јављају се и негирани етници — *неалбанац*, *несловенац*, *нехрвај*, *несрбин*, *немуслиман* итд., са одговарајућим се придевима (*неалбански* итд.). Од *Југославија*, с друге стране, издваја се префиксоид *југо-*, највише у именима предузећа као *Југобанка*, *Југодрво* итд., у комерцијалном називу *Југовинил* (= *йоливинил* фабрике *Југойласџика* у Сплиту) и у повременим новинарским кованицама као *Југофудбал*, *Југоџуризам* (последњих година и *Југоносџалгичар* 'онај ко жали за некадашњом Југославијом'). Као самостална именица *Југо* је име малог аутомобила фабрике „Црвена застава“. Фамилијарни облици *Југос* (по немачком), *Југовић/Југовић* и *Југа* (= Југославија) углавном припадају говору гастарбајтера.

5.6. Политички вокабулар који се формирао после пада титовског режима још је сувише нов и нестабилан да би се могао систематски

приказати. Напоменимо да се и саме изведенице *титоизам*, *титоиста*, *титоистички* (и *бровски*) сада први пут слободно употребљавају у јавности: раније је постојало само *титовски* у позитивном смислу, док су *титоизам* итд. евентуално само цитирани као термини које употребљавају странци. Први пут се у штампи јављају и пејоративи *комуњара* и *комуњарски*, мада су у говору постојали већ одавно. Промењена гледања на демократију и слободу мишљења налазе одразе у речима као *једноуман*, *једноумље*, *неистомишљеник* (ређе *разномишљеник*), *дисидент* (-ски, -ство), *вишестраначки* и *вишепартијски* (ни један ни други нису забележени у Матичином ни у Академијином речнику), *вишестраначје/вишестранаштво* (и хибридно *вишепартизам*). *Прозвајти* и *прозивајти* током осамдесетих година добијају ново значење 'јавно, по имену критиковати', што важи и за именицу *прозивка*. *Догодио се народ*, израз књижевника Милована Витезовића изречен на једном масовном збору 1989, стиче велику популарност, поименичен у *догађање народа* и са много варијаната типа „догодила се демократија“, „Како се догоди вођа“ (наслов књиге Славољуба Ђукића) и сл. Шире се употребљавају одраније створени изрази као *фотелјаши* (4.1), *чврсторукаши* и *чврсторукашки*, или првобитно шаљиво *ћутолог*, *ћутолошки* (за ове и претходне речи види Клајн 1991). Могућност слободне расправе о полицијској репресији доводи до појаве раније незабележеног глагола *пендречити* (ударати пендреком); у штампи су чести изрази *специјалац* (припадник специјалних јединица полиције) и *информативни разговор* (еуфемизам за саслушање у полицији). Скраћенице од имена новооснованих странака у свакодневной су употреби, а понеке добијају и изведенице као *есеесовац*, *-овски*, *хадезовац*, *-овски*, *-овићина*. Неологизам *суживој*, вероватно хрватског порекла, показује наду у мирољубиво решење међунационалних сукоба, али су знатно бројније речи које изражавају антагонизам: *србождер*, *србождерски*, *србомрзац*, *србофоб* и *србофобија*, *србославија* или *Србославија* (међу српским противницима пејоративни израз за Југославију под наводном доминацијом Србије), *кроајтоцентричан*, *-истички*, *-изам*, *фашистоидан* (придев незаобилазан у узајамним политичким оптужбама, често у погрешном облику *фашисоидан* или *фашизоидан*), *усташоидан* и *усташоид*, *једнонационалан*. Термини из Другог светског рата *четник* (често проширено у *србочетник*, *-чки*) односно *усташа* сада се употребљавају као међунационалне погрде; за Муслимане се обнавља стари турцизам *балија*, или се називају *муџахединима* (Бугарски 1994 : 79, 85). Страхује се од *ковизирања* или *кововизације* многих области (тј. појаве немира и сукоба као на Косову); зараћени народи од 1991. надаље узајамно се оптужују за *етничко чишћење* (израз који убрзо бива преведен на све светске језике). У Србији се иронично употребљавају изрази *лијепа наша* (по почетку хрватске химне) и *дежела* (по пароли „Slovenija moja dežela“). Медији популарису израз *шаховница* као незванични назив за хрватски грб или хрватску заставу.

6. ЗВАНИЧНИ ЖАРГОН И КОНФЕРЕНЦИЈАШКИ ЈЕЗИК

6.1. Под дејством тоталитарног режима, али и у сагласности с традицијама које се вуку још из обреновићевских и аустроугарских канцеларија, ствара се навика „отуђеног“, формализованог, бирократског изражавања која је тако јака да је не можемо заобићи ни у овом кратком лексичком прегледу. Обичају држања свакодневних и бескрајних седница (о чему сведоче неологизми *сасџанчиџи*, *сасџанчење*, *конференцијаш*, *конференцијашки*, још незабележени у Матичином речнику али веома распрострањени) прикључује се принудна нормативизација свих области живота заведена Уставом из 1974, с обавезним фабриковањем безбројних „самоуправних аката“. Типичан елемент конференцијашког начина изражавања, чврсто укореењен упркос честим упозорењима јези-косоловаца и наставника, јесте *дискусија* у значењу 'реч, излагање, учешће у дискусији' (Шипка 1959 : 31–32; 1975 : 283). Омиљене у политикантском жаргону јесу речи општег, неодређеног значења као *организација* (Ивић 1984 : 75), *структура* (обично у множини [*Језик ...* 1982 : 14]), *ниво*, *параметар* (једно време омиљен псеудонаучни израз уместо *обележје*, *услов* и сл.), *објект* (Матичин речник наводи синтагме *грађевински објект*, *ћривредни о.*, *ћируистички о.*, *индустријски о.*, али ти атрибути се најчешће изостављају, што овој именици даје крајње уопштено значење), *капацитет* (у множини: „земљишни капацитети“, „градња теретних капацитета“ [Младенов 1980 : 18–19]), *одређење*, *носилац*, *чинилац/фактор* итд. Придев *одређен* претвара се у своју супротност („одређени људи“, „одређени узроци“, „у одређеним срединама“ и сл., да би се избегло именовање). Од глагола такви су *остварити*, који улази у многобројне „декомпоноване предикате“ типа *остварити извоз*, *остварити победу*, *остварити сарадњу*, чак и *остварити губитке* (Јоцић ... 1982 : 54–55; Ивић ... 1991 : 171; Грицкат 1983 : 92). *реализовати* (и *реализација* [*Активна иницијатива ...* 1982 : 197–201]), *заживети* (Пешикан 1981 : 105; Шипка 1987 : 256), *защитити* (паралелно с претходним: обично се говори о „защтанним“ плановима, смерницама, иницијативама и сл. који тек треба да „заживе“), *ћресћрукћурирати* (чешће у погрешном облику *ћресћрукћурирати*; такође *ћресћрукћурирати*, *ресћрукћурирати*) итд. Бесмислена, али готово незаобилазна у политичким говорима свих врста била је синтагма *субјективне снаге* (*Језик ...* 1982 : 14–15; Бугарски 1994 : 36); ређе је *субјект* (нпр. „активирати субјекте производног процеса“ [Младенов 1980 : 19]). Од еуфемизама неизбежних у политичком дискурсу поменимо само најчешћи и најтипичнији, *сложен* уместо 'рђав', 'тежак', 'неповољан', углавном у споју *сложена ситуација* (Ивић ... 1991 : 195–196; Ивић 1984 : 78; Бугарски 1994 : 33); он је достигао кулминацију почетком осамдесетих година, због „сложене ситуације“ на Косову, а по аналогiji

тада се јавља и нови глагол *усложњаваџи* (*се*), са значењем 'компликовати (*се*)', али још чешиће 'погоршавати (*се*)'.

6.2. Изван чисто политичке сфере, пада у очи склоност да се већ постојеће речи замењују „званичном“ синтагмом од по две или три речи: *ученик у њивреди* уместо *шегрџи* или *јомоћник*, еуфемизам *кућна јомоћница* уместо *служавка* или *слушкиња*, (*индивидуални*) *јољојри-вредни јироизвођач* ум. *сељак* односно *земљорадник*, *инокосни јословодни орган* ум. *дирекџор* (Висковић 1989 : 94; Бугарски 1994 : 35). Старе и добро сковане изведенице *кришћеница*, *венчаница*, *умрлица* сада се замењују изразом од чак пет речи — *извод из маџичне књиге рођених* (*венчаних*, *умрлих*). Почетком седамдесетих година уместо *учџишељ* уводи се термин *нашавник разредне нашаве*, који ће бити укинут тек после дуготрајних протеста културне јавности. Отприлике у исто време, највећи део школа прозван је (*васџијино-*)*образовним ценџирима* (или *научно-нашавним*, *џехничким школским*, *ценџирима за образовање кадрова* и сл.), како се углавном зову и данас. То је само део незадрживог ширења речи *ценџар* (Бабић 1965 : 93–95; Ивић ... 1991 : 174–175), која означава најразличитије врсте установа (између осталог, све веће болнице промениле су име у *клиничко-болнички ценџар*, скраћено КБЦ), понекад и насеља (нпр. *џуристџички ценџар*, *регионални ценџар* и сл.): само у неким случајевима посреди су заиста нови појмови као *џржњи ценџар* (еквивалент енглеског *shopping center* или *shopping mall*) или *сиорџски ценџар*. У штампи, због пропагирања обавезне слике о напретку и „бурном развоју“, навелико се употребљавају речи *акџија*, *акџивностџ*, *биџика* и сличне (Младенов 1980 : 169–174). У типичне помодне речи спадају поједини англицизми као *џренд* (Јефтић 1985 : 89), *камбек* (Бабић 1977–78 : 118), *шоџинг*, *маркеџинг* (неопходан у свом правом значењу 'истраживање тржишта', али последњих година све чешиће употребљен као модернији синоним за *рекламу* или *јублицџиџети*: исто важи и за дериват *маркеџиншки*), па и *џиџи* (који прети да потисне низ раније усвојених израза као што су *лик*, *углед*, *реџуџација*, *фама* и сл.). Покаткад су и греко-латинизми осуђивани због помодарства, стилске или семантичке неприкладности. Поред већ поменутих „структура“ М. Стевановић (*Језик ...* 1982 : 14–15), тврдио је да се злоупотребљава прилог *конкретно* („Конкретно омладина...“ уместо *јосебно*, *нарочџио омладина*), да се придев *индикџиван* употребљава далеко од свог правог значења (али види коментар Ивића у *Језик ...* 1982 : 205). С. Бабић се противно претераној учесталости придева *софџиџиџиран* (Бабић 1987 : 22–24), налазећи да му се значење „неконтролирано шири“ и да је „досадашња употреба фразерска“. Именица *еуфорџија* нагло се раширила у употреби после националистичких немира у Хрватској 1971. Израз *национална* или *националистџичка еуфорџија* тада су многи погрешно схватили као да се односи не на националистички занос, него на бурне и агресивне манифестације тог заноса: последица је била да *еуфорџија* све до данас има умерено значење 'претерано узбуђење, раздраженост, хи-

стерија' па чак и 'дивљање, махнитање' и слично, што све важи и за придев *еуфоричан*.

6.3. Неодређености, безличности, неутралности израза доприносе фраземи и конструкције као *ићи на* (нешто, ум. тежити чему, предузети нешто и сл. [Ковачевић 1966 : 18–22]), *дошло је до* (чега), употреба именице *сџав* у смислу званичног, политички обавезног мишљења, одакле *заузети сџав* (по неком питању), *усаглашавање сџавова*, *сџав је да* (се нешто учини: Ивић ... 1991 : 199; Бугарски 1994 : 32–33]), *закључак* у значењу 'одлука' и *закључиши* уместо 'одлучити' или 'договорити се' (Ивић ... 1991 : 197–198). Размере праве језичке моде, нарочито седамдесетих и осамдесетих година, достижу изрази *присушан* (*је*) и *присусџиво/присусџиност* (Ковачевић 1966 : 18–22; *Језик* ... 1982 : 15–16; Ивић ... 1991 : 171). Сада нашироко примењени и на неживе и апстрактне појмове, они служе пре свега као средство увођења теме (уместо *има*, *исџиоји* и сл.: „присутно је незадовољство“, „присуство антибиотика у месу“), али и у ужем значењу активности или запажености („Наша земља је све присутнија на кинеском тржишту“), а могу бити корисни, како је то приметио Ивић (*Језик* ... 1982 : 205), као замена за односну реченицу: „Говоримо о факторима присутним у тој средини“ = *који се њојављују* у тој средини. Вероватно као нека врста пародије на канцеларијски стил јавља се синтгма *џод хиџно*, која затим губи шаљиво обележје и толико се распрострањује да многи говорници, како се чини, више и не умеју да кажу *хиџно* без додатка „под“. Покушаји да се имитира стил научне или есејистичке прозе доводе до умножавања гломазних, стилских неприкладних конструкција као у *односу на*, у *џоређењу са* (оба уместо *од* или *него*: типично је у метеоролошким извештајима „хладније у односу на претходни дан“ уместо једноставног „хладније него јуче“), у *функцији* („бити у функцији чега“ ум. „служити чему“), *на џлану*, *на релацији* итд. (в. примере у Ивић ... 1991 : 182). Другу врсту намерног „отежавања“ израза запазио је Ивић (*Језик* ... 1982 : 73–76), анализирајући неке систематске тежње у лекторским интервенцијама. По његовим речима, „предност се даје изразима даљим од обичног, природног изражавања. Зато се место *неки* мора рећи *извесни*, а место *јак* — *снажан*“, *цело* се замењује са *целокуџино*, *је* са *џредсџавља*, *врло* са *веома*, *доба* са *раздобље*, *нарочитио* са *особитио* и томе слично; понеке замене су изазване пуризмом (туђица се замењује домаћим изразом, често сасвим неприкладним), док су друге потпуно произвољне.

7. МЕЂУНАРОДНА ПОЛИТИКА

7.1. Спољну политику посматрамо одвојено од унутрашње, будући да за разлику од ове није под притиском међусобних односа у друштву, не одражава мане бирократско-правног речника и не ствара жаргон. Ипак, то је богат лексички извор из кога се многи термини преносе у домаћи контекст. Претежни део чине интернационални греко-латини-

зми. Одмах после рата јављају се *денацификација* (-оваџи), *антифашизам* (-истиа, -ички), *неофашизам* (-истиа, -истиички), *геноцид* (тек у новије време биће изведен придев *геноцидан*, а из њега *геноцидност*, оба примењена на наводне особине појединих југословенских народа). Нешто касније долазе *дезинформација* (ушло у ширу употребу у годинама Информбироа, захваљујући „Борбиној“ рубрици „Против клевета и дезинформација“), *коезистенција* (обично с атрибутима „активна“ и „мирољубива“) и *коезистираџи*, *кризна жарџиџа*, *џацифизам* (-истиа, -истиички), док су још новији *реални социјализам* (*реалсоцијализам*, -истиички), *еврокомунизам* (-истиа, -истиички), *фундаментализам* (-истиа, -истиички), *геџоизација* и *геџоизоваџи*, *ностџалгичан*, *ностџалгичар* (у смислу неофашисте или било кога ко жали за ранијим поретком), *мулџинационална комџанија* (*мулџинационала*), *номинација* и *номинаоваџи* (најпре у вези са америчким изборима, потом још чешће примењено на кандидате за филмску награду „Оскар“). Од имена политичара изведени су *стиаџинизам*, *маоизам*, *деголизам*, сви са именицама на -исти(a) и одговарајућим придевима, као и *квислинг* (-нишки) и сложеница *Молоџов(љев) кокџел*. Из енглеског долазе *џул*, *самџиџ* (Шипка 1987 : 209, 209, ово друго и у преведеном облику *сасџанак на врху*), затим *естиаблишментџ* (тек онедавно примењује се и на југословенско друштво), *лоби* (-истиички, -ираџи), *ескалација* и *ексалираџи* (изрази из вијетнамског рата), *Воџергеџџ* (као и у другим језицима добија и значење заједничке именице, 'политички скандал', и стварају се друге кованице са истим завршетком, стране као „Ирангеџ“ али и домаће као „Дафингеџ“). Преко енглеског примљен је и новији назив за покољ Јевреја у Другом светском рату — *холокаустџ* (понекад с енгл. изговором *холокосџ*). Из других језика, поред русизама поменутих у 3.3, долазе *деџанџ* (међународни галицизам), *демохришћанџ* и *демохришћански* (делимичним преводом итал. democristiano), *аџарџхеџд*, у новије време *аџаџолах* (*Наш језик ... 1979 : 196*), *џихад*, *инџифада*, *хезболах*, *муџахедин*, *конџираш* (од шп. contra преко енглеског) итд. За првобитно *неангажоване земље*, *џокреџ неангажованих* тек после неколико година биће нађени адекватнији изрази *несврџане земље*, *џокреџ несврџаних*, *несврџани* (*Акџуелна џиџања ... 1982 : 24*).

7.2. Од преведених израза најзанимљивији су *хладни раџ* (од cold war) с придевом *хладнораџовски*, (*истиочни*, *заџадни*) *блок* (одакле *блоковски* и *ванблоковски*), *велесџа* и *суџерсџа* (енгл. superpower), *неразвијене земље*, потом замењено еуфемизмом *земље у развоју*, *џређи свейџ* (израз који је дуго времена избегаван, јер се схватао као ниподаштавајући за несврстане), последњих година *нови свейџски џоредак*. Широку употребу стичу *јасџреб* (слободно према енгл. hawk) и *голуб* (енгл. dove) у смислу поборника агресивне односно мирољубиве политике (у Вијетнаму, потом и у другим срединама). Из кинеског долази метафора *џнгар од харџије*, из италијанског *црвене бригаде* и *бригадисџа* (brigade rosse, brigatista). *Зелени* у смислу 'еколошки' (*зелени џокреџ*, *зелена*

сџранка), јавља се најпре као превод с немачког. Првенствено из француског је *улиџралеви* (-иџа, -ичар) и *улиџрадесни* (-иџа, -ичар) с фамилијарним *улиџраш*, као и *џлави џлемови* (назив за војнике ОУН). *Сценарио*, у смислу политичког програма или предвиђеног развоја догађаја, узето је из енглеског, али се последњих година нашироко примењује и на домаће прилике. Придеви *невладин*, *џровладин*, *антиџладин*, мада морфолошки неправилни (Ивић ... 1991 : 180), представљају покушај да се преведе енглеско non-governmental, pro-government, anti-government. Геополитичке промене после Другог светског рата доводе до умножавања сложених географских придева као *источнонемачки*, *севернокорејски*, *јужновијетнамски*, *блискоисточни* итд. Промене званичног имена појединих, углавном несврстаних земаља схватају се као политичка обавеза, па се у јавним гласилима редовно пише *Џамахирија* уместо *Либија*, *Камџуџија* (-чија) ум. *Камбоџа*, *Шри (Сри) Ланка* потпуно потискује *Џејлон*, а слично је и *Шџонск* (према пољском, с погрешним љ) уместо традиционалног *Шлеска* или *Шлезџија*. Упозорења лингвиста да устаљене облике не треба одбацити преко ноћи (Пешикан 1977 : 74–75; 1980 : 276–277) остају у то време без одзива, али касније већина наметнутих имена сама по себи излазе из употребе.

8. ПРИВРЕДА И ФИНАНСИЈЕ

8.1. У области економије, у првим годинама мало има терминолошких новости, осим претежно политичких израза наведених у 5.3, 5.4 и 6.1. У пољопривреди се спроводи *аграрна реформа*, оснивају се *сељачке радне задруге* (СРЗ), *џољоџпривредна добра* и *комбинаџи*. У индустрији реч *џогон*, створена још раније као превод немачког Betrieb, сада улази у широку употребу, с придевом *џогонски* (Мићовић 1951 : 265–278; 1952 : 160–170, 259–266, 309–321, где се помињу и глагол *ускладиџиџиџи*, *свиџоџојсџиво* и други неологизми). Много се говори о *новатиџорима* и *новатиџорсџиву*, латинизмима преузетим из руског; касније ће из западних језика бити примљен облик *иновација*, одакле делимично и *иноватиџор*. Отварају се *комисионе џродавнице*, скраћено *комисионе*, као и прве *самоџслуге* или *самоџслуге* (у хрватској варијанти *самоџслуживање* [Алерић 1972 : 153–154; Шимундић 1972 : 26–27; Алерић 1973 : 125–127; Лалевић 1963 : 984–985]). Континуирано радно време означава се са *нон-сџој* (по облику англицизам, али у енглеском нема то значење). У каснијим годинама налазимо све више стручних термина у свакодневној употреби, као *инџрасџструкџура*, *аграр*, *аџроиндустџријски*, *комџлекс*, *реџроматиџеријал* (и ређе *реџроланаџ*), *индексација*, *џтехнолоџски виџшак* (назив за раднике које треба отпустити), придеви *неробни* (обично у споју *неробни џрометиџ*), *ваниџривредни* (одакле накнадно и именица *ваниџривреда*), *џруџиносвоџински*, *високоакумулатџиван*, *нискоакумулатџиван*, *лиценџни* итд. Уместо *џетиџоџоџиџиџез џлана*, термина који бива напуштен после раскида с Русима, улази у моду израз *средњорочни*

илан, одакле и именица *средњорочје*: Јоцић и др. кажу за њу да је „у-велико у употреби у језику новина, радија, телевизије“ (Јоцић ... 1982 : 67). Јављају се англицизми *маркетинг*, *лизинг* (Шимундић 1973–1974 : 122–124), *консалтинг*, *менаџмент*, док широко употребу стичу *драг-стиор*, *фри-шој* и други називи продавница поменути у 3.5. Реч *салон*, по угледу на француски, стиче и значење отменог сајма (Салон моде, Салон аутомобила). Постепено напуштање марксистичке економије за љубав профита огледа се у високој фреквенцији придева *йржшишни* (*йржшина йривреда*), у фамилијарном *губийаш* (предузеће које послује с губитком), у критички обојеном изразу *нейословности*; у најновијем периоду шири се *мала йривреда* (назив за радње и предузећа у приватном власништву, одакле *малойривредник*), глагол *рейривайтизовайти* и именица *рейривайтизација*.

8.2. У финансијској терминологији знатније новости јављају се тек крајем шездесетих година. *Жиро рачун*, некада стручни банкарски термин, сада постаје свакодневна реч јер се уводи обавеза таквог начина исплате хонорара. Бирократски израз *лични доходак* (скраћено ЛД) после 1974. се проглашава обавезним, а реч *йлайти* дуго времена важи за „политички неподобну“; ствара се и придев *доходовни* („доходовни односи у привреди“ и сл.). Уместо „дажбина“ или „порез“ каже се еуфемистички *дойринос*. Широку популарност стичу изрази *варијабила* (променљиви део плате), *регрес* (унапред исплаћена сума за трошкове годишњег одмора), *минималац* (минимални, гарантовани доходак), *црни фонд* (тајна залиха новца), *дечји додайшак*. Ванредни или хонорарни рад назива се колоквијално *йезга*, одакле *йезгарийти*, *йезгарош*, *-шки*. Неусклађеност прихода, рачуна и сл. означава се псеудогалицизмом *дебаланс* (најчешће у споју *сйољнойтрговински дебаланс*). За незакониту купопродају девиза улази у употребу германизам *ийтицунг* или *ийтицовање*, од нем. *Stützungskauf* с умереним значењем. Углавном шaljиво употребљавају се изрази *йозийтивна нула* (пословање без губитака али и без добити), *йривайтни клиринг* (пружање услуга странцима за девизе, обично у туризму), па и помпезно *зайворийти финансијску констйрукцију* (= обезбедити средства за неки посао). Изрази новијег доба су *хийеринфлација*, придеви *инфлациони*, *инфлацијски*, *инфлайшоран*, као и *анийинфлациони* итд., *деноминација* (снижавање номиналне вредности новчаница: вероватно из руског, јер у западним језицима нема то значење), англицизми *сйонзор* (*сйонзорисайти*, *сйонзорски*, *-сйиво*), *кредийна карийица*, *ваучер*, онедавно и *лисйинг* (компјутерски извод текућег рачуна).

9. НАУКА

9.1. Међу наукама, медицина је можда најбогатији извор нових речи, због пажње коју привлачи у медијима и у свакодневним разговорима. Петровић, 1989 : 50, међу омиљеним новинарским метафорама

наводи *нафџни шок*, *финансијску инјекцију*, *сџрујни инфаркџи*, *џоџрошачку грозницу* и сл.; томе се могу додатн и одскора омиљене прилошке синтагме *на каџаљку*, *на каџичицу* 'оскудно, у малим количинама' (о финансирању или снабдевању), очигледно по аналогџи с узимањем лекова. Уз реч *здравсџиво*, означену као „неологизам“ у Матичином речнику, новијег порекла свакако су и *здравсџивен*, *здравсџивено осигурање*, *здравсџивена књижџица*, *здравсџивени карџион*, *дом здравља*, *боловање* (у смислу 'одсуство због болести': без примера у Матичином речнику, само с једним примером у речнику САНУ, али данас сасвим обична реч), придеви *џаџронажџни* (*џаџронажџна служба*, *џаџронажџна сесџтра*), *ванболнички* (*ванболничко лечење*), *џросџтрелни* (*џросџтрелна рана*). Нови лекови и нове медицинске технике популарџшу термине као *антибиоиџик*, *џеницилин*, *корџтизон*, *џрансџланџиација*, *конџтрацџиција* (-џџивни), *конџтакџина сочива*, *реанимација* и *реанимираџиџи*, *флуорисаџиџи* (о води), нову употребу физичког термина *уџџразвук*; јављају се и неизбежни англицизми као *баџјас*, *џејсмејкер*, *скенер* (и *скенираџиџи* [Бабић 1981 : 29–31]), *банка* у изразима као *банка органа*, *банка очију* и сл. Све шире страховање од рака чини да и у обичан говор прелазе термини као *канџер*, *канџероген* (именица и придев), *канџерозан*, *меџастџаза*, *меџастџазираџиџи* (последња два употребљавају се и метафорично). Галицизам *сида* (негде од 1984) шире се употребљава него енглески облик исте скраћенице, *ејдс* (Бабић 1987 : 156–157), а добија и колоквијалну изведеницу *сидаш*. Важна нова област медицине је *герџјаџирија*, с придевом *герџјаџиријски* (који одмах добија и уопштено значење 'старачки, сенилан'); румунски лек *геровиџиџал* својевремено је масовно коришћен и у нашој средини. Уз званичну (*официјелну*) медицину последњих година упадљиво се шири *алиџернаџивна*, са изразима као *акуџунџџура* (-*истџа*, -*олог*, *акуџунџџурни*), *акуџресура*, *биоенерџија* (-*еџиџчар*), *биорџџам*, *макробиоиџика* (-*ички*) итд.

9.2. Опасност од дроге, почев од шездесетих година, захвата и Југославију. Некадашњи израз *морфинистџа* повлачи се пред општијим *наркоман* (-*нка*), а *уживање* и *уживалац дроге* (или *оџојних средсџава*) из педагошких разлога бивају замењени неологизмима *зависносџи*, *зависник/овисник* (одмах се јавља и метафорична употреба, нпр. *зависник од џтелевџије*); уп. и *џаблеџоман* (-*џа*) као назив за човека који претерује са узимањем лекова. Изрази као *дезинџоксикација*, *дезинџоксиџираџиџи/иковаџиџи*, *аџсџиненџијална криза* постају познати и ван стручне терминологије. Из САД стижу имена нових дрога као *марџхуана*, *ЛСД*, *крек*, *сџид* итд. Ствара се, неизбежно, и домаћи наркомански жаргон (популарџшу га новинари), с глаголима као *џредозираџиџи* (*се*), *дуваџиџи* 'пушити марџхуану', *навуџи се* 'постати зависник', *кризираџиџи* итд., уз мноштво англицизама као *фикс*, *фиксаџиџи се*, *џојнџи*, *џриџи*, *џиџи*, *џанки* итд.

9.3. У психологији, наставља се популаризација фројдовске психоанализе, која је била започела пред сам рат, а терминима као *фиксација*, *либидо*, *над-ја* (или *суџер-еџо*) итд.; ипак, дубље у општи језик

продиру само *йодсвесѝ* (*йодсвесѝан*, *йодсвесно*) и *комѝлекс* (*имѝти* *комѝлексе*, *Едѝиов к.*, к. *ниже вредностѝи/инфериорностѝи*, са изведеницом *искомѝлексиран*, *-осѝ*). Улазе у употребу *анксиозан* и *анксиозностѝ*, *девијанѝан* и *девијанѝностѝ*, *фрусѝрираѝи* итд. (3.5), (*ѝсихо)ѝесѝ*, *ѝсихосомѝски*, *ѝсихофизички*, *моѝивисаѝи* (*-исан*, *-аѝија*) и *демоѝивисаѝи*, *инѝтернализоваѝи*; стара реч *сойсѝиво* васкрсава се у стручним текстовима као превод за енгл. *self*. Некада уобичајени придев *йолни* остаје још само у изразима као *йолни орган*, *йолни чин/однос*, а иначе се повлачи пред интернационализмом *сексуалан*; уместо *йолног живоѝа* сада се каже *секс* (англицизам) или *сексуалностѝ*, јављају се изведенице *асексуалан*, *бисексуалан* (*-аѝ*), *ѝранссексуалан* (*-аѝ*), *сексолог* (*-шки*, *-ѝија*), синтагме *сексуално васѝиѝање* и *сексуална револуѝија*; популарна штампа шири изразе као *секси*, *ѝеѝинг*, *геј*, *воајер* (*-ски*, *-ѝам*), *ѝрансвесѝѝиѝ/ѝравесѝѝиѝ*, *садомазохизам* (*-ѝѝа*, *-ѝѝички*) итд. (Види и одељке о сленгу и вулгаризмима на крају овог прилога.) У новије време јавља се и *йарѝсихологија* (*йарѝсихолог*, *-шки*), али изрази као *ексѝѝрасенс* (из руског), *ѝелекинеза*, *ѝрекогниѝија* (*-ѝѝиван*) и сл. не стичу већу распрострањеност.

9.4. Из других области науке допринос је релативно скроман. Већу пажњу једно време привлачи астрономија, с новим открићима као што су *квазар*, *ѝулсар*, *анѝѝмаѝерија*, *суѝернова*, *ѝрна рупа* (превод енгл. *black hole*: употребљава се и метафорично). Астрономија се, наравно, ослања на интерес за освајање свемира, нарочито актуелно у периоду од првог *сѝуѝѝѝика* (1957) до искрцавања на Месец (1969), да би касније све више падало у засенак. Амерички термин *асѝѝронауѝ* (*-ски*, *-ѝка*) код нас се приближно равноправно употребљава са руским *космонауѝ* (*-ски*, *-ѝка*). Иначе је број англицизама изненађујуће мали (можда једино *шѝѝл*, *сѝејс-шѝѝл*); терминологија је интернационална (*орбиѝа*, *орбиѝалан*, *сѝѝелиѝ*, *космодром*, *скафандар/-ер*, *модул*, *сонда*, *каѝсула*, *лансираѝи*, *алунираѝи* итд.), а делом и домаћа: *космички/свемирски брод*, *леѝелиѝа*, *свемирска/орбиѝална сѝаниѝа*, придеви *бесѝеѝжински* (*бесѝеѝжинско сѝање*) и *вишесѝеѝен* (*вишесѝеѝена ракеѝѝа*). Озбиљној астрономији и астронаутици блиска је *уфологија* (од енгл. скраћенице УФО, чешће преведене у НЛО = *неидентѝификован леѝеѝи објекѝ*), тј. изучавање летећих таѝира (приближан превод енгл. *flying saucer*), а ово се опет граничи с научном фантастиком (в. 12.1).

9.5. Нуклеарна физика је у жижи јавности углавном у првим годинама после 1945, с терминима *аѝѝомска бомба*, *хидрогенска бомба* (буквалан превод ум. исправнијег *водонична бомба*), *мегаѝѝон*, *реакѝѝор*, *ѝешка вода*, *ѝиклоѝѝрон*, *синхроѝѝрон*, *изоѝѝоѝ* и сл.; касније се ограничава на сам придев *нуклеаран*, пре свега у изравима *нуклеарна енерѝија*, *нуклеарно оружје*, *нуклеарна ѝенѝрала* (фам. *нуклеарка*), поготову после чернобиљске катастрофе 1986, када, бар привремено, постају актуелни и неки строго технички изрази као што су *рем*, *радионукл(е)ид*, *јонизујуће зрачење* и сл. Главну новост ипак представља семантичко

проширење раније сасвим ретког глагола *озрачити*, који сада (уз партицип *озрачен* и именице *озрачење* и *озраченост*) успешно преноси садржаје страних термина *радијација* и *конџаминација*. Из осталих области физике најупадљивије нове речи су *ласер* (-ски), *транзистор* (који у обичном говору одмах, упркос противљењу електроничара, стиче значење 'транзисторски пријемник'), последњих година и *полупроводници* (енгл. semiconductor). О рачунарима в. 10.3.

9.6. У биологији ударна област је *генетика* (с терминима *ген*, *генски*, *генетски*, *биогенетика*, *биоинжењеринг*, *клон*, *клонирајући* итд.). Истовремено, стално расте утицај *екологије*, у новом смислу борбе за очување природе, одакле *еколог* и *екологиста* (ово друго према енглеском, али са суфиксом који показује да је реч о припаднику покрета). *Загађивајући* и *загађење* сада добијају ново, специфично значење, са изведеницом *загађивач*; еколошка терминологија обухвата и изразе као *човекова/животиња средина/околина*, *зелени* (и *зелена странка*, 7.2), *аерозагађење* (енгл. air pollution), *кисела киша*, *ефекат стаклене башње* или *стакленика* (енгл. greenhouse effect), *однедавно озонска рупа* итд.

Остале нове науке углавном не дају друге лексичке доприносе осим свог имена: *туризмологија* и *турисмолог* (Калмета 1981 : 48–52, где се помиње и београдски часопис „Туризмологија“, покренут 1972), *културологија* (-лог, -лошки), *полицикологија* или *полициологија* (-лог, -лошки), *демографија* (-фски), *етиологија* (-лог, -лошки) итд. Овде треба поменути и сасвим произвољне реформе које су математичари и физичари унели међу неке од основних термина својих наука, нпр. *површ* уместо *површина*, *једнакокрак* ум. *равнокрак*, *неједнакостраничан* ум. *разностран*, *маса* ум. *тежина*, *килопонд* ум. *килограм*, итд., чиме је школска терминологија непотребно удаљена од обичног говора. Нису помогла упозорења лингвиста у том смислу (Пешикан 1972 : 183–186; 1977 : 71–74).

10. ТЕХНИКА

10.1. Као што је и разумљиво, техника и технологија (ова два израза често се мешају, под утицајем енгл. technology које има оба значења, а последњих година чест је сложени придев *техничко-технолошки*) уносе у општи речник још знатно више нових речи него чиста наука. У послератним годинама ствара се организација *Народне технике* (с паролем *техника народу*), у којој су најактивнији *радио-аматери* (-рски, -ризам) и *моделари* (-рство). У домаћинству, многе се апарати означени у трговини збирним називом *бела техника*: *усисивач* (ређе *усисивач*, *усисач* [Николић 1977 : 30–36; Бабић 1972 : 154–156]); *фрижидер*, *бојлер*, *шостер*, нови и мало познати пред рат, постају свакодневни појмови, а јављају се и нови као *замрзивач*, *соковник*, *експрес-лонац* (или *ирејис-лонац* по сарајевском произвођачу), *еркондишн* или *клима-*

уређај, климатизација (Бабић 1972 : 63), у новије време *шермоакмулациона пећ* и *микроталасна пећница/рерна*. За машину за прање (рубља) предложени су разни краћи називи (Бабић 1975–1960⁶ : 119–120; Барић 1982 : 77–80; Дворжак 1991 : 125–127) али у стварности се јавља још једино германизам *веш-машина*. После *најлона*, изузетно популарног у првим послератним годинама (в. 3.5), и *йоливинила* (ПВЦ, *југовинила*, 5.5), долазе *стиројор* и друге врсте *јластичних маса* (*јластике*), одакле у пољопривреди кованица *јластеник* по аналогији са *стиакленик*; шире се тканине од синтетичких влакана (*синтетика*, такође *йолусинтетика*, -чки), амбалажа звана *јетрајак*, посуђе обложено *јефлоном*. Граде се *јојлане* (2.3), с *јојловодима* (или *вреловодима*), *јојловодном мрежом*, *кућним јодстаницама*, што се обухвата изразом *даљинско грејање*, или чешће хибридном изведеницом *јојлификација*. Други начини грејања су помоћу пећи на *буџан(-гас)* и оних на *ложуље* (вероватно према енгл. fuel oil, крња сложеница која изазива много језичких расправа [Шимуновић 1967 : 89–90], популарно названих *јећи на нафти* или *нафтине јећи*. Од именица *нафта* ствара се чак пет разних придева (Бабић 1964 : 157–158), а уз то *нафташ* и *нафташки*. Свакодневне речи у градском животу су *контејнер* (за смеће; друго значење је у превозу), *рени-бунар*,¹¹ *булдожер* (од енгл. bulldozer; није јасно откуда глас *ж*), *виљушкар* (вероватно према енгл. forklift), у архитектури *салиштер* (псеудогалицизам), *монтажна зграда*, *викендица*, *бунгалов*, као и једно време врло популарни *брисолеји* (фр. brise-soleil), у области унутрашње декорације *лесониј*, *виназ(-јлочице)*, *јојли* или *јојлојни јод*, *јајисон* (псеудогалицизам) или чешће *ијисон* (по фабрици ИТИ из Ивањице), *ламјерија* (дрвена зидна облога, реч нејасног порекла: М. Павловић, цитирајући је из једног новинског текста 1972. још је мислио да значи „светиљка“ [Павловић 1972 : 132]).

10.2. У оквиру *електрификације* (којој се у првим годинама придаје и политички значај) јављају се речи *електродистрибуција*, *електропривреда* (-дни, -дник), *електрана* (в. 2.3), *хидроцентрал* (-електрана), *шермоцентрал* (-електрана), *дисечер*, *двојтарифно бројило* итд.; излази из употребе некадашње фамилијарно *електрика*. За свакодневни живот знатно мање је везана *електроника*, с *радаром*, *фојтохелијама*, *сензорима*, *мониторима*, придевом *дигиталан* итд. *Радио*, наравно, није нова реч, као ни већина сложеница (*радио-апарат*, *радио-станица* итд.), али се током седамдесетих година први пут јавља придев *радијски* (по аналогији са *шелевизијски*, а можда и угледањем на словеначки): раније је употребљавана само именица у атрибутивној служби, нпр. *шелевизијски* и *радио програми*. Телевизија се у Југославији уводи 1956, али термини *шелевизија*, *шелевизијски* и *шелевизор* нису новост, јер се о телевизији као о напола оствареном изуму увелико писало тридесетих година: штавише, 1939. године холандски „Филипс“ је прика-

¹¹ По имену проналазача (Американец Л. Рени [Ranney], 1884–1950).

новост на пољу оруђа за писање, амерички ballpoint pen, није нађен никакав бољи и прецизнији назив него *хемијска оловка*. Иначе се нашироко користе „хремотоними“, како их назива Г. Вуковић (*Лексикографија ... 1982 : 43–48*), тј. фабричка имена производа. На исти начин као што су пре рата *ималин*, *џенкало* или *калодонџи* претворени у заједничке именице, сада то бива са именима (већином увозних) артикала као *флома-стиер* (од америчког фабричког назива Flow-Master), *селотипејџ* (британско Sellotape), *ксерокс* (Хегох, одакле и глагол *ксероксирајти* = фотокопирати), *дигитрон* (цепни калкулатор, првобитно име фабрике у Бујама у Истри), *уху-лејак* (по немачкој фирми Uhu, потом замењено домаћом варијантом *охо-лејак*), *еурокрем* (италијанска посластица, по лиценци се производи у Србији), *џоликолор* (зидна фарба, отпорна на влагу), *асејсол* (средство за дезинфекцију), *јафа кекс*, *јоги душек* и слично. Низ таквих имена, као *радион* (детерцент), *гарван* (средство против чађи), *рефлекс* (течност за чишћење намештаја), *фанџи*, *вегетџа*, *зачин Ц* (додаци јелу) итд. могу за изванредан број година, потпомогнути бучном рекламом, да достигну високу фреквенцију употребе, стичући делимични статус апелатива. Ипак, то је у суштини „привремена лексика“, како је назива Пешикан (Пешикан 1970 : 80–92), и када се промени стање на тржишту, већина таквих имена пада у заборав.

10.5. Аутомобилска терминологија је изразито хетерогена. Уз старе интернационализме или галицизме (*зума*, *волан*, *фар*, *резервоар*, *каросерија*, *акумулајтор*, *карбурајтор*, *венџилајтор*) задржава се и после рата, нарочито у фамилијарном говору возача и механичара, приличан број германизма (*хауба*, *аусџух*, *фелна*, *рајскајна*, *рикверц*, псеудогерманизам *шофершајбна* итд.). Ипак, запажа се тежња к њиховом замењивању (*кујлунг* → *квачило*, *гејек* → *џрићгажњик*, *лер* → *џразан ход* итд.), а створен је и поприличан фонд домаћих термина: *мењач*, *брисач*, *жмигавац*, *хладњак*, *свећица*, *разводник џаљења*, *браник*, *блајшобран*, *брзиномер*, *обрџомер*, *лејџир-сџакло*, *сигурносни џојас* итд. За бензин се везују термини *сујер* (или *џремијум*), *обичан* (или *нормал*), *нискоокџански* и *високоокџански*, *одскура* и *безоловни*. Англицизама нема много: *анџифриз*, *чок* (поред германизма *сауџ/саух*), *сџарџер* (данас обичније него нем. *анласер*). Вреди запазити колоквијалне изведенице *бензинац*, *дизелац*, *џеренац* (= *џеренско возило*), као и популарне надимке појединих модела: *џиџа* (од *џијатџи*), *сџојадин* (игра речи са бројем 101), *џеглицца* (описни назив малог аута „џијат 126“), *мечка* (шаљиво од *мерцедес*), *сџачек* (из словеначког, јер су у Словенији по лиценци произвођени мали „ситроени 2 CV“). За име *џуго* в. 5.5. Напротив, номенклатура појединих типова каросерије и дан-данас је врло сиромашна, услед чега преводиоци имају муке кад треба превести нпр. енглеско sedan, coupe, convertible, sports car, station wagon, pickup итд. Једини устаљени новији термини на том пољу јесу *џиј* (англицизам из Другог светског рата), *комби* (нови германизам) и интернационално *минибус*.

II. САОБРАЋАЈ И ТУРИЗАМ

II.1. И у саобраћајној лексици аутомобил, сасвим разумљиво, узима почасно место, пре свега у виду нових сложеница с префиксоидом *ауџо-*: *ауџосџој* (-*ираџи*, -*ер*, -*ерка*), *ауџо-делови*, *ауџо-карџа*, *ауџо-школа*, *ауџо-сервис*, *ауџо-лимар*, *ауџо-лакирер*, *ауџо-електричар*, *ауџо-моџо* (*савез*, *удружење* итд. Истовремено, из неких старијих сложеница као *ауџо-гаража*, *ауџо-џакси* префиксоид се губи јер постаје сувишан. Италијанизам *ауџосџорада*, позајмљен педесетих година, бива убрзо преведен у *ауџоџуџи*. При том се оба облика дуго употребљавају погрешно, јер се примењују на друм Београд—Загреб, који (како ће се касније признати) уопште нема техничка обележја аутопута. Други нови термини су *обилазница/заобилазница*, *кружни џуџи*, у градском саобраћају *џодземни џролаз* (хрв. *џоџходник*), *џешачки џрелаз* или популарно *зебра*, *семафори*, *зелени џалас*, *зелено светџло* и *црвено светџло* (последња два израза и фигуративно), *џаркометџар* или *џаркинг-саџи*, *џаук* (возило које односи погрешно паркиране аутомобиле), *лисице* (за блокирање точкава), *џониџџивачи/-авачи карџа* (у возилима градског саобраћаја). Нове врсте возила су *џролеџбус* (англицизам примљен из руског), (*моџо-*)*скуџер*, посебно *весџа* и *ламбреџа* (италијанске марке врло популарне педесетих година), *моџед* (из немачког), *караван* или *камџ-џриколица*, *камион-џисџерна* или *ауџо-џисџерна*, *камион-хладњака*, *дизел-локомоџива* (фам. *дизелка*), на води (*хидро*)*џлисер* и *џанкер*. Све већа учесталост саобраћајних несрећа огледа се у фамилијарном саобраћајка, новом значењу речи *удес* (4.7), изразима као *хаварисано* (= оштећено) *возило*, *каска осигурање* (Шкиљан 1989 : 9), *људски факџор*, *црна џачка* (место где се често догађају несреће). У ваздушном саобраћају главна новост је *млазни авион*: П. Ивић предлаже тај термин наместо прегломазног *авион на млазни џогон*, напомињући да би било претерано „уводити назив *млазник*, *млазњак* и томе слично“ (Ивић 1953 : 126–127). Следећих година, ипак, и *млазњак* (не *млажњак*, мада би теоријски било правилније [*Наш језик ...* 1979 : 226–230]) постаће уобичајена реч; у речнику САНУ наведена су два примера из 1959. и 1960. године. С тим су у вези и придев *надзвучни* (= бржи од звука), поред англолатинизма *суџерсонични*, и *звучни зид* (*звучна баријера*), *џробијање звучног зида* (Шипка 1987 : 100). Са аеродрома долазе термини као *конџролор леџа*, *конџролни џорањ*, *џолеџно—слеџина сџаза*; за пријаву путника на шалтерима употребљава се англицизам *чекџираџи*.

II.2. У туризму (за *џуризмологију* в. 9.6) главна новост је уопштено значење речи *угосџџџељ* (наместо ранијег *хоџелиџер*, *госџџџоничар* и сл.) са изведеницама *угосџџџељски* и *угосџџџељсџтво*. Усваја се изван број међународних англицизама, као *камџ* (*камџинг*, *камџо-ваџи*, *камџер*), *сџџуардеса* (потом и мушко *сџџуард*, а у земаљском саобраћају и *хосџеса*), *чарџер* (*леџи*), *моџел*, *снек-бар*, *ренџикар* (према

овом последњем ствара се глагол *ренирајти* 'унајмити'). Енглеско *self-service (restaurant)* преводи се домаћом кованицом *експрес-ресторан*. Организују се *јуристички* (или *јакеј*) *аранжмани*, одакле и сама реч *аранжман* добија туристичко значење („путоваћемо у аранжману“). За боравак туриста везују се термини *јансион* и *јолујансион*, *ванјансионски* (*ванјансионска јојрошња*), *јривајни смешијај*, *ноћење* (капацитети угоститеља се мере бројем *лежаја* а прилив гостију бројем *ноћења*), *јредсезона* и *јосезона*, *вансезонски*, англицизам *букирајти*, а посебно *јребукирајти* (исправа као превод енгл. *overbook* 'изнајмити више места него што стварно има', потом омиљени новинарски израз у уопштем значењу 'претпати, преоптеретити').

11.3. У вези с угоститељством треба споменути и интернационализацију лексике у области јела и пића. Док се турцизми као *боза*, *алва*, *суџук*, *кавурма* постепено претварају у архаизме, од краја шездесетих година све брже продиру страни специјалитети као француски *багеј* и *кроасан* (често погрешно *кроасон*), италијанска *јица* (и *јицерија*), амерички *хамбургер*, *чизбургер*, *кечај*, *крекер*, *чијс*, *милк-шејк*. Под фабричким именима као *смоки*, *флијс* и слично лансирају се производи популарно названи *грицкалице*. Постаје познат *грејџфруј* (у Хрватској и Босни обично скраћен у *греј*), [*Наш језик ...* 1979 : 189; Бабић 1975–1976^a : 120–122]) а јавља се и понека сасвим нова врста воћа као *киви* (*акџинидија*) и *нектарина*. Поред турске кафе, у локалима се јавља и *еспресо* или *експрес кафе*, *кајучино* (често погрешно *кајућино*), у трговини *нескафе*, *нес-кафа* или *инстант кафе* (и други *инстант* производи). *Кокџа* (соцкта) је назив домаће замене за *кока-колу* или *јейси(-колу)*, увозне производе који ће тек касније успети да је потисну. Уз пића као *швейс*, *јоник*, *џин-јоник* постају омиљени и воћни сокови, често названи англицизмом *ђус* (погрешно ум. *џус*). Међу алкохолним пићима нема много новости, осим неологизма *вињак* (скованог као замена за законом заштићено француско *коњак*: речник САНУ наводи два примера с почетка тридесетих година, али у стварну употребу реч је ушла тек четврт века касније) и ракије *манастирке*. Из индустрије се у општи језик преноси глагол *флаширајти* (*флаширана* пића); мале боце жестоких пића (2 дл) добијају колоквијални назив *унучићи*.

12. КУЛТУРА, УМЕТНОСТ И ПРОСВЕТА

12.1. У култури није лако издвојити термине од општег значаја, с обзиром на развијену тежњу ка језичком егзибитионизму, намерној херметичности и стварању онога што Д. Шкиљан (Шкиљан 1989 : 57–67), назива „жаргон бесмисла“. За први послератни период карактеристични су изрази *културно уздизање*, *културни радник*, *културно-уметничко друштво* (КУД), *културно-забавне активности*. *Социјалистички реализам*, у то време још званична идеологија, касније ће бити скраћен у иронично *соцреализам* (*-иста*, *-истички*) и развиће се отпор против

ждановићине или ждановизма. Различита идеолошка превирања наћи ће одраза у изразима *црни талас* (12.4), *критика свега јосиојећег*, у називу групе *праксисовци* (по загребачком филозофском часопису „Праксис“), у специфичним значењима која добијају именице *декларација* (у Хрватској 1967) и *меморандум* (у Србији 1986). Много се говори о *клановима* у култури, одакле и придев *клановски*. Из света долазе термини као *егзистенцијализам* (*-истиа*, *-истички*: велика новост првих послератних година, али актуелан и касније), *новоговор* (превод Орвеловог *Newspreak*, опрезно примљен током седамдесетих година као и друге идеје овог писца), *глобално село* (превод Маклуеновог израза *global village*), *графити* (англицизам италијанског порекла, проширен по свету после филма „*American Graffiti*“, 1973), *харизма* (*-ајски/-ајичан*, ређе *каризма* итд.: термин Макса Вебера, примљен тек осамдесетих година и отада примењен углавном на политику, пре свега у синтагми *харизмајски вођа*).

12.2. У речнику позоришних критичара шире се русизми *шеајар* и *шеајарски*, интернационализам *сјектакл* (Зоричић 1954 : 61), називи нових жанрова као *мјузикл*, *хејенинг*, *монодрама*, термин *йозоришће ајсурда*, који ће стећи и пренесено значење. У књижевности вреди поменути нове изведенице *жанровски*, *јародичан*, *хуморан* (поред старијег *хумористички*), *црни хумор* и *црнохуморан*, ново значење речи *рецепција*, затим замена *шезе* и *јобркајли лончиће* (два израза омиљена у полемикама), а посебно терминологију својствену лакшим и комерцијалним жанровима: *бесјселер*, *научна фантасјика* (с придевом *научнофантасјични* и веома раширеним изразима *временлов*, *ванземаљац*, *Земаљац/Земљанин*), *кич* (*кичаст*, *-ерски*, *-ерај*), *шунд*, *шунд-лијерајтура*, *кримић*, *љубавни роман* (*љубић*, *херц-роман*). У ликовној уметности: *наивно сликарство* (*наивни сликар*, фам. *наивац*), *енформел*, *ој-арти*, *јој-арти*, *нова фигурајивност*, *хијерреализам* итд., *рејросјективна изложба* или *рејросјективна* (ово друго пренето и у област филма), *салон* у смислу изложбе (*Окјобарски салон*), италијанизми *бијенале* и *јријенале*; тек последњих година јавља се хиспанизам *мурал*, као и галицизам *омаж* (који ће се употребити и у књижевности, позоришту, филму, а увек је праћен именом [презименом] у дативу, како тврди Раос 1991, 152–153).

12.3. Савремена уметничка музика нема никаквог контакта с ма-сама, па самим тим ни ширег утицаја на језик. Овде вреди поменути само сужење значења речи *фолклор* на „народне игре“ (*фолклорни ансамбл*, *фолклорна секција*), као и *народне јесме* у *обради* (на радију у првим годинама после рата). После неуспеха овог покушаја да се народној музици да „уметничко“ рухо наступила је владавина *новокомјоноване музике*, тј. музичког шунда у народном стилу: придев *новокомјонован* касније ће добити и шире пејоративно значење 'новопечен', 'самозван' или 'дилетантски' (*новокомјоновани јолијичари* и сл.). Народна и забавна музика обухваћени су термином *есјрада* (русизам француског порекла), с придевом *есјрадни*. За остале изразе из области комерцијалне музике в. 14.1.

12.4. Филм, као уметност у експанзији, доноси вероватно више нових речи него све остале гране културе заједно. Техничке новости су малобројне, уз то и кратког века (*синемаској*, *виставиџн*, *широко ѿлајно*, крајем педесетих година); предратни германизам *ѿонфилм* одбацује се као сувишан, а у историјским текстовима замењује са *звучни филм*; новији германизми су *ѿиѿица* (нејасног порекла: речници страних речи је изводе од Spitze, али немачки израз је Vorspann, а Spitze нема то значење), *клаја*, *нахсинхронизоваѿи* (-ација, чешће делимично адаптирано у на[д]синхронизоваѿи [-ација]). Највећи број речи тиче се жанрова и врста: *документарни филм* (фам. *документарца*, са изведеницом *документариста*) насупротив *уметничком филму*, што ће потом бити замењено са *играни филм*, након упозорења да и документарни филм може бити уметност; *крајкометражни*, *дугометражни* и *целовечерњи филм*; *омнибус* филмови, омиљени крајем педесетих година; *анимирани филм*, *луѿика-филм* (сложеница коју језикословци критикују, али чешћа него *луѿикарски филм*); *ѿрѿаѿ* и *ѿрѿиѿ*, фамилијарне скраћенице за старије *ѿрѿани филм*; *каубојски филм*, *вестерн* и фам. *каубојац*; *филм сѿраве* и *ужаса*, плеонастичан али сасвим одомаћен израз, последњих година делимично напуштен за љубав англицизма *хорор*; *филмске новостѿи* (наместо предратног *филмски журнал*). На производњу и снимање односе се изрази *којродукија* (*којродукиони*, *којродуценѿи*), *синоѿис*, *књига снимања*, *монѿаѿер*, *каскадер*, *дублер*, русизам *наѿуришчик*; мало их је чисто уметничких, као *неореализам* (-иста, -ички), *нови ѿалас* (фр. nouvelle vague); *ѿрни ѿалас* је политичка квалификација за песимистичке филмове (1969. и касније) које режим није одобравао. У то време настаје и *бункер* (*склониѿи* у *бункер*, *заврѿиѿи* у *бункеру* и сл.) као сликовит израз за филм склоњен од очију јавности, одакле и глагол *бункерисаѿи*. Општи назив за филмског уметника варира између званичног *филмски радник*, колоквијалног *филмаѿија* и ученог галицизма *синеастѿ(а)*; граде се и нове изведенице као *филмофил*, *филмолог*, *филмографија*, *филмичан*. По великим градовима оснивају се *киноѿеке*, с придевом *киноѿечки*. Русизам *кинофикаѿија* (ширење биоскопске мреже) губи актуелност у каснијим годинама. У време док је пред биоскопским благајнама још владала гужва, настао је фамилијарни израз за препродавца карата *ѿајкароѿи*, с глаголом *ѿајкаѿи* или *ѿајкараѿи* и уобичајеним питањем *Карѿу више?* Сложенице *секс-бомба* и *звездоманија*, створене у описима Холивуда, ускоро ће се употребити и изван кинематографије. Занимљив је случај пејоратива *ѿрнчуга* и *ѿрња*, који делују као аутентичне домаће речи, али су настали искључиво као превод енглеског pigger (у филму, ређе у књижевности). У свакодневни говор ушли су метафорични фразеологизми *ѿукао ми је филм* 'изгубио сам живце, разбеснео сам се' и *ѿај филм нећеш гледаѿи* 'то се не може догодити' или 'та ти се жеља неће остварити', а *сладак живоѿи* (према Фелинијевом филму) остаје као трајни израз са значењем распушног живота, провода и слично.

12.5. У просвети, већ смо поменули израз *наставник разредне наставе* (уместо *учиоцеља*) и претварање школа у *образовне центре, центре за обуку* и слично (6.2). Некада четвороразредна основна школа педесетих година се или замењује изразом *осмогодишња школа (осмолејка)* или преузима његово значење. Почетком шездесетих уводе се *студије шрећег стейена* или *посидијломске (последијломске) студије*: по одбрани *магистарског рада* студенти (*посидијломци*) добијају звање *магистра* (раније употребљавано само за фармацеуте [Шипка 1975 : 215–217]). После 1974. у средњој школи се уводи тзв. *усмерено образовање*, одакле фамилијарно *усмерењак* и шаљиво *шуварица* (= школа усмереног образовања, по др Стипи Шувару, главном поборнику неуспеле реформе). Термин *гимназија* практично нестаје, да би се вратио тек деведесетих година. Школе добијају дугачке, компликоване називе који се морају скраћивати: „Данашња загребачка усмерена дјеца иду у ЈОЦ, ТОЦ, ЗОЦ, МИОЦ, ЦУП, па чак и ЦЕЗАКУМ“, пише Д. Шкиљан (Шкиљан 1989 : 10). Услед сличне чиновничке склоности ка уједначавању, позоришна, ликовна, музичка академија у Београду проглашавају се факултетима и добијају незграпна имена *Факултет драмских уметности, Факултет ликовних уметности, Факултет музичке уметности*. У школама се из политичких разлога уводе предмети као *предвојничка обука* (16.1) или *основи друштвеног уређења*. Раније редак глагол *дошколовати* постаје актуелан крајем педесетих година (Ердељац 1959 : 56–58), обично у облику глаголске именице *дошколовање*, још чешће погрешно *дошколовавање*. Међу новим изведеницама истичу се *ваннаставни, ваншколски, ванразредни* (сва три најчешће уз именицу *активност* [Шипка 1975 : 291–295]), *предишколски (предишколске услове, ређе предшколац и предшколство), вуковац* (добитник награде „Вук Караџић“ за одлично учење), хибридно *реизбор и реизборност* (о универзитетским наставницима и научним радницима), као и сложеница *ошитообразовни*. Анонимни ауторитети прописују да се традиционални изрази *писмени задатак, писмени испит, писмена вежба* итд. морају заменити са *писани задатак* итд., и та измена бива у знатној мери спроведена, мада за њу нема никаквог лингвистичког оправдања (Пецо 1980 : 161–163; Фекете 1980 : 163–169; Шипка 1987 : 236–238).

13. СРЕДСТВА ИНФОРМИСАЊА

13.1. У поређењу са штампом, радио, а поготову телевизија добијају све већи значај у информисању. Потреба да се све троје означи заједничким изразом доводи до стварања синтагме с неколико варијаната: *средства информисања/за информисање, средства јавног/масовног информисања/обавештавања, средства (масовних) комуникација*; исто значење може имати и израз *јавна гласила* (уколико се не односи само на штампу), а последњих година шири се англолатинизам *медији*, с придевом *медијски* (одакле изрази *медијски догађај, медијска звезда, медијски рај* и др.). У штампи нема много новости: *периодика* као збирна именица (раније само *периодик* м — периодична публикација), пре-

цизнији називи часописа по учесталости излагања (*йейнаесїодневник*, *двонедельник*, *йромесечник* итд.), англицизми *йаблоид* и (ређе) *њусмагазин*, придеви *йиражан*, *високоййиражан*, *малоййиражан*.

13.2. Напротив, радио и телевизија, поред чисто техничке терминологије описане у 10.2, доносе низ речи везаних за програм и врсте емиција: *дневник* у новом значењу (*радио*, *ТВ дневник*), *контйактй-емиција*, *радио-драма*, *ТВ драма*, *серија* (*серијски йограм*) с наставцима званим *ейизоде*, *сайунска ойера* (фам. *сайуница*), *квиз*, *радио-реклама* и *ТВ реклама* (обоје убрзо замењено еуфемистичким изразом *економско-йройагандни йограм*, скраћено *ЕПП*), *сйой* (*видео-сйой*, *рекламни сйой*, *музички сйой* итд. На детаље снимања или руковања телевизором односе се прилог *уживо* (*йограм уживо*, *емиција иде уживо* и сл., као антоним унапред снимљеном), именица *йлејбек* (*йевайти* у *йлејбеку*, на *йлејбек*), *инсертй* ('уметак' у емисију, али често погрешно схваћено као 'одломак', нпр. „Чућете инсерте из Моцартове *Чаробне фруле*“ [*Актуелна йишњања ... 1982 : 92*]), *колор* (потом замењено са *боја*, у техничким најавама које ће постати сувишне кад сви програми буду прешли на боју), *најавна* и *одјавна шйица*, *цингл*, *снег* (фамилијарни назив за сметње на екрану), *даљински уйрављач* итд. Уместо ранијег галицизма *конферансје* улази у широку употребу *водийшељ* (*водийшељка*, *-љица*). Неологизам *гледаностй* (ређе *слушаностй*, на радију) употребљава се у статистичким проценама популарности. Омиљен је израз *лейшња шема*, за промене у распореду телевизијских емисија до којих долази током лета.

14. ЗАБАВА И МОДА

14.1. Радио и телевизија су и главни преносиоци и популаризатори разних врста забаве, првенствено оне музичке. Стално смењивање помодних плесова, карактеристично за међуратно раздобље, донекле се наставља четрдесетих и педесетих година: после ефемерног *йрокинга* (Ћирилов 1992) и закаснеле моде *буги-вугија* долазе латинскоамеричке игре *мамбо*, *ча-ча-ча*, *самба* и *боса нова*; ипак, после *йивиста* (око 1960) у свету се више не јављају игре с посебним именом. Ни из цеза, после *би-баја* и *кула*, више не долазе нови термини. Почине ера *рокенрола*, скраћено *рока*, одакле *рокер*, *-ски*, *-ка*. Од шездесетих година па надаље све светске омладинске моде, англосаксонског порекла, налазе одраза и у Југославији: *хийији* или *хийици* (*хийијевски*), с придевом *йсихеделичан/-ички* и преведеним изразом *деца цвећа*, *йанк* (*йанкер*, *-ерка*, *-ерски*), па *даркери*, *хеви-метйал*, *фанки*, *йой*, *соул*, *канйири(-музика)*, *диско(-музика)*, *реге*, *брејкденс*, последњих година *рей* и *рейовайти* (енгл. гар). Предратни германизам *шлагер* уступа место англицизму *хий* (често и у пренесеним значењима: *модни хий*, *хий сезоне* и сл.), док стари шлагери добијају име *евергрин*. Објављују се *йой-листйе* (псеудоанглицизам), рађа се професија *диск-џокеја*, увозе се први *џубоксови* (из Италије, одакле и упрошћени изговор уместо очекиваног *џук-бокс*). *Диско-шека*, по америчком узору, накнадно добија значење локала за игру (ис-

тискујући ранији псеудоанглицизам *дансинг*), с колоквијалном скраће-ницом *дискај*. По аналогији, јављају се и друге речи са суфиксоидом *-шека*: *квискошека* (назив квиз емисије), *виношека* (продавница финих вина), *желешека* и сл. (Прибићевић 1985 : 256–260; Бабић 1977–1978 : 137–138). Као помодна реч — често наместо обичног „концерт“ или „приредба“ — употребљава се *шоу*, упркос тешкоћама у падежној промени (*Наш језик ...* 1979 : 58–60; Шимундић ... 1973–1974 : 156–157), а уз њега *шоумен*, *шоуменка/-ица*, *шоу-бизнис*. *Фолк*, примљено као назив англосаксонске народне музике, убрзо је пренето на домаћу (с мноштвом полусложеница типа *фолк-йарада*, *фолк-звезда* и сл.). За ту врсту музичког шунда поред већ поменутог *новокомјоновиани* (12.3), ве-зују се колоквијализми *народњак* (у два значења, 'народна песма или игра' и 'извођач народне музике', с придевом *народњачки*) и *ивеаљка*. Аналогно томе, извођачи забавне музике су *забавњаци*, а њихови саста-ви, с претежно електронским инструментима, често се називају *елек-џричарима*.

14.2. Изван музичког подручја, поменимо неколико увзоних про-извода индустрије забаве. Најранији је *хула-хой* (1959, од енгл. hula hoop, с изговором према нашем узвику *хой*; убрзо заборављена у првобитном значењу пластичног обруча за окретање око струка, реч се очувала у називу одеће *хулахойке* = фр. collant, енгл. panty hose). Касније ће доћи *клик-клак* (пар лоптица за ударање), *фризби* и још увек актуелни *скејџ-борд*. Знатно бројнији, као што је и логично, јесу неологизми у области моде и одевања. Као и у другим језицима, префикс(оид) или непромен-љиви придев *мини* издвојен је из речи *минисукња* (енгл. miniskirt, 1965) и искоришћен за грађење многобројних сложеница типа *минисамиш*, *минимаркеј*, *минигаража*, *минироман* и сл.; по аналогији касније је при-мљено и *макси*, са супротним значењем (Младенов 1980 : 103–105). Из Америке 1946. године долази *бикини* (фам. *бикинац*) а много касније *шојлес* и *монокини*, као и *блејзер*, *монџгомери*, *бермуда*, *сџреч* итд.; *шорџс* или *шорџ* готово да потискује из свакодневног говора ранији израз *крајџке џанџалоне*. Ипак, превага англицизама није тако упадљива као у другим сферама. Неки од њих бивају делимично преведени или адаптирани, као *џениске/-сице* од tennis shoes, *левиске/-сице* од фа-бричког назива Levi's (изговореног као што се пише); *џинс* (ретко *блужинс*) усваја се као назив тканине или комплета, али панталоне добијају домаћи назив *фармерке* (у Хрватској *џрайерице*); енгл. denim замењује се изразом *џексас* (*џлајно*). Фамилијарне домаће изведенице су *џренирка* (хрв. *џренирка*), *звонцаре* (панталоне звонастих ногавица), *џубре-џарац* (врста кишног мантила), *балешанке* (лаке ципеле сличне балет-ским), *џајанке* (врста сандала), у трговачком жаргону придев *џирукиран* (припијен уз струк, о кошуљама и сл.). Од речи другог порекла наведимо *фоџо-модел* (назив професије, из италијанског или немачког), *хеланке* (немачки фабрички назив), *дуксерица* (врста мајице, вероватно по фа-бричком називу), *рол-крагна* (нем.) одакле фам. *ролка* 'блуза са рол-крагном', са сличним значењем и *долчевиџа* (итал.). Последњих година

томе се придружују и фабричка имена патика, изузетно популарна међу младима: *адидас(ке)*, *најке* (енгл. Nike), *џума*, *рибок* итд. Међу називима фризура нове речи су *минивал* (делимичан превод француског *minivague*), *фен-каре*, *коњски реј* (педесетих година и касније), *џифус-фризура*,¹³ *чујавац* (дугокоси младић, по моди започетој с Битлсима раних шездесетих година), глагол *џајирајти* (= направити високу, ваздушасту фризуру), непознатог порекла.

15. СПОРТ

15.1. Због своје популарности, спорт делује и ван оквира сопствене терминологије. Међу називима спортских дисциплина вероватно нема апсолутних новости, али *кошарка*, *одбојка*, *рукомет* (са изведеницама на *-аш*, *-ашица*, *-ашки*) после рата први пут улазе у ширу употребу. Нове су неке мање познате дисциплине као *мали фудбал*, *сјорџски* (или *јодводни*) *риболов*, *сјреличарсјво* (различито од *сјрелџашџви*), *бадминџон* итд. Посебно се развијају *борилачки сјорџови* или *борилачке вешџине*, пореклом с Далеког истока, пре свега *џудо* (наместо ранијег *џијџиџу*) и *караџе* (изведенице: *џудисџа* или *џудаџ*, *џудисџкиња*, *караџисџа*, *-сџкиња*), касније и *кик-бокс* или *џајландски бокс*, *кунг-фу*, *аикидо*, *џаеквондо* итд. Русизам *фискулџура* (*-рни*, *-рник*) широко се употребљава првих година, између осталог и у смислу 'гимнастика'; касније у ширем смислу бива замењен пуним обликом *физичка кулџура* или *физичко васџиџање/образовање*, док се за ужи враћа израз *гимнасџика*. Телесне вежбе као здравствено-спортски бизнис, увезене из Америке, доносе англицизме *аеробик* (са завршетком према енглеском, уместо очекиваног *аеробика*), *џогинг* (*џогер*, *-ка*, *џогирајти*), *билдер* (*-ка*, *боди-билдинг*, такође *билдовајти* 'радити вежбе за мишиће' и *набилдован* 'развијен, мишићав'), као и хибридну сложеницу *џрим-сџаза*. Оснива се *сјорџска кладоница*, касније замењена еуфемизмом *сјорџска џрогноза*, с посебном терминологијом (*џикетџ*, *колоне*, *џијовајти*, *сисџем* и *сисџемаш*, *фикс*, *двознак*, *џрознак* итд.).

15.2. Спортски речник је богат изведеницама и сложеницама: *лигаџ*, *џрволигаџ*, *друголигаџ*, *џрећелигаџ* (све с придевима на *-ашки*), *џрејонаџ*, *висаџ*, *даљаџ*, *сидраџ* (у ватерполу), *зонаџ* (клуб из зоне, тј. нижег степена такмичења), *крајко-*, *средњо-*, *дугоџругаџ*, *ходач/ходалац* (Совић 1974 : 60–62), *разбисџа*, *вајерџолисџа* итд., *џолуфинале* (*-лни*, *-лисџа*, *-лисџкиња*) и *џетџврџфинале* (*-лни*, *-лисџа*, *-лисџкиња*), *џерейџана* (дворана за дизање терета), *џренажер* (справа за тренирање), *џрвојласиран*, *другојласиран* итд. Хибридни глагол *лажџирајти* (од *лажџан*) редовно се употребљава кад је реч о намештеном, договореном исходу утакмице; последњих година јавља се и ван спорта („лажџирани конкурс“ и сл.). Велики број домаћих кованица створен

¹³ Кратка женска фризура: по Клаићевом речнику настало народном етимологијом од нем. Titus(kopf).

је за наставу гимнастике, али оне остају неразумљиве изван стручних кругова (М. Шипка наводи примере као „подметни састок одривом... премах згрчно и разножно... наупор“ и сл. [Шипка 1975 : 202]). Лакше су схватљиви глаголи за покрете руку, као *ћредручиићи*, *одручиићи*, *заручиићи* итд. У ширу употребу улази именица *склек* (обично у множини), која не означава клечање него подизање тела савијањем руку (енгл. pushups). Традиционални англицизми, нарочито у фудбалу и тенису, остају и даље, а јављају се и нови као *дойинг* (*дойинговиићи*, *антидойинг контрола*), *џајм-ауџ* (у кошарци, и фигуративно у значењу 'предах'), *џлеј-оф* (уз покушаје превођења као *доигровање* и *разигравање*), *џлеј-ауџ*, у шаху *рејџинг* (који одмах стиче широку фигуративну употребу: „рејтинг политичара“ и сл.); ипак, раније *гол-диференција* бива замењено са *гол-разлика*, а у кошарци се од почетка стварају преведени или домаћи термини као *лична грешка*, *слободно бацање*, *закуцаваџи* и сл. Мали је број позајмљеница из других језика, као португалско (бразилско) *џорџида* (прочитано према писању), *шпанско мундијал* и *голеада*, итал. *либеро*, *џехнико* (3.6), фр. *рејс-саж* (погрешно, вероватно укрштањем од *герassage* и *герџаже*). Нова значења стичу речи *кадеџи* (и *кадеџикиња*: нова категорија такмичара млађих од јуниора), *каранџин* (изолација спортиста уочи важне утакмице), *џрансфер* (прелазак у други клуб, одакле *џрансфер-лисиа*), *мајџорица* (пресудна утакмица између једнакопласираних противника). Међу навијачима се нашироко употребљавају изведенице *звездаџи*, *џарџизановац*, *динамовац* и сл., ознаке клупских боја као *црвено-бели*, *црно-бели*, *модри* (за загребачки Динамо,¹⁴ док се *џлави* односи на државну репрезентацију), *бџли* (= бели, за сплитски Хајдук) и надимци као *делије* (Ц. Звезда), *гробари* (Партизан), *романџичари* (ОФК Београд), *рођени* (Вележ) итд. По угледу на *олимпијаду* стварају се нови називи такмичења, не само спортских: *универзијада*, *бруџоџијада*, *роџиџијада*, *гиџаријада* итд. Новинари редовно користе спортске фразеологизме и метафоре (Петровић 1989 : 57–60, 102): *џуџи карџион*, *црвени карџион*, *џаџи-џозиџија*, *одскачна даска*, *џић/кренуџић ђоном на кога 'грубо напасти'*, *џић на џрву лойџу*, *сиуџиџић лойџу*, *решаваџи за зеленим сиџолом* 'решавати административно, уместо у пракси' итд.

16. ВОЈНА ТЕРМИНОЛОГИЈА

16.1. Од рата па све до данас, званични општи назив је *народна одбрана*; после 1974. уводи се појам *оџиџиенародне одбране* и *друџиџевне самозаџиџиџије* (ОНО и ДСЗ), што је уједно и име школског предмета дотле називаног *ћредвојничка обука*. По совјетском узору, војска се зове *армија* („ићи у армију“ = на одслужење војног рока); *Југословенска арм-*

¹⁴ Реч је, наравно, о изразима и обичајима који су владали до распада Југославије. Данас је Динамо променио име, а многи клубови, нпр. Вележ, практично више не постоје.

ија касније проширује име у *Југословенска народна армија*, а тек у најновијој држави прозваће се *Војска Југославије*. Поред војске оснивају се *територијална одбрана* и *цивилна заштитила*. Термином *специјални рат* означава се пропагандно или терористичко деловање непријатеља у мирно доба. Официрски чиновни углавном задржавају раније називе, али међу подофицирским више нема *каплара* и *наредника*, а уводе се *водник*, *старији водник* и *заставник*. Изрази *редов*, *јосилни*, *ордонанс*, *ађушани* више се не употребљавају.

16.2. Војни речник је богат изведеницама с префиксом *јројив-* (*јројивофанзива*, *јројивоваздушни*, *јројивоклојни*, *јројивјешадијски*, *јројивајтомски*, *јројивдесантни* итд.) и другим изведеним или сложеним придевима (*нагазни*, *одскочни*, *шемјирни*, *неконтактни*, *нагазнојојезни*, *ваздушнодесантни*, *војнојоморски*, *војнојтехнички*, *војномедицински* итд.). Из ранијег периода још се задржава понеки груби русизам као *садејство*, *бојеви* (*бојеви метак*, *бојева глава*), *сјројеви* (*сјројево јравило*, *сјројеви корак* [Моловић 1973 : 31]). Неологизми међу називима оружја углавном су преведени, везани за хладни рат (*конвенционално оружје/наоружање*, *интерконтиненталне ракете*, *шеледириговане/вођене ракете*, *крстареће ракете*, *атомске главе*, *неутронска бомба* итд.: за *атомску* и *хидрогенску бомбу* в. 9.5), уз покоји англицизам: *базука*, *најалм* (*бомба*), *авакс*, *сћелит* итд. Крајем осамдесетих година у средствима информисања почињу чешће да се помињу нове марке пешадијског оружја као *калашњиков*, *узи*, *хеклер*, а у југословенским ратовима после 1991. и *зоља*, *шкорјион*, *кашикара* (врста ручне бомбе) итд. Тада се јављају и изрази *јаравојни*, *јаравојска* (превод енглеског *paramilitary* или фр. *paramilitaire*), који потискују раније изразе *нерегуларне јединице*, *наоружани/добровољачки одреди* и сл., а јављају се и глаголи *ракетширати* (гађати ракетама) и *гранатширати*. Појава овог последњег, будући да не означава никакву техничку новост, могла би се објаснити на неколико начина: аналогјом с нешто старијим *ракетширати*, превођењем енглеског *to shell*, или потребом да се глагол *бомбардовајти* ограничи на гађање из ваздуха (што му је и иначе, још од Другог светског рата, било претежно значење).

17. СЛЕНГ

17.1. За сленг или арго,¹⁵ с обзиром на инхерентну променљивост и нестаљност тог регистра, крајње је тешко дати било какав прецизан и

¹⁵ Ови термини су свакако прикладнији него *жаргон*, мада се *жаргон* чешће јавља, употребљен је и у наслову Андрићевог речника, а пружа и могућност извођења придева (*жаргонски*). Арго или сленг је „испод“ општег језика, тј. супстандардан, с обавезном компонентом афективности и пејоративности, док под *жаргоном* обично подразумевамо елитни, ексклузивни вокабулар неке струке или друштвеног слоја. С

хронолошки омеђен приказ лексичког развоја. Покушаји те врсте који се могу наћи у литератури¹⁶ обично већ после неколико година губе сваку актуелност. Ни обимни Андрићев речник (Андрић 1976) не пружа много помоћи у овом погледу, будући да не даје примере ни назнаке извора, а садржи мноштво израза који су по свему судећи индивидуалне творевине, хапакси или ефемерне досетке. У једном прилогу оваквог обима могуће је приказати само онај релативно стабилан део сленга, на граници с колоквијалним, чији се изрази повремено или редовно употребљавају у медијима и у књижевности, а значењем су познати и особама које се изражавају стандардним језиком. У српском језику тај фонд речи релативно је скроман, бар ако се упореди с одговарајућим регистрима у француском или америчком енглеском. Нешто већи број синонима у стварној употреби постоји само за уобичајене теме сленга као што су 'девојка' (*риба, мачка, маче, цица* исл.; изашли су из моде *герла* и *џирџа*), 'проститутка' или 'лака жена' (*дроца, фуфа, фуфица, фукса, фаћкалица, камењарка*), 'ружна жена' (*габор, акреј, гроб*), 'хомосексуалац' (*џешак, џешко, џешкир, хомић, џойли брај*), 'глупак' или 'лудак' (*креле, креч, дилеја, шиц, шицика, лујка*, у новије време *дебос* [од *дебил*] и *менџол* [од *менџалан*]), 'шашав, настран' (*ојкачен, уврнути, безвезан, шицнути*), 'полудети' (*шицнути, џошицнути, ојкачисти, одлејисти, џролуџасти, џодилејисасти, џошандрцасти*), 'полицајац' (*џајкан, цајкан, цаја, џуб, џандур, џлавац, мурјак*; предратно *жаца* данас је сувише безазлено да би спадало у арг), 'затвор' (*ћорка*, одакле *ћоркирасти* — ухапсити, *ћуза, фиока*; застарело је *бувара* и *бајбок*), 'досетка, трик' и сл. (*цака, фазон, фора, шџос, звинџ*), 'преварити' (*џрећи* и *џрелазисти* [Павловић 1972 : 124], *радиџи, џрерадиџи, израдиџи, раднуџи, смуваџи, зезнуџи, фарбаџи*), 'пропасти, промашити, не успети' (*рикнуџи* [такође у значењу 'умрети'], *ујрскаџи, чабрираџи, кикснуџи, киксираџи, џрокираџи, зглајзаџи/знуџи*, ово последње нарочито у политичком значењу), 'красти, украсти' (*мазнуџи, мажњаваџи, дрџи(са)џи, ћорисаџи, ћорнуџи*), 'бежати' (*кидаџи, киднуџи, брисаџи, збрисаџи, бриснуџи, хваџаџи џуџањ, хваџаџи џаду, џадисаџи*), 'гњавити' (*давиџи, масираџи, џуџиџи, жилавиџи, џаламудиџи*), 'напорно радити' (*рмбаџи, шљакаџи, коњосаџи, црнчиџи*), 'удварати се' (*барџи* и *обарџи, куваџи, набациваџи се, џрзаџи* [на кога]), 'љубавни састанак' (*судар, рандес, сџој*).

17.2. За друге појмове избор синонима је знатно сиромашнији. Тако за 'новац' практично нема другог распрострањеног израза осим већ класичног *лова* (одакле *лован* и *ловаџор* „парајлија“), за 'страх' само *џрџа* (*вуна* и *зорџ* су застарели), за 'плашити се' само *џвикаџи* (одакле *џвикарош*) и *уџироњаџи/-љаџи се*, за 'јести' и 'јело' само *клоџаџи, клоџа* (не више *њуџаџи, џуџа, џања*). Још су у употреби, мада углавном ста-

друге стране, израз „шатровачки (језик)“ претерује у супротном смеру и одражава друштвену стварност која више не постоји.

¹⁶ В. нпр. Шипка 1989 : 131–132; Младенов 1980 : 113, 115, 119.

ријег датума, *швестјерка* и *швеца* 'сестра' (по немачком), *буца* и *буцован* 'важна личност, зверка', *гајба* 'стан', *загуљен* 'незгодан', *разбацан* 'развијен, снажан', *ујицианији се* 'елегантно се обући', *шљокаји* 'пити', *шабаји (се)* 'тући (се)' (одакле *шабање*, *шабачина*, *шабањац* 'туча' или 'батине'). Напротив, неки веома популарни изрази из четрдесетих година потпуно су изашли из моде, нпр. *браји* односно *сестјра* (с трећим лицем) у значењу 'ја', суфикс *-иш* (*јиролиш* 'тролејбус', *мајиш* 'математика', *факиш* 'факултет' и сл.: донекле се још одржало *Калиш* 'Калемегдан'), *крвав*, *мршав*, *моћан*, *бомба* у смислу 'сјајан, изванредан' (данас би се употребио придев *сјраобалан*, именице као *мрак* или *сјрава*, или израз *боли глава*). Из криминалног арга у ширим круговима је познат тек покоји израз као *мур(и)ја* 'полиција', *цинкарош* и *шасјтер* 'потказивач', одскора *ушока* 'револвер'; више их има из омладинског и школског говора као *јрофа*, *диша*, *јрола* 'тролејбус', *играњац* 'игранка', *шијрафшиа* 'шеталиште', *јурка* 'жур, забава', *кец* (данас ретко *бугер*) 'слаба оцена', *бифлаји* и *набифлаји* 'бубати, набубати', *глуварииш* 'беспосличити' или 'лутати', са именицом *глуварење*, *јалији се* (*на нешијо*) 'одушевљавати се (чиме)', *јући* 'доживети пораз, неуспех' (нарочито у спорту, нпр. „пукли смо од Румуна“). Известан број речи последњих година су популарисали медији и лака књижевност. Такви су изрази *фол* 'обмана, завањање' (такође и прилог [кô] *фол* 'тобоже') одакле *фолирајиш*, *фолиранји* и *фолиранција*, затим *фрка* 'гужва, узбуна, узбуђење', *скаламерија* 'мајсторија, направа, механизам', такође и 'нешто склепано, на силу начињено', *јшайкарош* и *јшайка(ри)иш* (12.4), *гребаји се* (о кога — искоришћавати га, одакле *гребајор*, *-рка*), *оладији* (смирити се, не узбуђивати се, најчешће у императиву: *олади*), *фураји* (с више значења, у првом реду 'ићи', 'забављати се' [о младићу и девојци] и 'гурати', одакле *уфурајиш* — угурати, убацити).

18. ВУЛГАРИЗМИ

18.1. Као и другде у свету, током шездесетих година дошло је до преокрета у односу према „табу“ речима. Изрази који се до тада на радију, телевизији, у позоришту и на филму уопште нису могли чути, а у писању се сретали једино скраћени тачкицама (и који нису унети чак ни у велике научне речнике) сада почињу слободно да се употребљавају, најпре у уметности а затим и у медијима.¹⁷ Као преломна тачка може се узети „Марш на Дрину“, филм Ж. Митровића (1964), у чијој

¹⁷ За илустрацију промене у обичајима може да послужи следећи пример. Када је крајем педесетих година часопис „Илустрована Политика“ донео подужи чланак о италијанској кухињи, ауторка (проф. Мара Крмпотић с Филолошког факултета у Београду) саопштила је уреднику да не зна како да поступи с речју *јица* и одлуку препустила њему. Уредник је после дужег размишљања закључио да се таква реч због графичке двосмислености не може штампати, па је италијански специјалитет представљен само описно као „наполитанска лепиња са сиром и парадајзом“. Из

завршној сцени смртно погођени официр гине с недовршеном псовком „Дрино, јебем ти...“. Отада се псовке на великом и малом екрану, у сценским и књижевним делима сасвим реалистички преносе. Извесно устежање још влада око наведеног глагола и назива полних органа, али се изведенице као *зајебати* (-авати, -анти, -анција), *курчити*, *ииздићи* (*йойиздићи*), *ииздарија*, *дуйеџар(а)* и сл. пишу без икаквог скраћивања, а поготову блажи синоними као *иуцаји*, *шевији*, *шева*, *ђока* и сл. Има и грубих претеривања, с произвољним гомилањем вулгаризама само да би се шокирао читалац односно гледалац: примере види *Наш језик ...* 1982 : 141–145 и Шкиљана 1989 : 110. У филмовима и серијама на телевизији амерички вулгаризми преводе се нашим вулгаризмима, често буквално и неидиоматски (нпр. every fucking day „сваког јебеног дана“, Shit, I missed it! „Срање, промашио сам га!“). Посебно је занимљив случај императива *одјеби* у значењу ’губи се’, који у стварности није постојао, али су га измислили преводиоци као еквивалент за енглеско fuck off (или piss off, buzz off), па се сада с телевизије накнадно преноси у говор омладине.

Литература

Актуелна ишћања наше језичке културе, 1982 [Зборник са саветовања], Београд.

Alerić D., 1972, *Samoposluživaonica*, „Jezik“, god. XIX, Zagreb, s. 153–154.

Alerić D., 1973, *Može li se riječ samoposluživaonica zamijeniti kraćom riječi*, „Jezik“, god. XX, Zagreb, s. 125–127.

Andrić D., 1976, *Dvosmerni rečnik srpskog žargona*, Beograd.

Babić S., 1962, *Životnost novih riječi*, „Jezik“, god. IX, Zagreb, s. 113–118.

Babić S., 1963, *Priobalni — šta je to?*, „Jezik“, god. XI, Zagreb, s. 26.

Babić S., 1965, *Centar — svaštar i znak jezičkog siromaštva*, „Jezik“, god. XII, Zagreb, s. 93–95.

Babić S., 1972, *Izbor u raznolikosti zamjena za štaubzauger*, „Jezik“, god. XIX, Zagreb, s. 154–156.

Babić S., 1975–1976^a, *Grape-fruit*, „Jezik“, god. XXIII, Zagreb, s. 120–122.

Babić S., 1975–1976^b, *Tražimo zamjene za neprihvatljive tuđice*, „Jezik“, god. XXIII, Zagreb, s. 119–120.

Babić S., 1976, *Bilješka o Ciganima i Romima*, „Jezik“, god. XXIV, Zagreb, s. 61.

Babić S., 1977–1978, *Mješovite tvorenice*, „Jezik“, god. XXV, s. 129–130.

Babić S., 1977–1978, *Opet o kambeku*, „Jezik“, god. XXV, s. 119.

Babić S., 1981, *Nađena zamjena za body scanner*, „Jezik“, god. XXIX, Zagreb, s. 29–31.

сличних разлога, прве пицерије у Београду, седамдесетих година, обавезно су носиле натпис PIZZA и PIZZERIA у изворној графици. Данас се у натписима и у штампани нормално пише ћирилицом *иуца* и *иуцерија*.

- Babić S., 1987, *Sida kao jezični problem*, „Jezik“, god. XXXIV, Zagreb, s. 156–157.
- Babić S., 1987, *Sofisticirano sofisticiranje*, „Jezik“, god. XXXV, Zagreb, s. 22–24.
- Бакотић Л., 1936, *Речник српскохрватског језика*, Београд.
- Варић Е. 1982, *Мogućности zamjene višечланог naziva stroj za pranje*, „Jezik“, god. XXIX, Zagreb, s. 77–80.
- Варић Е., 1988, *Kada sudac a kada sutkinja?*, „Jezik“, god. XXXV, Zagreb, s. 85–88.
- Бошковић Р., 1978, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград.
- Брозовић Д., 1962, *Poruka o udesu riječi*, „Jezik“, god. IX, Zagreb, s. 65–71.
- Бугарски Р., 1994, *Jezik od mira do rata*, Београд.
- Винце З., 1981, *Znači li pojasniti sasvim isto što i objasniti, razjasniti?*, „Jezik“, god. XXIX, Zagreb, s. 59–61.
- Висковић Н., 1989, *Jezik prava*, Zagreb.
- Вујаклија М., 1996 [1937], *Лексикон стараних речи и израза*, Београд.
- Вукотановић С., 1987, *Jezik, društvo, nacija*, Београд.
- Грекшић И., 1964, *Što je to prednacrt?* „Jezik“, god. XI, Zagreb, s. 157.
- Грицкат И., 1983, *Наш стандардни језик као прашилац омишћених одлика културе*. „Зборник за филологију и лингвистику“, књ. XXVI/2, с. 81–99.
- Губерина Р., Крстић К., 1940, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Дворжак В., 1991, *Perilica ili...*, „Jezik“, god. XXXVIII, Zagreb, s. 125–127.
- Димитријевић Р., 1953, *О једном случају употребе речи*, „Наш језик“, књ. V/3–4, Београд, с. 126–130.
- Ердељас А., 1959, *Doškolovanje ili doškovanje ili jedno i drugo?*, „Jezik“, god. VIII, Zagreb, s. 56–58.
- Зорић М., 1954, *Neke nezgrapnosti u jeziku naše štampe*, „Jezik“, god. III, Zagreb, s. 61.
- Ивић П., 1953, *Авиони на млазни погон*, „Наш језик“, књ. IV/3–4, Београд, 126–127.
- Ивић П., Клајн И., Пешикан М., Брборић Б., 1991, *Језички приручник*, Београд.
- Инић С., 1984, *Govorite li politički? Esej iz sociologije „političkog jezika“*, Београд.
- Jezik u savremenoj komunikaciji*, 1982, [zbornik s naučnog skupa], ur. D. Vulović, Z. Stojiljković, Београд.
- Јефтић М., 1985, *О језику tvo(je)m(u) i mo(je)m(u)*, Сарајево.
- Јовић Д., 1964, *Језичке науке*, „Наш језик“, књ. XIV/1, Београд, с. 66–67.
- Јонке Лј., 1964, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb.
- Јоцић М., Петровић Д., Суботић Лј., 1982, *Комunikацијске и говорно-језичке карактеристике TV dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad.
- Калмета Р., 1981, *Pješčenik, pješčar, pješčar, ili pješčenjak?*, „Jezik“, god. XXIX, Zagreb, s. 62–63.
- Клајс В., 1990 [1951], *Rječnik stranih riječi i izraza*, Zagreb.
- Клајн И., 1971, *Ушћају енглеског језика у италијанском*, Београд.
- Клајн И., 1978, *О префиксидима у српскохрватском језику*, „Наш језик“, књ. XXIII/5, Београд, с. 187–198.
- Клајн И., 1992, *Речник нових речи*, Нови Сад.

- Kovačević S., 1966, *O nekim nepotrebnim izrazima i riječima*, „Jezik“, god. XIV, Zagreb, s. 18–22.
- Кравар М., 1986, *Око сајта и часа*, „Наш језик“, књ. XXVII/1–2, Београд, с. 125–129.
- Крамарић И., 1988, *Još jednom o sуси i sutkinji*, „Jezik“, god. XXXV, Zagreb, s. 120–121.
- Кулишић Ш., 1980, *О еџногенези Црногораца*, Титоград.
- Лалевић М., 1963, *Срџскохрватски у мом џеју, I–III*, Београд.
- Лексикографија и лексикологија*, 1982, [зборник радова], уред. Д. Пупић, Београд — Нови Сад.
- Лексикон „Свезнање“*, 1937, гл. уред. М. П. Петровић, Београд.
- Мала енциклопедија „Просвџта“*, II, 1978, Београд.
- Мићовић В. М., 1951, *О неким сџручним називима*, „Наш језик“, књ. II/7–10, Београд, с. 265–278.
- Мићовић В. М., 1952, *О неким сџручним називима* [наставци], „Наш језик“, књ. III/5–10, Београд, с. 160–170, 259–266, 309–321.
- Мићовић Д., 1976, *О срџскохрватским и албанским именицама на -ар* (*Поводом облика Косовар*), „Наш језик“, књ. XXII/3, Београд, с. 155–157.
- Михајловић Ј., 1985, *Термин видео*, „Наш језик“, књ. XXVI/4–5, Београд, с. 141–252.
- Mladenov M., 1980, *Novinarska stilistika*, Beograd.
- Molović J., 1973–1974, *Strojno pravilo*, „Jezik“, god. XXI, Zagreb, s. 31.
- Московљевић М., 1990 [1966], *Речник савременог срџскохрватског књижевног језика*, Београд.
- Naš jezik i praksi*, 1979, [priručnik], Sarajevo.
- Николић Д., 1985, *Писање сложених скраћеница*, „Наш језик“, књ. XXVI/4–5, Београд, с. 264–268.
- Николић М., 1977, *О изведеницама шџија усисивач*, „Наш језик“, књ. XXIII/1–2, Београд, с. 30–36.
- Николић Св., 1953, *О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику*, „Наш језик“, књ. V/1–2, Београд, с. 9–17.
- Павловић М., 1964, *Анџологија срџског џеснишџва*, Београд.
- Павловић М., 1972, *Семанџичке девијације и инџтерференције*, „Наш језик“, књ. XIX/2–3, с. 119–134.
- Петровић В., 1989, *Новинска фразеологија*, Нови Сад.
- Пецо А., 1964–1965, *Језичке џоуке*, „Наш језик“, књ. XIV/4–5, Београд, с. 305–307.
- Пецо А., 1980, *О значењу џридева џисмен*, „Наш језик“, књ. XXIV/3, Београд, с. 161–163.
- Пешикан М., 1970, *Лексичко благо нашег језика и норматџивни однос џрема џему*, „Наш језик“, књ. XVIII/1–2, Београд, с. 80–92.
- Пешикан М., 1972, *Језичке џоуке (Једнакостџранични и једнакокраки џроуџлови)*, „Наш језик“, књ. XIX/2–3, Београд, с. 183–186.
- Пешикан М., 1977, *Најомене о неким норматџивним џиџањима*, „Наш језик“, књ. XXIII/1–2, Београд, с. 71–82.

- Пешикан М., 1980, *Одговор на једно њишање (Шлеска или Шљонск)*, „Наш језик“, књ. XXIV/4–5, Београд, с. 276–277.
- Пешикан М., 1981, *Пишања и одговори*, „Наш језик“, књ. XXV/1–2, Београд, с. 105.
- Пешикан М., 1985, *Око часа и саћа*, „Наш језик“, књ. XXI/4–5, Београд, с. 273–275.
- Предић Св., 1951, *Нејошребни варваризми*, „Наш језик“, књ. II/5–6, Београд, с. 187–195.
- Предић Св., 1953, *Језичке њоуке*, „Наш језик“, књ. IV/9–10, Београд, с. 352–355.
- Прибићевић И., *Из ѡроблематиике именица с месним значењем (виноѡека и жељоѡека)*, „Наш језик“, књ. XXVI/4–5, с. 256–260.
- Raos M., 1990–1991, *Ноттаге*, „Jezik“, Zagreb, s. 152–153.
- Речник срѡскохрваѡског књѡжевног и народног језика, I–XIV*, 1959–, гл. уред. А. Белић, М. Стевановић, М. Пешикан, Београд.
- Речник срѡскохрваѡскога књѡжевног језика, I–VI*, 1967–1978, уред. М. Стевановић и др., Нови Сад.
- Родић Н., 1975, *О еѡнику Косовац и Косовар*, „Наш језик“, књ. XXI/4–5, Београд, с. 254–261.
- Samardžija M., 1990, *О egzotizma u hrvatskom književnom jeziku*, „Jezik“, god. XXXVII, Zagreb, s. 77–81.
- Sović I., 1974–1975, *Naziv za sportaša i hodanju*, „Jezik“, god. XXII, Zagreb, s. 60–61.
- Срѡскохрваѡски језик. Акѡуелна ѡишања*, 1979, [зборник са саветовања], уред. Б. Милошевић, Београд.
- Стевановић М., 1952, *Замаскираѡи, закамуфлираѡи ... сконценѡрисаѡи*, „Наш језик“, књ. III/9–10, Београд, с. 303–308.
- Стевановић М., 1953, *Род и облици ѡромене сложенѡх скраћеница*, „Наш језик“, књ. V/1–2, Београд, с. 18–26.
- Стевановић М., 1964–165, *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанѡе*, „Наш језик“, књ. XIV/4–5, Београд, с. 195–226.
- Стевановић М., 1970, *Сѡварање јединѡтва књѡжевног језика Срба и Хрваѡа и данашње сѡање ѡог јединѡтва*, „Наш језик“, књ. XVIII/1–2, Београд, с. 1–79.
- Стевановић М., 1978, *Поводом чланака: о скраћеницама и „нефонеѡично-сѡи“ нашег ѡравоѡиса*, „Наш језик“, књ. XXIII/3–4, Београд, с. 114–121.
- Сурдучки М., 1981, *Процес усвајања и сѡандардизације енглеских ѡозајмљеница у срѡскохрваѡском*. In: *Научни сасѡанак славистиа у Вукове дане*, књ. 10/1, Београд, с. 117–130.
- Ćirilov J., 1991 [1982], *Novi rečnik novih reči*, Beograd.
- Фекете Е., 1980, *Дисѡикѡивна вредносѡ ѡридевских одлика ѡисан, ѡисани и ѡисмен, ѡисмени*, „Наш језик“, књ. XXIV/3, Београд, с. 163–169.
- Šimundić M., 1972, *Još o nazivu trgovine gdje se kupac sam služi*, „Jezik“, god. XX, Zagreb, s. 26–27.
- Šimundić M., 1973–1974, *Marketing i leasing*, „Jezik“, god. XXI, Zagreb, s. 122–124.
- Šimundić M., 1973–1974, *Predstava ili šou*, „Jezik“, god. XXI, Zagreb, s. 156–157.
- Šimunović P., 1967, *Lož-ulje*, „Jezik“, god. XIV, Zagreb, s. 89–90.

Šipka M., 1959, *Diskusija u diskusiji*, „Jezik“, god. VIII, Zagreb, s. 31–32.

Šipka M., 1975, *Jezički savjetnik*, Sarajevo.

Šipka M., 1987, *Književnojezička politika i jezička kultura. Jezički savjetnik 2*, Sarajevo.

Šipka M., 1989, *Priče o riječima*, Sarajevo.

Шкиљан Д., *Лингвистика свакодневице*, Нови Сад.

ФОНЕТИКА

Драгољуб Петровић

0. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Класични, „вуковски“, фонолошки систем српскога књижевног језика, односно *српскога стандарда* онога језичког идиома који је дуго означаван као „српскохрватски језик“, одређен је познатом серијом прозодијских и инхерентних карактеристика утемељених на пространом подручју српских југозападних говора источнохерцеговачког типа. Правцима развоја тога језика и природом промена које су у њему извршене од Вуковога до нашег времена наши се лингвисти, међутим, нису систематски бавили, иако су многи указивали на неопходност таквих истраживања. Тако се догодило да се тек 1957. године појави први комплекснији преглед разлика између Вуковога и нашега данашњег књижевног језика (Ивић 1990 : 9–24), али одмах треба рећи да ни то није био довољан изазов другим истраживачима да крену назначеним путем и покушају проширити и продубити сумарне почетне налазе М. Ивић. А она је утврдила да су се у раздобљу дужем од „једног столећа... догодиле извесне промене“ које су „књижевни језик у оној форми у којој се он данас употребљава у Србији“ удаљиле „од првобитног, основног, Вуковог језика“ и да се то најизразитије огледа у синтакси („у употреби облика и структури реченице“), много мање у морфологији, а од фонетских поменуте су три најизразитије разлике: екавски изговор, судбина послекценатскога квантитета и статус „гласа *p* у позицији испред вокала“.

Други наши лингвисти тим питањем бавили су се само узгред и фрагментарно, при чему су се најчешће освртали на „одступања од књижевне акцентуације“, а само понекад дотицали се и инхерентног вокализма и консонантизма. Њихове погледе помињаћу у даљој расправи у вези са проблемима о којима су и они расправљали, а за шири увид у проблематику драгоцене су и напомене о старијој литератури у поменутој расправи М. Ивић.

1. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

Класични српски прозодијски систем карактерише се 1) *квантитетом* — у свим слоговима, 2) *квалитетом* — на почетном и унутрашњем слогу и 3) *местом акцената*, а настао је померањем акценатског врхунца из свих непрвих позиција према почетку речи (тзв. „новоштокавско акценатско преношење“). Тако је успостављен инвентар од четири акцензоване (˘ ˝ ˙ ˘) и две неакцензоване (– ˘) прозодеме, с јасним дистрибуционим правилима: силазне прозодеме (˘ ˝) могу се наћи на једином слогу и на почетном слогу вишесложница, а узлазне (˙ ˘) на почетном и средишњем слогу, па се тако тонски контраст успоставља само на почетном слогу вишесложница, унутрашњи акцензованани слог обавезно је тонски узлазан, а крајњи слог обавезно је неакцензован; кратка неакцензована прозодема (˘) може се срести и испред акцената и иза њега (п^ла^ни^на̄), а дуга (–) једино иза акцената (п^ла^ни^не̄, з^ап^иш^е̄м, т^ре^ну^та^ка̄).¹

То се шематски обично представља на следећи начин:

слог. акц.	једини	први	унутрашњи	крајњи
˘ ˝	+		–	–
˙ ˘	–	+	+	–

Такав „идеални“ прозодијски систем нормирали су Вук Караџић и Ђуро Даничић, али ваља рећи да он на истоку српскога језичког простора свакако никад није и „идеално“ функционисао (да не кажемо да он тамо углавном никад није ни постојао), пре свега зато што су прозодијске прилике тамо биле битно друкчије па се он (као, уосталом, ни ијекавски изговор) није могао наметнути као једини узор. Разлике о којима говоримо могу се, у главним линијама, свести на три типа:

1) у говорима јужне и југоисточне Србије (тзв. призренско-тимочка дијалекатска зона) непознати су сви поменути квантитетски и тонски контрасти и у прозодији просечних носилаца језика са тих простора „стандардизовано“ је најчешће само место акцената (г'лава, н'ога, леи'оша; м'ислим, р'адим, з'аишшем; кр'ојач, крој'ача и сл.);

¹ На фонолошком нивоу ове се чињенице представљају нешто друкчије: у домену прозодије релевантни су квантитет и место акцената, при чему „акценат може стајати на свакој слоговној граници којом почиње неки слог“, а „остварује се као већа тонска висина у суседним морама (одн. у суседној мори, у случају иницијалног акцената)“ (Ивић 1965 : 136 и даље), али ја ћу се у овом прегледу задржати у оквирима традиционалних схватања о карактеристикама српске акценатуације.

2) у великом делу средишње Србије, правцем од југозапада према северистоку (у косовско-ресавском дијалекатском појасу) није успостављена тонска опозиција у кратким слоговима, а у дугима се јавила једино у претпоследњем слогу испред кратке ултима (*в'ода, њ'ошок, лей'оша*, али: *гла́ва ~ гла́ву, ура́ди* 3. л. јд. през. ~ *ура́ди* 2. л. јд. импер., *јуна́чки ~ јуна́ка* Гјд. и сл.);

3) северни и западни простори Србије (шумадијско-војвођански говори и „источнохерцеговачки“ дијалекатски појас у западној Србији) углавном су сачували све битне контрасте познате и у (југо)западним ијекавским говорима и они су представљали заједничку основу за Вук-Даничићеву стандардизацију прозодијског система српскога језика (*в'ода ~ в'оду, гла́ва ~ гла́ву, њйш'ем ~ заййш'ем, кова́ч ~ кова́ча, наро́д ~ наро́дом, наро́днї* и сл.).

Све то, како видимо, важи за статус акцентованих прозодема. Неакцентоване прозодеме, међутим, у поменутиим дијалекатским типовима имају такође специфичан статус: у призренско-тимочком појасу постоји само једна, експираторна прозодема (и испред и иза акцента — као, уосталом, и под акцентом), у косовско-ресавској зони дуге неакцентоване прозодеме радикално су уклоњене иза акцента, а сачуване испред њега, док се тенденција скраћивања дужина, у бројним степенима прелазá и под јасно дефинисаним условима, запажа и на просторима шумадијско-војвођанског дијалекта.²

Те је појединости овде било неопходно поменути због тога што се показује да све прозодијске промене у стандардном српском језику у више последњих деценија имају, у мањем или већем степену, јасно утемељење у назначеним дијалекатским системима, а погодовала им је, уз то, и чињеница да се Београд, као главни престижни центар модернога српског језика, налази у зони до које допиру и у којој се укрштају зрачења свих поменутих дијалекатских типова. Занимљиво је у вези с тим указати и на неке историјске појединости које су одлучно утицале и на почетно уобличавање „београдског говорног типа“ и на његово израстање до нивоа данашње престижности. Према Московљевићевим истраживањима, наиме, у првој половини прошлога века у Београду се „врло мало говорило српски“, а до почетка нашега века још се „опажала осетна разлика између говора Савамалаца, насељених већином из југозападних наших крајева, и Дорћолаца и Палилулаца“, чији су се станов-

² „На судбину дужина утичу ови гласовни фактори: 1) дужине на последњем слогу губе се лакше него оне на унутрашњим слоговима; 2) дужине на отвореном последњем слогу мање су отпорне од оних на затвореном последњем слогу; 3) иза силазних акцената и неакцентованих слогова дужине се лакше скраћују него посредно иза узлазних акцената; 4) дужине иза дугог слога лакше ишчезавају од оних иза кратког“. Та тенденција „паралелна је бежању акцента од краја речи“, а она „под т. 4 значи избегавање нагомиланих дужина“ (Ивић 1956 : 70).

ници доселили из наших југоисточних крајева (из Сврљига „и других места југоисточне Србије, па и Македоније“).

Московљевићева разматрања о даљој судбини тих двају идиома — неспорна су: „Док родитељи мање више чувају особине свога локалног говора, дотле њихова деца већ говоре једним заједничким говором, у којем су се све те разлике нивелисале, те се добио један нов тип говора, са претежним утицајем југоисточних елемената... *Тим новим, београдским говором говори сва улица и сва школска омладина* (курзив — ДП), упркос једу и отпору граматичара, који никако не могу да сузбију тај 'палилулски' говор из школе. То више није никакав 'арго', није ачење, као што код појединаца у почетку често бива, није пролазна појава, већ жив и бујан говор, који има свој природни развитак и своје законе, и који се све више шири и јача, тако да они који њим говоре *морају да уче књижевни језик*." Тај говор је „најраспрострањенији..., а најмање је распротрт чист књижевни говор“, при чему је посебно занимљив Московљевићев навод да „најмлађа генерација“ Београђана „уопште и нема никаквог музикалног акцента, већ чист експираторан, онакав какав имају Бугари, Руси, Французи и други“ (Московљевић 1921 : 133–136). Када су се после Првога светског рата, међутим, са простора источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанског дијалекта према Београду снажније почели сливати и носиоци нове, „класичне“ вуковске и даничићевске акцентуације, превирања у прозодијском систему постала су много сложенија, али развојне тенденције у њима нису могле битније одступити од праваца који су овде назначени. О томе сведоче и каснији бројни осврти других лингвиста, али се запажа да се многи од њих свODE не на „признавање језичке реалности“ него на покушаје да се реалност „усмери“ према класичним обрасцима.

Највише се тим питањима бавио Белић, у неколиким својим освртима на позоришни језик (Белић 1933^а, 1933^б, 1934^а, 1939), али и у својим текстовима о „београдском стилу“ и месту Београда у уобличавању књижевног језика (Белић 1934^б, 1940). Белић је доследно указивао на то да се никаква одступања од нормe не могу дозвољавати, да позориште „мора створити тип говорног језика којим морају владати сви глумци и певачи са лакоћом и виртуозношћу“ (Белић 1933^а : 67), да би Вукова акцентуација „требало да постане и акцентуација говорног књижевног језика нашег“, али не запажа дубљи смисао своје формулације по којој је развој књижевног језика у Београду довео до тога да је „све као код Вука, па ипак је све друкчије“ (Белић 1940 : 195–196). На сличан начин на те проблеме гледа и Московљевић (Московљевић 1937, 1939), а после Другога светског рата и многи други (Стевовић 1954; Стевановић 1963, 1964; Пецо 1974; Пешикан 1976). Сви се они осврћу на различите детаље у структури српскога фонолошког система, указују на одступања од „књижевне нормe“, расправљају о томе могу ли се неке ситније појаве или алтернације прихватити као нормативне, али су сви сагласни са тим да се основе „вуковског система“ не могу нарушавати.

У вези с прозодијским системом, видели смо, такав је став заступао и Белић, иако је признавао да је „живот“ наметнуо и нека нова „практична правила: а) одржавају се четири акцента по оним најопштијим законима који вреде и за Вукову акцентуацију; б) одржавају се дужине у првом слогу иза акцента; в) дужине иза дужина у првом слогу после акцента знатно се скраћују...; мора се ` изговарати са јасно узлазним тоном, не смеју се ^ и ' мешати; не може ` стајати на крају речи или ма где другде сем првог слога итд.“ (Белић 1934^a : 132). Такво је схватање Белић заступао до краја живота, иако је врло брзо постало јасно (нарочито после појаве радија, филма и, касније, телевизије) да ће се његова „практична правила“ много брже разграђивати него што је он могао претпоставити. Анализирајући говор на радију, рецимо, о тим је процесима доста потврда донео Стевовић (1954), а оне, у главним линијама, поткрепљују тенденције које је, тридесетак година раније, назначио Московљевић.³

Свест о неопходности признавања неких крупних чињеница наметнутих стогодишњим развојем прозодијског система у источним областима српскога језика водила је М. Ивић да у више наврата упозори и на природу и на дубину промена у томе домену нашега фонолошког система, а 1965. године своје је схватање формулисала на следећи начин: „У најтеже и најпрече задатке спада решавање наше комплексне и компликоване ортоепске проблематике“, при чему је „од битне важности што хитније средити следећа питања: а) како данас стоји у стандардном изговору акценатски систем парадигми који је прошлог столећа нормирао Даничић; б) какав је данашњи узус преношења акцента на проклитику; в) које се послеакценатске дужине Вуковог језика заиста и данас одржавају“ (Ивић 1990 : 99). Суд П. Ивића о тим питањима у неким је појединостима још конкретизованији: „Број акценатских дублета у морфологији стандардног српског језика је веома висок. У томе се огледа

³ Један детаљ у Московљевићевом разматрању „новог београдског говора“ није сада сасвим јасан. Он, наиме, вели да се „акцент најмлађих београдских становника, чак и из најкултурнијих слојева, изменио... у погледу дужине, јер се краткоузлазни у свим положајима већином претворио у дугоузлазни, тако да се у говору добило врло упадљиво отезање, толико карактеристично за војвођанске говоре“: *Никола, девојка, имена, њознанике, не њије, не иде* и сл. (Московљевић 1939 : 69). Московљевићево тумачење те појаве прилично је неуверљиво, посебно када помишља на утицај војвођанских и шумедијских „кановачких“ прилика, а на сумњу упозорава и његова напомена „да и Руси (руски емигранти, којих је у то време било много у Београду? — ДП) наше кратке акцензоване отворене слоге изговарају продуљено: *вода, нога, Бога, браћа* и сл.“. Ако се свему томе дода и ауторов навод да је тај акценат „понекад полудуг“ и да „његова дужина зависи од расположења и интонације говора“, као и да „од дужине после акцента нема ни трага“ — вероватније ће бити да се ту, просто, ради о експираторном акценту. На ту је појаву, уосталом, Московљевић указао и двадесетак година раније и то је његово мишљење напред већ поменуто.

тежња да се озваниче регионалне варијанте изговора... Званична кодификација још није достигла потпуни реализам, у првом реду утолико што игнорише раширену елиминацију квантитета у многим послеакцентским положајима која ствара огромну масу дублета. Развој у погледу дублета иде у правцу упрошћавања. Постепено добијају у терену варијанте које значе уклањање алтернације, или укидање квантитетске опозиције или елиминацију обухватања проклитике акцентом. *Противљење грамаишчара немоћно је да заустави овај процес*“ (Ивић 1965 : 139–140, — курзив ДП).

Одсуство реализма у погледима на проблеме стандардне српске прозодије остаје, међутим, и до данас као једно од битних обележја у схватањима српских лингвиста. Тако, рецимо, Ј. Вуковић бележи да се „акцент јавне ријечи... формира у урбаним срединама“ и наводи мноштво примера са силазним акцентима ван првога слога (типа *сјевероиског, шелевизија, амбасдор, асисџени, мајурани*), али додаје да је у таквим случајевима комисија која је припремила правопис од 1960. „строго нормирала“ новије акценте (дакле: *сјевероиског, шелевизија, амбасдор, асисџени, мајурани* [Вуковић 1972 : 61–62]). На сличном схватању истрајава и круг сарадника Ђ. Костића из Института за експерименталну фонетику и патологију говора (Васић 1981; Костић... 1995; Костић 1978, 1979). Колико је, међутим, такво залагање (без обзира на мотиве) унапред осуђено на неуспех, показује и један од њихових најновијих налаза: раст говорне патологије међу ученичком популацијом у Србији стигао је од 8,7% 1957. до 66% 1992 (1972. он је био 22%, 1987 — 47,7% — Костић... 1995). Такав фантастичан пораст патолошких појава у говору најмлађих носилаца српскога језика (без обзира на то шта се у њему одређује као „патолошко“) није могао да не остави трага ни на оним фонолошким дистинкцијама за чије се очување истраживачи залажу.⁴

⁴ Да такви поремећаји нису карактеристични само за нашу најмлађу популацију, сведоче и резултати фонијатријско-медицинских истраживања којима је током 10 година било обухваћено 350 спикера, коментатора, глумаца и певача и за њих констатоване следеће најчешће промене битне за уобличавање коректнога говора: девијација септи назн — 60%, вазомоторни ринитис — 31,7%, хронични тонзилитис — 31%, поремећено говорно дисање — 82,8%, лабилност неуровегетативног система — 68,8%, хронична запаљења гласница — 27,4%, поремећај гласноће — 57,4%, поремећај тачности реченице — 79,1%, поремећај артикулације — 30%, поремећај импостације — 54,5%, разне дисфоније — 31,4% итд. (Ристић 1976). Додамо ли томе и речи Исидоре Секулић да су „радио станице — станице чистог и лепога језика и говора“ и да се „спикери не узимају, него бирају и избирају“ (Секулић 1966 : 182–183), показале се да се код нас, у много последњих деценија, о томе није много водило рачуна па се ретко могла чути реч школованог спикера и њен је утицај на културу говора и на чување „класичних фонолошких модела“ био практично занемарљив.

више избегава, мада се још много од тога сачувало (*у гра̄д, у кӯћи, на кӯћи* и сл.), иако не свуда подједнако“, показаће се да је такав став Белићев заснован много више на нормативистичким предубеђењима него на реалним језичким чињеницама, чак и у оном детаљу да се „такво преношење старих и новијих акцената сачувало потпуно у сталним (стајаћим) изразима прилошког и свакојаког другог карактера (*на̄ њаме̄и, на̄ об̄лак, на̄ воду, за̄ р̄уку* и сл.“ (Белић 1951 : 232). Несумњиво је, наиме, да преношења о којима говори Белић све више узмичу и место њих све је обичније у *гра̄д, у кӯћи, за̄ об̄лак, на̄ в̄ду, за̄ р̄уку, на̄ ж̄алос̄и, уз: учӣ на̄џаме̄и*, али: ништа ми не пада на *џаме̄и*.⁶

Расправљајући о целини овога проблемског комплекса, Белић је добро запазио да се у страним речима (а то важи и за неке наше сложенице) дистрибуционо правило о искључивању силазних акцената из непочетних позиција задовољава „измењеним квалитетом“, тј. „ми данас не повлачимо обично акценат, већ га изговарамо као ` , дакле ` место туђег “: *ин̄телигѣн̄иан, ком̄иѣтѣн̄иан, њед̄ан̄иан, ин̄иѣрес̄ан̄иан*, а тако и: *минис̄т̄ар̄с̄ӣво, сведоч̄ан̄с̄ӣво, велич̄ан̄с̄ӣво* и отуд у Гми *минис̄т̄ар̄с̄ӣа̄в̄а, сведоч̄ан̄с̄ӣа̄в̄а, велич̄ан̄с̄ӣа̄в̄а* (Белић 1951 : 233 и даље). Белић, међутим, не помиње чињеницу да се по истом моделу могу понашати и дуги акценти: *дис̄т̄рибӯџӣја, њв̄ест̄ӣџӣје, мех̄анис̄а̄џӣја, сол̄ӯџӣја, с̄т̄абилис̄а̄џӣја* (м. *дис̄т̄рибӯџӣја, њв̄ест̄ӣџӣје* и сл.). С друге стране, многе од тих речи стандардизоване су са пренесеним акцентом: *бене̄ф̄ӣџӣје, њн̄форм̄а̄џӣором, њн̄в̄ест̄ӣџӣор, милӣј̄ар̄да, ње̄џӣр̄он̄ск̄о, Пор̄ӣџ̄г̄алӣја, џер̄ӣџӣор̄ӣја, хем̄ика̄лӣје*, понекад се у таквим случајевима дозвољавају и дублети: *џро̄џа̄г̄анда и џро̄џа̄г̄анда, хӣџок̄р̄ӣџӣја и хӣџок̄р̄ӣџӣја*, а редовно је *биоло̄џӣја, енер̄џӣја, нов̄ела, кол̄ек̄џӣја, беле̄џӣрис̄џӣка, ма̄тем̄а̄џӣка, гео̄џра̄фӣја*.

Такви су, дакле, стандардизациони механизми у српској прозоднији, али је стандарднојезичка пракса битно друкчија: у свим примерима у којима је означен узлазни акценат у наведеним и сличним примерима много је обичнији силазни: *ин̄телигѣн̄иан, ком̄иѣтѣн̄иан, минис̄т̄ар̄с̄ӣво, дис̄т̄рибӯџӣја, њв̄ест̄ӣџӣје, нов̄ела, ма̄тем̄а̄џӣка* и сл.

Скраћивање неакцентованог квантитета, о коме смо раније говорили, налази се, по свему судећи, у основи знатно шире тенденције ка скраћивању квантитета уопште, дакле и онога *џод акцент̄иом*. За такву појаву доста материјала донео је Стевовић и ја из њега издвајам следеће појединости: *з̄ах̄џев̄ ѣгипатске в̄ладе, џр̄ег̄лед, у сез̄они, в̄одити рач̄уна, дрӯго̄ва, кабин̄џу, хра̄брост̄и, са̄јам, сез̄оне, в̄ре̄ме, џр̄ос̄џор, џр̄ос̄џора, ф̄риз̄уру, на̄род, м̄р̄зим, деле̄га̄џӣја, џр̄ед̄лога, лӣс̄џова* (Стевовић 1954), а исту су појаву потврдила и каснија испитивања: по *гра̄ду*, у Њвном

⁶ Уп., рецимо, у вези са тим и примере: *на л̄ѣд, скок ӯвис, скок ӯд̄а̄љ, на ж̄алос̄и; о ш̄ѣме, због ш̄ѣга, џри ш̄ѣм, за ш̄ѣ, уз ш̄ѣ, на ш̄ѣ* (Петровић... 1982 : 71–72; Суботић 1985 : 9).

Саду, у вредности, произвођачима, у иласману, наоблачење, за извршење, ситуација, у удружењу, иласираши, осивариши, 28 стейени, довиђења, за изградњу, штедња, финансирање, за стварање, за наредну, прехода, солидарности, део резолуције, одржавање Олимпијаде итд. (много шири списак сличних примера доносе Петровић ... 1982 : 80–81 и Суботић 1985 : 14), при чему ваља рећи да се у свим таквим примерима „очекивао“ дугоузлазни акценат, дакле: *закхшев, владе, преглед* итд.

Та је појава, изгледа, нешто ограниченија када је у питању скраћивање дугог силазног акцента: *крућни* индустријалац, *Црна Гора* (Стевовић 1954), *пробна, смањена, на зајаду, расшао је, на мору, мора,* при *шом, расправа, праже се, кажу, редом, лишене, љуш, шд* је, *радна* организација, *Радио Нови Сад, смењен, бираних* и сл. (Петровић ... 1982, Суботић 1985). У таквим примерима увек се очекује дуги силазни акценат, али о домашају скраћивања обају дугих акцената и о значају те чињенице за општу структуру српскога прозодијског система поузданије ће се моћи судити ако се у разматрање уведе и податак да се као резултат скраћивања могу појавити и многи „неочекивани“ акценти, нпр. узлазни место силазног и обрнуто: *сабор* (м. *сабор*), *свѣст маса* (м. *свѣст маса*), у *Прибоју* (м. у *Прибоју*), *мајстор* (м. *мајстор*), *конзул* (м. *конзул*), *људи цене лекара* (м. *цене*), *нације* (м. *нације*), *кнеза* (м. *кнеза*), *века* (м. *века*), *сиремљено* (м. *сиремљено*), *претседника* (м. *претседника*), *уље* (м. *уље*), *срџом* (м. *срџом*) (Стевовић 1954), у последње време, *иензионѐра* Гмн, *Извршно веће, у осиваривању*, има у *виду*, десетак *дана* (Петровић ... 1982 : 81–82), а мноштво сличних примера налазимо и у свом новом материјалу: *комишѣта* Гјд, *активности, смайрам* итд. Тиме се појава о којој је реч своди, у ствари, на истирање тонских разлика међу кратким акцентима уопште, о чему смо већ говорили, а напред поменути примерима додаћемо овде и још неке: *привреда, вашу земљу, у ценѣрима, зграде, њесник, збило, кнезови, кнезовима, сийжѣ, исишине* (у којима се очекује кратки силазни акценат); *сидсобан, ддшада, ддбаѣим, двамо, зѣмље* Гјд, *дмаће, занѣтске* коморе, *прочекај* (у којима се очекује кратки узлазни акценат — Стевовић 1954). Доста сличних примера забележила је и Љ. Суботић: у *гледањима, ддѣри-нели, гддини, дддао*, поред: *прдграма, љборима, љдслове* (Суботић 1985 : 15).

Прозодијске промене које смо овде поменули Белић, изгледа, није приметио, иако се за њих не може рећи да спадају у „тековине“ српског прозодијског развоја последњих деценија. Заједно са онима о којима смо раније говорили, међутим, ове су се промене, због улоге медија, могле снажније утемељити у говорним навикама просечних носилаца прозодијског система српског језика и довести до потпуне практичне говорне деструкције вуковских и даничићевских прозодијских образаца. Ти су процеси могли бити покренути укидањем тонскога контраста у претпоследњем слогу испред кратке ултима, подржани налетом стране лексике која се у српском језику уклапала у такве моделе (*дирижѣнти*,

йеданџан, министџарсџиво) и дефинитивно се учврстити ширењем оних образаца који су долазили из зона са потпуном неутрализацијом свих тонских и квантитетских карактеристика и њиховим свођењем на акценатски удар. У таквом је систему, наиме, „стандардизовано“ само место акцента: *министџарсџиво, маџемаџиџка, занџемарени, џрелџистџавамо, одуџевџава, на џсалостџи* итд.

Појава таквог акцента, ваља прецизирати, знатно је шире заступљена у говору младих носилаца српскога стандардног језика који гравитирају према београдском него у говору оних који гравитирају према новосадском центру, али када је у питању, на пример, однос *йеданџан* ~ *йеданџан*, разлике међу њима практично нема: и код једних и код других обично је *йеданџан* или *йеданџан*, а са хиперкорекцијом среће се и *йџданџан, йџданџан*.

Имају ли се на уму све поменуте појединости, у данашњој источној верзији српског стандардног прозодијског система могу се назначити неки врло снажни процеси:

1) скраћивање дугих прозодема изразито је наглашено под акцентом, а ван акцента оно је спроведено радикално;

2) под моћним утицајем стране лексике, али и општих прозодијских прилика у екавским дијалектима, у унутрашњости речи све се изразитије појављују силазни акценти, чиме се нарушавају класична дистрибуциона правила, а томе доприносе и све радикалнија непреношења акцента у проклитичким спојевима;

3) као последица „развезивања“ дистрибуционих правила и скраћивања дугих прозодема све је снажнија тенденција тонске неутрализације. Та је појава засад много изразитија у говору младе популације у кругу зрачења београдског културног центра него, рецимо, новосадског, али пред силином процеса о којима смо говорили (уз подршку опште чујности радија и телевизије) ваља очекивати да се разлике међу њима неће дуго одржати. А све то указује на чињеницу да се српски стандардни прозодијски систем брзо примиче оном моделу који је обичан у другим балканским језицима и којима је одавно захваћен и велики део југа и истока српскога језичког простора.

Свим назначеним прозодијским процесима развој српскога језика као оруђа културе опет се усклађује са оним тејнцијама које су доминантне на српском језичком истоку. Тамо се, наиме, није могао „у-коренити“ ни ијекавски стандарднојезички израз, који се од екавскога разликовао само у ситним али доследно спроведеним дистрибуционим детаљима, па није чудно ни то што неупоредиво сложенији прозодијски систем, нормиран на новоштокавској ијекавској основи, на истоку није никад могао бити прихваћен. На тај начин подељеност српскога дијалекатског простора сада се и на равни стандарднога језика показује у знатно изразитијем облику: ијекавски српски (југо)запад доследније

чува Вукове и Даничићеве прозодијске обрасце, док су они на истоку радикално упрошћени.⁷

2. ВОКАЛИЗАМ

2.1. Промене у инхерентно схваћеном вокалском систему српскога језика, то одмах треба нагласити, знатно су ограниченијег домета од оних у прозодији и зато су се наши лингвисти на њих много ређе освртали.

Једина крупнија особина на коју је чешће указивано тиче се, мање или више изразито, отворене артикулације кратких вокала средњег реда: *ж^аана, к^аања* (Белић 1933 : 98), *се^абе, ме^асец, њре^аба; с^аљак, њ^асме, н^ачака* (= не чека), *хо^аџеш, њо^аслов* (Московљевић 1939 : 71–72). Неку годину касније, Белић ће („на своје велико запрепашћење“) констатовати да се ти вокали тако изговарају и у позоришном језику и да је појава постала толико изразита да се каткад може чути и „од оних који су позвани да глумцима служе за углед“ (Белић 1939 : 131), а Московљевић вели да је то „нова појава“ које „пре рата није било у Београду“.

Новија истраживања, међутим, показују да је отварање вокала *ѐ, õ* постало толико изразито да се већ може говорити о томе да је у српском екавском стандарднојезичком изразу, посебно међу његовим младим носиоцима, необична њихова „средња“ артикулација, тј. да они „нису ни сувише отворени ни сувише затворени; да нису ни сувише напрегнути ни сувише лабави“ (Белић 1939 : 131). Упоредимо неке примере: *Ле^асковац, се^ас^итра, же^але, го^аворио* (Васић 1981 : 6), *д^рбр^р в^ѐче, в^ѐч^ѐрас, из н^аш^ѐ з^ѐм^ѐље, д^ѐрга, д^ѐш^ло је, њ^ѐрг^ла, д^ѐв^ѐ г^ѐр^дине* (Петровић ... 1982 : 85), *д^ѐбр^ѐрма, н^ѐв^ѐсадским, н^ѐд^ѐс^ѐтаје, ч^ѐга* (Суботић 1985 : 16). Та се појава посебно запажа у радијским и телевизијским емисијама за младе, а најизразитија је на таласима и екранима бројних локалних станица, при чему се на њима често директно распознаје и локална дијалекатска база говорилаца. Друга померања у артикулацији вокала мање су изразита и у досадашњим освртима само се помињу неке ситније појединости:

1) отварање високих вокала у примерима типа *њи^ѐњи, ку^ѐћа* (Белић 1933б : 98; 1939 : 131).

⁷ Свест о неопходности укидања такве подељености, макар на равни „материјализованих“ ијекавско-екавских разлика (тип *би^ѐло/б^ѐло, б^ѐљина/б^ѐљина*, послужила је недавно као повод представницима српског народа из Босне и Херцеговине да отворе могућност за службену употребу и екавског изговора (поред раније једино допуштеног ијекавског) и да учине неке кораке ка стандардизовању српског језика на јединственој екавској основи. Та је идеја дочекана с одобравањем, али и жестоким одбијањем, мада ваља очекивати да ће језички развој пре ићи ка уједначавању стандарднојезичког израза него ка одржавању његове двострукости.

2) „врло затворена“ артикулација \bar{e} , \bar{o} (Белић 19336 : 98), што потврђују и каснији записи: *й́овод*, *й́роизвóдња*, *врéме* (Петровић ... 1982 : 86), *идéје*, *егзистíјенцију* (Суботић 1985 : 16);

3) „лако затварање“ вокала a : у *сй́ању*, о *наоружáњу*, *лáку нóћ*, *далéко* (Петровић ... 1982 : 86).

Све те појаве, међутим, нису ухватиле дубљега корена у стандардном језику и остале су као препознатљиво обележје војвођанских говора: *Киéкиéнда*, *Миéлуóшин*, *баóба* (Ивић 1956 : 74).

Томе кругу појава припадају и делимичне редукције неакцентованих вокала, најчешће вокала i : *й́осейи́ли*, *дй́иши́не*, *извóдли*, *дòйи́сник*, *чи́њенчу*, а понекад и неких других вокала: *й́ричли су*, *майи́ријалног* (Петровић ... 1982 : 86–87; Суботић 1985 : 16–17). Вокалске редукције, иначе, крупно су обележје западних српских ијекавских говора, али се запажа да оне почињу све изразитије продирати у језик радија и телевизије и на истоку српскога језичког подручја: *о́йяц*, *борэца* Гмн, *й́рейхэдни* (Васић 1981 : 6), а међу мојим записима нашли су се и овакви примери: дан *й́о́лэко й́рóлэзи*, *у́рэдим*, *разумэла*, на *жэлэсй́*, *резулй́эй́*, штаб *админй́сй́рэй́тора*, *сй́рэй́ггија*. Такве су појаве данас практично уобичајене, али све дотле док је слушаоцу контекст разумљив, он на њих неће „реаговати“. Проблем ће се са њима, међутим, појавити када дође до хомонимског конфликта: *й́й́ројске касéте* (← *й́й́рэй́ске*) м. *й́й́рэй́скé* касете или вéлика *ми́сй́рија* м. вéликá *ми́сй́ерија*.

Многим појавама о којима смо овде говорили стари су аутори, посебно Белић и Московљевић, исходиште тражили у војвођанским говорима, али када је реч о редукцијама — ваља рећи да њихова главнина много више подсећа на познате неутрализације неакцентованих вокала у говорима југоисточне Србије. Како смо већ видели, наиме, главнина особина које битно утичу на преуређење стандарднога српског прозодијског система такође имају исходиште у тим областима и не може бити нелогично ако им се прикључи и покоји маркантнији детаљ у структури инхерентнога вокализма. Будући развој показáће да ли ће се и назначене фонетске појединости једном моћи узети као потврда „балканизације“ српскога језика (Лашкова 1993), али засад је извесно да се таква могућност унапред не може одбити.

У вези са статусом слоготворних сонаната вреди поменути две изразитије промене у односу на прилике у класичном моделу српскога језика:

1) Слоготворно r сачувало је своје главне дистрибуционе карактеристике: налази се између консонаната (*й́рсй́*, *црн*), на почетку речи испред консонанта (*рђа*, *рвай́и се*), иза вокала од којег га одваја морфемска граница (*зарђай́и*, *й́орвай́и се*, *Зеленóрй́иска острва*), али је уклоњено испред вокала у облицима рд. придева типа *умро*, *о́йро*, *у́йро*, насупрот Вуковом *умрýо* (= *умро*) и сл. (Ивић 1990 : 14), као и у ретким формацијама типа *гроце* (← *гроце* ← *грлце*), *Прóво* (← *Прово* ← *Пр-*

Када се имају на уму све те околности, постаће јасан и домашај промена које су се у српском језику догодиле под утицајем стране лексике — са којом су продирале и нове вокалске групе. Њихов потпун преглед (Ивић 1968), указује на неколико значајних појединости којима се напред изложена слика проширује:

а) Настале су двочлане групе којих раније није било на почетку речи (*аеродром, аористӣ, ауџо, еолски, еуфемизам, оаза*), а проширен је њихов репертоар у оквиру морфеме и у унутрашњости речи (*сџеарин, реуматизам, џоалетџа, џоезија, донжуан, луес, флуор*);

б) Знатно је проширен репертоар унутрашњих и крајњих група предвојених морфемском границом (*наелектрисајџи, неактиван, неефикасан, антиалкохоличар, архиепископ; бифеа, бифеа, бифеу, бироа, бирое, бироу, инџервјуа, инџервјуе, инџервјуу* и сл.);

в) Постале су обичне двочлане групе истих вокала, и то у унутрашњости и на крају речи (*решоом, вакуум; Мараа, Дегаа, бифеа, инџервјуу*, а тако и *жир/ј/и*);

г) Као најкрупнија промена, међутим, може се означити она која се тиче знатно проширеног списка трочланих група: *неауџомајџски, неуклидски, неоајланџизам, антиауџијски, радиоактивностӣ, коауџор, шоа, шоуом, шоуу, какаоа, какаоу, какаоом*, а преко њих отварају се могућности и за појаву четворчланих група (*неоауџономаџки*).

Како видимо, тенденција која је у српском језику водила ка смањивању броја вокалских група укрстила се са оним процесима који су из страних језика довели до њиховога знатног повећања, и то у свим положајима у речи, а при томе и до уобличавања трочланих (спорадично чак и четворчланих) група. За разлику, међутим, од аутохтоних трочланих група које су у српском језику изузетно ретке и увек подељене морфемском границом по шеми 1+1+1, „заједничку особину“ тих нових група „чини присуство морфемске границе која трочлану групу дели обично по формули 1+2, ређе 2+1. Исто тако пада у очи да се овде ради искључиво о речима из књижевног језика, по правилу сасвим недавно створеним или унесеним. Очигледно је да и појава трочланих вокалских група спада међу манифестације снажне тенденције проширења комбинаторних могућности у погледу дистрибуције фонема у модерном српскохрватском књижевном језику“ (Ивић 1968 : 139).

3. КОНСОНАНТИЗАМ

3.1. Консонантски систем српског језика, према досадашњим опсервацијама, показује знатан степен стабилности инвентара и у вези са њим треба назначити само неке појединости које у стандардној реализацији могу подсећати или на дијалекатску базу својих носилаца или на неке изразитије промене којима се могу навестити специфичније развојне тенденције.

У вези с тим аутори су се најчешће освртали на односе између африката *ћ* и *џ* и *ч* и *џ*, а први је на појаву њиховога неразликовања указао Московљевић, наводећи да се они „изговарају подједнако, ... већином умекшано и да је то „последница подражавања, које се као мода шири“ (Московљевић 1921 : 135). У свом каснијем осврту он, међутим, истиче да је та појава ухватила много дубље корене и да сада „више од две трећине омладине не разликује те гласове, изговарајући *ћ* и *џ* као *ч* и *џ* или обрнуто или их оба изговарајући као средњи глас између *ћ* и *ч*, односно *ћ* и *џ*, онако како их изговарају Талијани“ (Московљевић 1939 : 72). Свим тим појавама Белић додаје и још једну: изговор гласова *ћ* и *џ* као „врло умекшаних“ *ӣ*, *џ̄* (тј. *ӣ*, *џ̄*), што „никако није особина нашег књижевног језика“ (Белић 1934^a : 129). Он је на тај проблем указивао и касније (Белић 1939 : 131), на њега су се често освртали и други лингвисти (Милетић 1932; Стевановић 1964; Пешикан 1976; Костић 1978; 1979), али је занимљиво поменути да је једно недавно испитивање говора ученика у једној београдској основној школи показало да африкате не разликује тек око 3% испитаника (Кучера-Колић 1986).

Помињем овај последњи детаљ, пре свега, зато што се у њему срећемо са јединим чврстим податком о односу између африката и што се њиме не потврђују ранија, углавном — уопштена, разматрања о њиховом статусу у оквиру српскога консонанског система. Ти гласови, наиме, могу имати у неким појединостима различиту артикулацију, која је најчешће дијалекатски обележена, али када су у питању њихове опште карактеристике — тешко је рећи да оне битније одступају од српскога стандарднојезичког просека. Тако се, рецимо, у неким деловима Војводина *ч* и *џ* (као и *ш* и *ж*) изговарају са „врло великим шумом“, као што се у неким југоисточним областима Србије *ћ* и *џ* изговарају са знатно ослабљеном фрикацијом, па отуда добијамо поменуте Белићеве „умекшане“ гласове *ӣ* и *џ̄*. На те појединости скретана је пажња и у новијим истраживањима (Петровић ... 1982 : 89; Суботић 1985 : 18), али друге изразитије особености африката нису примећене.

Знатно ређе наши су се лингвисти бавили питањима артикулационих карактеристика појединих сонаната, пре свега *л*, *љ*, *њ*. Белић је, наиме, запазио да се *л* „каткада... изговара као врло висок глас, готово полумекко (онако како се изговара *л* у немачком језику или у нашим приморским говорима)“, а „каткада се, што је такође ређе, али га има, изговара *љ* као *лј*, *њ* као *нј*“ (Белић 1934^a : 130), док Пешикан примећује да се, посебно код певача, „раширила представа да је меки, медитерански изговор гласа *л* модернији и прикладнији него нормални штокавски изговор“ (Пешикан 1976 : 71). У вези са тим појединостима треба ипак рећи да оне имају чврсто упориште у различитим српским дијалектима и њих ће запазити само они носиоци српскога језика који у сопственом „дијалекатском супстрату“ имају оштрије контрасте између латерала (рецимо, „тврдо“ *л* према *љ*). Због тога се у освртима на карактеристике сонаната у говору на радију и телевизији само понекад указује управо

на таква маркантна обележја (*лаку ноћ, хваља, йомогља*), а посебно када се *л* реализује веларније пред вокалима предњег реда: *шољико, изводљи* (Петровић... 1982 : 88–89).

Изговор *љ* као *лј* и *њ* као *нј*, осим у поменутом Белићевом запису, у каснијој литератури није помињан.

3.2. Консонантске групе

Најрадикалније промене у консонантском систему српског језика тичу се инвентара консонантских група и њихове структуре. Досадашњи покушаји да се систематизују знања о тим питањима (Сурдучки 1964; Ивић 1967; Толстој 1972) указују на неколико појединости које имају одлучујући значај при уобличавању консонантских група, и то како оних словенског порекла тако и оних унесених из страних језика, а међу онима првим најзначајнијима се чине следеће:

1) У почетном положају оптимална је консонантска група двочлана, а трочлане се појављују уз крупна ограничења;

2) Сонантске групе могуће су једино ако им је први члан *м* или *в* (*мрак, млак, влага* и сл.);

3) Најчешће су двочлане групе *ојсџруенџ* + *сонанџ* (*јрав, џраг, благ, бљуџав, дно, снага, шљива* и сл.), а много су ређе оне са два опструента (*јџиџца, јџела, бдење, џкаџи, кџи, сџо, сјаваџи, збиџи, згода, ждџраџи, шџеџаџи* и сл.);

4) трочлане групе могуће су једино у комбинацији *ојсџруенџ* + *сонанџ* + *сонанџ* (*смраџиџи, смлаџиџи*) или *ојсџруенџ* + *ојсџруенџ* + *сонанџ* (*сјава, сјаџана, скрама, скљакаџи се, зближџиџи, здрав, згнаџи* и сл.).

5) Такве групе појављују се и у унутрашњости речи, при чему у томе положају оне знатно чешће могу бити предвојене морфемском границом. У унутрашњем положају могу се, уз то, појавити и четворочлане групе (најчешће уз суфикс *-сџв-*: *ројсџиво, брајсџиво, бексџиво, јријаџељсџиво, јокућсџиво, кумсџиво* и сл.), при чему су оне обавезно подељене морфемском границом.

6) На крају речи (уз *-рд* у славенизму *горд*) појављују се само четири консонантске групе: *сџи, шџи, зџ, жџ*.

Та су правила, међутим, пред налетом стране лексике често драстично преуређена, и то у неколико праваца:

а) У двочланим групама попуњене су многе „дистрибуционе белине“: *јнеуматика, Дњепар, шраф, шлем, шнирати, шњур, фјорд, фреза, флека, схема* (истина — уз сходно), *сцена, ксилофон, кџитор*. Ако се каже да таквих група, према налазима поменутих истраживача, има око 120 (уз све ограде о њиховом статусу у оквиру српскога књижевног језика) и да њихов број у унутрашњости речи (опет уз све ограде) прелази 300, податак је који сведочи о томе да је пораст дистрибуционих

могућности последица не само промењених морфонолошких услова у структури речи, по којима се репертоар група регуларно проширује, него и снажног продора стране лексике, преко које се број група повећава у складу са њиховом структуром у језицима из којих се преузимају. Упоредимо неке од таквих група: *шница*, *езил*, *бехенд*, *шрафцигер*, *уфлекати*, *крофна*, *фахман*, *офсајд*, *фељшон*, *конференција*, *реванширати се*, *мењшевик*, *бољшевик*, *бронхитис*, *инјекција* и сл.

б) Исти се односи само спорадично срећу и у почетним трочланим групама (*сџуард*), али изузетно снажно испољавају се у унутрашњости речи. Тако су, рецимо, поред бројних група насталих регуларним путем из српског језичког корпуса, настале и групе за чије је функционисање тешко успоставити било каква чврста правила: *џсц* (опсцени), *ксц* (ексцентричан), *кcx* (ексхумација), *сџс* (бестселер), *хџџ* (хохштаплер), *рџф* (портфел), *ркџ* (инфаркта), *миџ* (симптом), *мис* (мумпса), *нхр* (синхронизација), *ндм* (амандман), *нжм* (аранжман), *нкц* (функција) и сл. Број таквих група, уз то, знатно нараста ако се за стране лексичке основе везују српска творбена средства, као у примерима типа: *смараздни*, *абруџџни*, *комџлексни*, *кварџни*, *конкурсни*, *асистентџкиња* итд.

У досадашњим разматрањима, иначе, утврђено је да трочланих група у средини речи има преко 270.

в) Четворочланих консонантских група у тој позицији знатно је мање, четрдесетак, и знатан њихов део уобличен је у целини или на грађи српског језика или комбинацијом српских творбених средстава са страним лексичким основама. Уз групе са суфиксом *-сџв-* које су већ поменуте, овде се могу назначити и следеће појединости: *дздр* (одздравити), *џсџр* (отстранити), *џџскр* (отшкринути), *џџвљ* (подруштвљен), *нџџр* (ванстраначки), *нскл* (ванскладни), поред: *миск* (јампски), *рџск* (спортски), *џџск* (келтски), *нџск* (асистентски), *џск* (алпски), *рнск* (касарнски), *рмск* (жандармски), *јнск* (комбајнски). Треба, међутим, рећи да и међу овим групама има више оних које су директно преузете из страних језика: *кџр* (експресни), *кџл* (експлозив), *миџн* (промптно), *нџл* (трансплантација), *нкџ* (ганкстер), *нскр* (транскрипција), *нзгр* (трансгресија), итд.

г) Једина петочлана група која је досад поменута у литератури *нџсџв* (асистентство [Сурдучки 1964 : 175]) означена је као неуверљива (Ивић 1967 : 234), али се она несумњиво потврђује примером *каџиџуланџсџво*, можда и *џроџсџџџџџџџво*. Такве би могле бити и групе *нкџџр* (ангстрем), *рмџџр* (Армстронг), али с обзиром на то да прва реч припада уско специјализованом терминолошком систему (= 'мерна јединица' — у физици), а обе се свде на страна презимена, њихов статус у оквиру лексичкога система стандарднога српског језика остаје маргиналан.

д) Најдалекосежније промене извршене су у структури финалних консонантских група. Поменули смо већ да су у тој позицији у словенском корпусу српског језика постојале само групе *сџ*, *џџ*, *зд*, *жд* (Ми-

летић 1952 : 104), али треба рећи да је на српском језичком простору јасно назначена тенденција да се и оне укину (уп. примере *мос*, *ириш*, *гроз*, *даж* у разним дијалектима). Продор стране лексике донео је, међутим, и у овој позицији мноштво нових консонантских група, а преглед њихове структуре указаће на две крупне појединости: њихов знатно мањи део састављен је од *двају консонаната*, док главнину чине спојени *сонанти* и *консонанти*. Од седамдесетак таквих група, наиме, 12 је опструентских; три састављене од два прекидна консонанта (*концейш*, *пакш*, *смазгд*), две састављене од прекидног и струјног консонанта (осим *сш*, *шш*, *зд*, *жд*) потврђене су и групе *ск* (диск), *фш* (лифт) и *хш* (шахт). Све остале групе састављене су од сонанта и консонанта, при чему се у њиховој структури запажају следеће занимљиве појединости:

да) Сонанти *р* и *н* појављују се као први чланови група уз све прекидне и све струјне консонанте: *шарш*, *спорш*, *парк*, *адверб*, *горд*, *хирург*; *Марс*, *марш*, *голф*, *монарх*, *герз*, *морж*; *фронш*, *тенк*, *фонд*, *ранг*; *фајанс*, *реваниш*, *сенф*, *бронх*, *ценз*, *оранж*. Разумљиво је одсуство група *нш*, *нб*, место којих се регуларно појављује *мш*, *мб* (крамп, ромб), а са *м* као првим чланом групе срећу се једино још и *мс*, *мф* (симс, тријумф). Као први члан групе сонант *л* појављује се испред скоро свих прекидних, али не и испред свих струјних консонаната: *скалш*, *пулш*, *талк*, *Колб*, *голд*; *пулс*, *голф*, *фалш*. Како се види, нису примећене групе *лг*, *лх*, *лз* и *лж*, али у систему је отворен простор и за њихову појаву, будући да су за *р* и *н* остварене све дистрибуционе могућности, а за *л* њихова главнина.

дб) Глас *ј* такође се среће испред главнине консонаната о којима говоримо: *тејш*, *бајш*, *штрајк*, *офсајд*, *цајг*, *фирнајс*, *ринфлајш*, *драјф*, *рајх*, *шпајз*, а нису примећене групе *јб* и *јж*. Знатно су, међутим, сложенији проблеми везани за статус *в* у таквој позицији. У досадашњим прегледима у вези с тим гласом поменута је једино група *вс* (наготовс), а њој би се могла додати и група *вк* (томахавк), уз проблематичне *виш* (чивт // чифт) и *виш* (ћевш // ћешш);

дв) Сонанти *љ* и *њ* не могу се у оквиру финалне групе комбиновати ни са једним консонантом;

дг) Испред африката сонанти се појављују прилично ретко. Тако се, на пример, испред *ц* срећу *н*, *л*, *р*, *ј* (принц, фалц, херц, бајц), а осим тога, иза *н* потврђени су примери са *ч*, *и* (клинч, ченц). Идући, међутим, по Матешићевом речнику (Матешић 1965/1967), Св. Толстој (Толстој 1972) поменула је више таквих група, али их је свесно испустила из свога списка: *хевенш*, *мулш*, *муљш*, *пелч*, *борч*, *алејш*, *хохдојч* (Толстој 1972 : 5), а томе би се могло додати и *сшејш*. Такав је поступак Св. Толстој несумњиво био оправдан, али списак назначених дистрибуционих могућности сведочи о томе да су секвенце *сонанти* + *африката* (посебно када су у питању дентални сонанти и *ј*) такође „ушле у игру“ и не би требало да представља изненађење ако се и даље буду шириле;

дд) Групе *сонант̄и* + *сонант̄и* прилично су ретке, а највише их је забележено уз *p* (*шарм, концерт, ерл, нерв*) и *j* (*шлајм, комбајн, Ејр, емајл*), а само по једна уз *л* (*филм*), *н* (*жанр*) и *в* (*клоун*), при чему није увек јасно не ради ли се у некима од тих примера о вокалним сонантима (иза консонаната у таквим позицијама сонанти се, иначе, обавезно реализују као вокали: [*Сарџр, Бриџи, монокл, и сл.*]).⁹

Снажно ширење двочланих консонантских група на крају речи довело је у тој позицији, истина — у знатно ограниченијој мери, и до формирања трочланих група. Услов за њихову појаву био је, при том, да се на почетку групе обавезно појави сонант, и то најчешће *p* или *n*: *ексцериџи, инфаркџи, карсиџи, борџи*; *инстинкџи, сфинкс, Хестингс, дунџи*, а са *m* као првим чланом досад је поменута само једна таква група: *мумџс*. Спорадично се уз *p* може појавити и други сонант (*Хармс*), а уз *j* други је сонант обавезан: *Вајлд, Мајлс, Хајмс / Хајмз, Грејвс / Грејвз*.

Врло су фреквентне и финалне групе састављене од сонанта и словенског суфикса *-ск-* у топонимији: *мск* (Омск), *нск* (Мурманск), *њск* (Гдањск), *рск* (Загорск), *лск* (Архангелск); *вск* (Хабаровск), *јск* (Можажск), а нејасно је да ли и *љск* (Нориљск / Норилск?). По томе моделу настају и групе са прекидним консонантом као првим чланом: *џск* (Витебск), *џск* (Иркутск).

Иzolована је група *лхв* у религијском термину *волхв* 'маг, врач'.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Оцртане фонетске промене у стандардном српском језику, у најважнијим линијама, могу се посматрати као резултат великога политичког и социокултурног преокрета изазваног померањем ијекавске стандарднојезичке базе према екавској шумадијско-војвођанског типа. То је померање било изазвано чињеницом да на ијекавском терену није било снажног престижног центра који је могао постати узор и ослонац у развоју и стабилизацији новог стандардног језика, док су на истоку такву улогу једнако сигурно могли преузимати Нови Сад и Београд. Тако је дошло до српске стандарднојезичке подељености по „екавско-(и)јекавским шавовима“, али је успостављена и основа за много радикалније промене у екавском изразу српскога језика. Вуковски гласовни систем, наимае, није се битније разликовао од онога који је био доминантан у кругу зрачења новосадског центра и он се могао декларативно прихватити за сав српски језички простор, али су се ствари почеле драстично

⁹ О статусу вокалних сонаната у стандардном српском језику међу нашим лингвистима нема сагласности. Већина њих мисли да, уз *p*, такво може бити и *l*, неки томе додају и *n*, а неки такву могућност дозвољавају и за скоро све друге сонанте, али има и оних који сумњају у тако широк репертоар дистрибуционих могућности (Ђорђић 1931; Тарановски 1954; Младеновић 1964, 1966; Пецо 1966). Није прилика да се о томе питању овде шире расправља.

мењати када се престижност стала померати према Београду, пре свега зато што се он налазио на тачки до које су допирале и на којој су се укрштале особине дијалеката структурално различитих и међусобно и у односу на вуковску основицу књижевног језика.

Те су разлике довеле до крупних промена у свим доменима главног система, али су оне најизразитије у прозодији и своде се на следеће појединости:

а) Темелито се истиру контрасти између кратких акцентованих прозодема (*вѡда, ѿдѡк, Бѡдград, емѡсије, дѡвѡтом* и сл.);

б) Изразито је наглашена тенденција ка скраћивању дугих акцентованих прозодема (по *грѡду*, у *Нѡвом Сѡду*, у *удружѡњу*; *рѡсѡрава, ѿрѡже* се, *кѡжу*), при чему се као резултат таквих процеса често појављују „неочекивани“ акценти, на пример, 'узлазни' место 'силазних' и обрнуто (*сѡбор* м. *сѡбор*, у *вѡду* м. у *вѡду*, *вѡка* м. *вѡка*, *ѡље* м. *ѡље* и сл.). Та је појава засад знатно изразитија у кругу зрачења београдског центра него новосадског, а своди се, како показују примери, на неутрализацију и тонских и квантитетских контраста;

в) Дуга неакцентована прозодема радикално је скраћена у свим послеакцентским положајима (*зѡнѡйскѡ, ѿрѡдѡиција, зѡйѡшѡм, ѿрѡнѡѡѡѡ* и сл.);

г) Поменуте промене довеле су, практично, до крупног нарушавања класичних дистрибуционих правила и сада се дистинктивним може сматрати најчешће само место акцента, с тенденцијом да после преуређења старих контраста оно постане слободно.

Све те појаве, с једне стране, представљају несумњив знак да се прозодијски систем екавског израза стандардног српског језика, барем у реализацији младе популације његових носилаца у кругу зрачења београдског центра, брзо примиче ономе моделу у коме неће бити ни тонских ни квантитетских контраста. А тиме се, с друге стране, изразитије продубљује расцеп између данашњег екавског и класичног ијекавског прозодијског система — у коме се ти контрасти доследније чувају (и тамо су они макар „начети“ у градским говорима и у језику медија).¹⁰

¹⁰ Општи поглед на проблеме о којима говоримо сажето је изложила З. Тополињска посматрајући односе између дубине дијалекатске диференцијације и тренутка када је на просторима једне језичке заједнице из целине њенога дијалекатског пејсажа један „дијасистем стекао кодификовану стандардну варијанту функционално надграђену над свим осталим његовим — географски одређеним — варијантама“ (Тополињска 1988). Другим речима, на све што се са српским језиком догађало од Вуковога времена до данас може се гледати као на последицу вишеструко неповољних околности, међу којима се као најзначајније могу издвојити две: а) касна стандардизација изведена у условима дубоке дијалекатске диференцијације и б) стандардизација изведена на темељу једнога дијасистема који касније није могао одржати примат над другим сличним али много престижнијим дијасистемом. У језицима са

Белић А., 1952, *Из новије акценџуације*, „Наш језик“, н. с., књ. III, св. 5–6, с. 149–153.

Vasić S., 1981, *Jezik u emisijama Radio Leskovca*, „Izveštaji i studije (RTB, Centar za istraživanje programa i auditorijuma)“, br. 1 (januar), s. 1–12.

Vuković J., 1972, *Srpskohrvatska akcentuacija i funkcionalnost akcenata i kvantiteta*, „Književni jezik“, Sarajevo, br. 1–2, s. 47–63.

Ђорђић П., 1931, *Самогласничко л*, „Јужнословенски филолог“, књ. XI, с. 219–222.

Ивић М., 1990, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.

Ивић П., 1956, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шћокавско наречје*, Нови Сад.

Ivić P., 1965, *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika*. In: *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*, Warszawa, s. 135–144.

Ивић П., 1966, *Тенденције у коначној фази Вукове реформе*. In: *Вуков зборник*, ред. В. Новак, Београд, с. 63–71.

Ivić P., 1967, *Milan Surdučki. The Distribution of Serbo-Croatian Consonants (Slavic and East European Journal. Vol. VIII, N° 2, 1964, 159–181)*, „Зборник за филологију и лингвистику“, Нови Сад, књ. X, с. 227–236.

Ivić P., 1968, *Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku*, „Slavia orientalis“, Warszawa, t. XVII, z. 3, s. 315–319.

Kostić Đ., 1978, *Za višu govornu kulturu*, „RTV — Teorija i praksa“, br. 11, s. 138–147.

Kostić Đ., 1979, *О култури говора. Основи*. Београд.

Костић Ђ., Владисављевић Сп., Марић М., 1995, *Неговање српског књижевног језика љредшколске и школске деце говорно-језичком љрвенцијом и шћрејманом*, „Дефектолошка теорија и пракса“, књ. XXXVIII, бр. 1 (јануар—март), с. 41–52.

Kučera-Kolić J., 1986, *Uticaj televizije kao modela za auditivnu diskriminaciju afrikata*, „RTV — Teorija i praksa“, br. 44, Beograd, s. 56–65.

Лашкова Л., 1993, *За балканизацијата на србобохрватски и български език*, „Јужнословенски филолог“, књ. XLIX, с. 29–56.

Matešić J., 1965–1967, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Lieferung 1–4, Wiesbaden.

Милетић Б., 1932, *О изговору ч, џ и љ, љ*, „Наш језик“, књ. I, св. 6, с. 174–177.

Милетић Б., 1952, *Основи фонетике српског језика*, Београд.

Младеновић А., 1964, *Самогласно љ, љ и м у српскохрватском књижевном језику*, „Зборник за филологију и лингвистику“, књ. VII, с. 157.

Младеновић А., 1966, *Поводом чланка „Једно фонетско љишћење“*, „Зборник за филологију и лингвистику“, књ. IX, Нови Сад, с. 148–150.

Московљевић М., 1921, *Неколико речи о београдском говору*. In: *Зборник филолошких и лингвистичких сћудија* [А. Белићу поводом 25-годишњице његова научног рада посвећују његови пријатељи и ученици], Београд, с. 132–140.

Московљевић М., 1937, *Радио и језик*, „Наш језик“, књ. V, св. 1, Београд, с. 5–8.

Московљевић М., 1939, *Нове љојаве у београдском изговору*, „Наш језик“, књ. VII, св. 2–3, Београд, с. 69–72.

Petrović D., Subotić Lj., 1982, *Fonetske karakteristike [TV dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku]*, „Izveštaji i studije [Odeljenja za istraživanje programa i auditorijuma Radio-Televizije Novi Sad]“, br. 14 (februar), Novi Sad, s. 69–93.

Ресо А., 1966, *Jedno fonetsko pitanje*, „Зборник за филологију и лингвистику“, књ. IX, Нови Сад, с. 144–147.

Пешикан М., 1976, *О утицају радија, шелевизије и других новинарских служби на језичку културу*, „Наш језик“, књ. XXII, св. 1–2, Београд, с. 69–76.

Правопис 1960, *Правопис српскохрватскога књижевног језика са њравописним речником*, Нови Сад — Загреб.

Ristić S., 1976, *Fonijatrijsko-medicinski aspekt glasa i govora TV i radio-spikera*, „TRV — Teorija i praksa“, br. 4, Beograd, s. 142–147.

Sawicka I., 1974, *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*, Wrocław.

Секулић И., 1966, *Говор и језик*. Нови Сад.

Стевановић М., 1963, *За чување акценатског система књижевног језика*, „Наш језик“, књ. XIII, св. 1–2, Београд, с. 1–10.

Стевановић М., 1964, *Радио—шелевизија и језик*, „Наш језик“, књ. XIV, св. 2–3, Београд, с. 150–155.

Стевовић И., 1954, *Акцентал у изговору неких сџикера Београдског радија*, „Наш језик“, н. с., књ. V, св. 9–10, Београд, с. 349–353.

Суботин Ј., 1985, *Fonetske karakteristike [emisija Radio Novog Sada na srpskohrvatskom jeziku]*, „Izveštaji i studije [Službe za istraživanje programa i auditorijuma Radio-televizije Novi Sad]“, br. 11 (decembar), Novi Sad, s. 5–20.

Сурдучки М., 1964, *The Distribution of Serbo-Croatian Consonants*, „Slavic and East European Journal“, Vol. VIII, N° 2, s. 159–181.

Т[арановски] К., 1954, *Вокално и у нашем књижевном изговору*, „Наш језик“, н. с., књ. V, св. 7–8, Београд, с. 267–268.

Толстој Св., 1972, *Началные и конечные сочетания согласных в сербскохорватском языке*. In: *Исследования по сербохорватскому языку*, ред. Р. Булатова, Москва, с. 3–37.

Тополињска З., 1988, *Однос дијалекта и сшандардног језика као временска функција*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. XXXI, св. 2, Нови Сад, с. 7–10.

МОРФОЛОГИЈА, СИНТАКСА И ФРАЗЕОЛОГИЈА

Живојин Станојчић

0. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

0.1. Овај општи приказ језичких категорија не може поћи од друге основе него од оне коју је дала сва преовлађујућа досадашња методологија проучавања српског књижевног језика. Она је била и у томе, када је реч о полазној грађи, да се књижевни (стандардни) језик посматрао као најкомплетније представљен у језику најбољих писаца, пре свега у *ипрозној реализацији књижевно-уметничког функционалног стила*, уз фрагментарно узимање у обзир још највише два стила — *публицистичког* и, у сразмерној мери — *научног* (Стевановић 1964 : 197). Пошто је тај језик, као апстракција, представљен у свим граматикама друге половине 20-ог века, и у најмањим као и у оним највећим, логично је да се и једна *синтелизованана дескрипција* трендова у савременом језику (да би остала таква — синтетизована) мора кретати тако што ће ту чињеницу узимати као једну од могућих полазних основа. Дати став је и у основи код нас традиционалног приступа историји књижевног језика. Још А. Белић, на име, дефинисао је књижевни језик као такав „по томе што се њиме обрађују књижевни предмети, што је он представник културног мишљења“, упућујући при том на потребу да се и историја тога књижевног језика проучава — описом језика „од писца до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте“ (Белић 1951–52: 3, 6–7).

У суштини, исти је став пост-белићевске модерне лингвистике. Њени најистакнутији представници, када утврђују потребу писања дескриптивне граматике савременог српског књижевног језика, изричито су у захтеву да „само језик модерних писаца треба да оправда данашње граматичке норме“ (Ивић 1957^a : 126).

У границама које одређује ова (методолошка) реалност могу бити утврђивани језички детаљи који улазе и из других стилова у *аистиракције* које наше граматике дају. А када се узме у обзир да је од свих писаца као грађа за израду граматика узиман највише *ипрозни шексџ*, јасно је да је и тако описиван књижевни језик у довољној мери био и онај језик који је у општој (културној) употреби, дакле онај који се

данас (у радовима многих лингвиста) назива *стандардним језиком* и (оправдано или не) у неком смислу одваја од онога што покрива термин *књижевни језик*. Уосталом, тешко би се могло успешно доказивати (а да не буде само субјективно мишљење) да у језику једног модерног романа нема и елемената других стилова, или — обрнуто — да у језику других функционалних стилова нема оних елемената општег књижевног језика који се налазе у текстовима књижевно-уметничког функционалног стила. То, управо, и проистиче из основаних констатација лингвистике нашег времена о комплексности књижевног језика, који, разумљиво, никако није језик само лепе књижевности, „већ културе у целини“, при чему — „његовом развоју свој допринос дају, поред књижевних стваралаца, и представници других професија“, чинећи тако основни, стандардни језик „као појавни вид који, будући најмасовније усвојен, најверније одсликава собом просечне језичке навике средине“ (Ивић 1995 : 334).

0.2. Уз дату премису о представљеним апстракцијама система српског књижевног језика, овде ће се приказати промене језичких црта у периоду од 1945. до 1995. године у (ограниченом) сегменту морфологије и синтаксе, углавном. Индикативне језичке особине приказују се, селективно, наравно:

(1) на нивоу облика, којем је прикључен (ограничени) сегмент нивоа грађења речи;

(2) на нивоу реченичних конституената — у (а) феноменима конгруенције, (б) у падежној детерминацији и (в) у синтакси глаголских облика; и

(3) на нивоу реченице (клаузе), и то — (а) у морфосинтакси клаузе и (б) у морфосинтакси и семантици „кондензације“ реченице, као и у феноменима језичког израза на нивоу фразеологизма.

0.3. При томе, битна особина нашег приступа је у томе што се у први план ставља *морфосинтаксички* аспект реченичних конституената и клаузе. Довољно добар разлог томе је несумњива чињеница да се промене свих језичких јединица уочавају, првенствено, као промене *форме*. Остале промене у синтакси иду пре у семантички домен посматрања, а као такве више су предмет других научних дисциплина, а мање предмет граматике као високо апстраховане слике значењских система који се огледају у граматички свакога језика, па и српскога.

1. НИВО ОБЛИКА

1.1. Облички ниво српског књижевног језика своју еволуцију током последњих 50 година развитка манифестује, пре свега, стабилизовањем неколико „колебљивих“ алтернација у главним класама речи: именицама, придевима, бројевима и глаголима. При томе, српска граматичка литература обично разматра одређене морфолошке опозиције у истој парадигми, обележавајући их као (условни) архаизам или као

(условну) иновацију, пре свега у односу на Вукову и непосредно пост-вуковску фазу развитка модерног српског књижевног језика.

Другим речима, у њиховом смештању у дату од две категорије, граматике их обележавају као *ојшће*, што најчешће значи — *неуитралне*, или као *обележене* специфичним *језичким ѿићом* (који најчешће носи атрибуте „апсолутно вуковски“, „релативно вуковски“ и сл.).

У целини узето, констатујући заступљеност прото-елемената сваке од ових опозиција, можемо с доста великом сигурношћу сматрати да се систем облика *стабилизовао* управо с тим опозицијама, када се њиховог констатовања у граматикама, школским и већим нормативним, тиче. Али такође можемо сматрати да језичка прагматика обично иде у правцу истискивања оних облика који су врло дуго, инерцијом сасвим оправдане традиције, били преференцијали граматичара који су се строго држали Вуковог језика, тј. управо одређених форми заступљених у Вуковом језику, иако су оне често већ много пре најмодернијег, данашњег, периода биле у пракси замењиване другим, различитим од оних код самога Вука. Ми ћемо овде приказати, природно, само конститuentске класе речи.

1.2. Класа именица. Приказујући функционисање морфолошког система, П. Ивић је, и у детаљу, и са теоријског аспекта, указао на многе елементе утврђивања појединих типова промене у околностима непостојања „чврсто установљене норме“ (Ивић П. 1990: 286–309). Синтеза коју је дао, као и досадашња литература, указује на правце стабилизовања, одн. изузетака и/или колебања у материјалу. Тако се стабилизовања употреба дублетних облика изражена у наставачком односу *-ју* : *-и* слободног инструментала именица ж. р. на *-ѿ* (*мишљу* : *са мисли*) кад је реч о свим именицама те врсте (*жећ*, *нарав*, *ноћ*, *љубав*, *сћрасћ*), али је творбено најпродуктивнија група те именичке врсте, оних на *-ошћ*, најчешће инклинирала наставку *-ју* (*скромношћу*, *храброшћу*) и то без обзира на морфосинтаксичку ситуацију. То значи да ће се ове именице најчешће јављати са *-ју* и у секвенци са слободним инструменталом (*иосћигао је ѿо храброшћу*), и у секвенци са блокираним тим обликом (*иосћигао је ѿо својом храброшћу*).

У односу на све друге именице ове врсте, дакле, код којих управо морфосинтаксичка ситуација регулише наставак (*хоће жећи да га ирисиле* → *хоће жећу да га ирисиле*), именице на *-ошћ* и кад је реч о блокираном инструменталу теже наставку *-ју* (Стевановић 1986^а : 241–243).

1.3. Именице м. р. са основним обликом на *-ѿ*, када су у питању оне чија се граматичка основа завршава на (а) меке предњонепчане сугласнике *ј-*, *љ-*, *њ-*, *ћ-*, *ђ-*; (б) на тврде предњонепчане сугласнике *ч-*, *ж-*, *ш-*, *џ-*; (в) на зубне сугласнике *џ-*, *з-*, *с-* и (г) на сонант *р-*, дакле — у инструменталу једнине, стабилизовале су, све оне, неутралну у погледу разврставања у две главне категорије обележености („вуковску“ : „пост-вуковску“), опозицију која зависи од морфофонолошког окружења.

Наиме, учврстио се дублетизам типа: (а) *змајем* : *змајом*, *ипредумишљајем* : *ипредумишљајом*, *ипријаштељем* : *неипријаштељем* / *неипријаштељом*, *младићем* : *младићом*, *смуђем* : *смуђом*, (б) *жарачем* : *жарачом*, *ножем* : *бодежом*, *гулашем* : *гулашом*, *доџем* : *беџом*, (в) *сйрелцем* : *месецом*, *мразем* : *миразом*, *курсем* : *курсом*, (г) *лекарем* : *лекаром*. То значи да је код тих лексема репартиција наставака *-ем* и *-ом* апсолутно слободна, уз најчешће регулисање употребе једног или другог наставка помоћу дисимилативног процеса. Тај процес заступљен је, углавном, код мањесложних лексичких морфема (*ножем* а не *ножом*, *Бечом* а не *Бечем*). Или се регулише помоћу чињенице многосложности лексичке морфеме, тј. помоћу дужине речи: у вишесложним речима дејство дисимилације је ослабљено сразмерно дужини речи (*кељом* а не *кељем* : *неипријаштељем*, *квасинеипријаштељем* : *ипријаштељом* // *ипријаштељем*).

Иначе, у свим случајевима који се могу означити као неутрални у односу на утицај дисимилације, именице са основом на тврде предњонепчане сугласнике *ж-*, *ч-*, *ш-*, као и на зубни сугласник *џ-* — апсолутно преовлађују у облику са *-ем*: *шумачем*, *кочијашем*, *екипашем*, *иправцем*, док оне са основом на тврде зубне сугласнике *с-* и *з-* — апсолутно преовлађују у облику с наставком *-ом*: *најиписом*, *изразом*. Увек су могућни и случајеви појединачне, лексичке регулације: *носем* // *носом* (Шљивић-Шимшић 1960 : 252–260; Станојчић 1967 : 22–27).

Посебно је појачана продуктивност „увезених“ именица са формантом *-ор*, као што су: *демонсйрайтор*, *негайтор*, *сйабилитайтор*, *вибрайтор*, *сйийендиийтор*, које су (без обзира на морфофонолошко окружење наставка) готово увек, осим у понеком случају (нпр., управо и код именице *демонсйрайтор*, која се јавља и са *-ем*), са *-ом* у инстр. једнине: *демонсйрайтором*, *сйабилитайтором*. Ово је, уосталом, у складу са већ утврђеном доминацијом наставка *-ом* после основинског *р-* у књижевном језику: *ипрофесором*, *мајсйором*, *оийором*, *миром*, без обзира на домаће или страно порекло лексеме (Станојчић 1967 : 29–31).

С овим у вези треба рећи да постоји и један број домаћих именица код којих је укинута могућност алтернације. То су лексички случајеви именица са обликом инструментала једнине: *царем*, *бисером*, док се (такође лексички случај) инструментални једнински наставак именице *ипуш* регулише и морфосинтаксичким путем, тј. као алтернативни облик *ипушем* и *ипушом*, зависно од семантичко-синтаксичког окружења (Стевановић 1986^а : 194–198).

1.4. Потпуно истог карактера је репартиција облика са *-ов-* и *-ев-* ове именичке врсте у плуралу, тј. неутрална је у односу на класификациону ознаку „архаичан“ : „иновациони“. Најстроже у колебљивим типовима репартиције, с обзиром на завршни сугласник граматичке основе, сигурно се чувају они са (а) меким предњонепчаним сугласницима: *крајеви*, *краљеви*, *ипањеви*, *смуђеви*, и они са (б) тврдим предњонепчаним сугласницима: *скечеви*, *језжеви*, *мишеви*, *беџеви*. У модерном српском књижевном језику губи се *-ов-* у овом дублетизму, замењује се са *-ев-*,

чак и у оном морфофонолошком окружењу које у инструменталу уважава процес дисимилације (*скечом* : *скечеви* а не **скечови*).

С друге стране, основе на (в) зубне сугласнике *з-*, *с-* инклинирају облику са *-ов-*: *возови*, *косови*, *везови*, *бесови*, дакле — без обзира на морфофонолошко окружење (*-ов-* после слога и са *о* и са *е* испред инфикса), уз нешто лексички регулисаних случајева: *млазеви* // *млазови*, *мразеви* // *мразови*; *ѿјасеви*, *носеви*, од којих у граматикама и речницима налазимо и *носови*, али са ознаком „арх.“ (архаично).

Основе на (г) сонант *р-* стабилизовале су напоредност *-ев-* // *-ов-*. Дакле, у модерном језику налазимо паралелизме: *сиреви* // *ѿирови*. При томе најчешће имамо лексичку регулацију, која инклинира уопштавању инфикса *-ов-*: *ѿорови*, *борови*, *ѿворови*, *ѿерови*, *барови*, без обзира на постојеће могућности дисимилационог утицаја претходног слога (дакле, *ѿерови* исто као *ѿорови*), и без обзира на то да ли је реч о домаћим или позајмљеним лексемама (*ѿорови* : *ѿерови*). Апсолутно је лексички регулисана употреба инфикса именице *цар* : *цареви*, као што је (семантичко-)синтаксички регулисана употреба облика *ѿушеви* и *ѿушови*, који најчешће иду у правцу уопштавања инфикса *-ев-* (Стевановић 1986^а : 202–206).

Иначе, уз опште правило о постојању два типа множине: (1) *град* — *градови*, *чешаљ* — *чешљеви*, са *-ов-/ев-*, и (2) *врабац* — *врајци*, *ѿријашељ* — *ѿријашељи*, без инфикса, у сфери експресивног језичког израза остаје и могућност употребе првог типа — без инфикса: *двор* (— *дворови* —) *двори*, *орао* (— *орлови* —) *орли* (Стевановић 1986^а : 201; Ивић П. 1990 : 295–300).

1.5. Иако веће нормативно-дескриптивне граматике (Стевановић 1986^а : 209–210) још одржавају у књижевнојезичком инвентару српског језика опозицију, односно паралелизам *-има* : *-ма* у дат. -инстр. -лок. плурала именица м. р. на *-ѿ* у њиховом основном облику (дакле *зубима* // *зубма*), оне и саме већ облике са *-ма* (*зубма*) обележавају ознаком „архаичан“. Ипак, могло би се рећи да је ова опозиција маркирана — у смислу изражавања експресивне стране датог облика. Наиме, има писаца који несумњиво припадају посматраном периоду (1945–1995) односно самом почетку његовом, врло значајних за норму српског језика, који у својим појединим делима (пре свега у приповедној прози) стварају (или бар одржавају) вуковски тип језика у сопственој језичкој реализацији. Дакле, и много после Вука. То је тип намерне (свесне) архаизације, а најчешће је везан за одређену лексему. Типичан такав случај налазимо у језику прозе И. Андрића: *Било их је много са коњима* (Андрић 1950 : 25) напоредио са *Дошли су Хамзићи на коњма* (Андрић 1950 : 25) — који испитивачи дефинишу као основу колебања у језику уопште, основу на којој је јасна одлука самога писца да се држи Вукове изричите препоруке: „*коњма*, а не *коњима*“, док „*зубима* и *зубма* и *зубима*“ (Станојчић 1967 : 31–32). При томе је само остварење те одлуке не увек извесно, практично подлеже спонтаности.

1.6. Могло би се рећи да и доста бројна група именица на *-а* чија се граматичка основа завршава групом сугласника даје основу за сличне реализације. Наиме, могућне алтернације облика ген. плурала ових именица представљене су схемом: *-КК-ā // -КāК-ā // -КК-ī* (*звѣздā // девојакā // њрѣйѣркī*).¹ Међутим, фрикативни први сугласник основинске групе већину именица убацује у тип *-КК-ā* (*гāздā, лīсīā*), остављајући могућност да буду и у типу *-КК-ī* (*шѣжњā и шѣжњī, бāшīā и бāшīī*), док ће нефрикативни први сугласник у основинској групи убацивати именице у плуралски генитивски тип обележен схемом *-КāК-ā* (*нāредā-бā, сукāњā, бāнāкā*), са могућношћу да буду и у типу *-КК-ī* (*жāлбī, нāредбī, сукњī, њисāљкī*). Тако се у инвентару нормативних граматика, заправо, налази схема која отвара низ реализација подложан интерпретацијама појединача (Стевановић 1986^a : 233–234), врло често усмерених у правцу очувања стриктно вуковског облика језика (Станојчић 1967 : 33–34). Ипак, као преовлађујући тренд у модерном српском књижевном језику мора се узети онај који, код ових именица, предност даје плуралском наставку генитива с наставком *-ī* (Станојчић ... 1995 : 81).

1.7. Исту могућност реализације налазимо и у генитиву плурала ограниченог броја именица м. р., такозваних лексичких случајева: *ѣрсī, госī, нокāйī*, које су у стандардиом језику најчешће са обликом старе двојине у томе падежу: *ѣрсīију, госīију, нокāйīију*, али које се, стилски обележене, јављају и са облицима: *ѣрсīā, госīā, нокāйīā* (нпр., код И. Андрића: *раширених ѣрсīā, од њоследњих госīā*, или — у општој употреби, а петрифицирано: *догорело до нокāйīā*). Да је у општој употреби облик *-ију* за ген. плурала ових именица, доказује, најзад, и чињеница да се у сукцесивним издањима истога текста једног писца као што је И. Андрић, онима која се из периода до 1945. г. пребацују у период 1945–1995, облик ген. плурала на *-а* — често исправља у облик са *-ију*: *госīā* → *госīију* (Станојчић 1967 : 35).

1.8. Позајмљенице са завршетком на *-ī* типа: *факī // факāйī, субјектī // субјекāйī, елементī // елементāйī*, тј. оне којима финалном *-ī* претходи неки сугласник или непостојано *a*, углавном чувају ово двојство, а у генитиву плурала имају између сугласника основе — непостојано *a*: *факāйīā*. Томе правилу подлежу и оне међу њима које у основном облику уопште и немају непостојано *a*: *агентī — агентāйī, актī — актāйī, сīудентī — сīудентāйī*. Оне од њих које се завршавају на друге сугласнике, а не на *ī*: *дифīонг, суфикс, смарагд* — у ген. множине чувају групу сугласника: /многo/ *дифīонга*, /многo/ *суфикса*, /многo/ *смарагда*, уз — такође — и лексичку регулацију: *обелиск — обелисака* (Стевановић 1986^a : 208–209).

1.9. У сфери стабилизваних дублета налази се вокатив јединице именица м. р. на *-ѣ*: *секретшаре* и *секретшару*, затим *Абдулаше* и *Абдулаху*, с тим што је највероватнија употреба номинативног облика за вокатив:

¹ К = консонант

Абдулах, и то не само код страних имена, него и код домаћих са формантом *-ац (-ец), -ак, -ек*: *госјодине Милисавиц, Брабец, Мачек*, одн. на формант *-ов, -ев, -ин*, посталих од српских, руских, бугарских и македонских имена (присвојних придева): *госјодине Пойов, Иванов, Брежњев, Терзин*, која се, иначе, у томе падежу јављају и са *-е*: *госјодине Пойове* (Стевановић 1986^a : 191–194).

У инструменталу јединине ова последња имена (на *-ов, -ев, -ин*) стабилизовала су двојство: *Миљановим* и *Миљановом*, *Токиним* и *Токином*, с тим што реализација једног или другог облика зависи од дијалекатског супстрата: у Црној Гори — с *Марком Миљановим*, у Војводини — с *Јованом Веселиновом* (Стевановић 1986^a : 199–200).

1.10. Корпус увезених именица типа *ауџо, динамо, сценарио, ѿорје* до усталио се са множином именица ср. р.: *ауџа, динама, сценарија, ѿорједа*, док су именице типа *кује, аџаше, решо, дейо*, тј. именице са дугим *-е* и *-о* номинатива јединине углавном узеле промену именица м. р.: *кујеи, аџашеи, решои, дейои* (Ивић 1960 : 204–207). Није реткост да се и именице из прве групе, тежећи именицама м. р., јаве и са другим облицима, суплетивним: *ауџо — ауџомобили*, или са системским плуралом именица м. р. на *-ѳ*: *сценарио — сценарији*.

1.11. Веће граматике с грађом из српско-хрватског језичког ареала наводе и врло продуктивну (творбену) класу позајмљеница чији је номинатив јединине формиран двојним формантом *-исџ // -исџа*, односно *-аџ // -аџа*. Те именице у српском узусу у номинативу јединине могу имати оба форманта: *џаксисџ* и *џаксисџа*, *диџломатџ* и *диџломатџа*, али у парадигми јединине углавном се употребљавају са наставцима именица ж. р. на *-а*: г. *џаксисџе*, д. *џаксисџи*, акуз. *џаксисџу...*; г. *диџломатџе*, дат.-лок. *диџломатџи*, акуз. *диџломатџу...*, и — са конгруентним атрибутом м. р.: н. *добар џаксисџа*, г. *доброг џаксисџе*; н. *добар диџломатџа*, г. *доброг диџломатџе*. У парадигми плурала именице на *-исџ / -исџа* имају облике м. р., са конгруентним атрибутом м. р.: н. *-вок. добри џаксисџи*, г. *добрих џаксисџа*, дат.-инстр.-лок. *добрим џаксисџима*, док се именице на *-аџ / -аџа* јављају углавном са облицима и конгруентним атрибутом ж. р.: н.-ак.-вок. *добре диџломатџе*, г. *добрих диџломатџа*, дат.-инстр.-лок. *добрим диџломатџама* (Стевановић 1986^a : 235–236).

1.12. Класа придева и придевских заменица. На обличком нивоу језика, несумњиво најкарактеристичније померање у српском књижевном језику периода 1945–1995. извршило се у употреби форми придева. Иако све граматике овог језичког подручја у своме инвентару увек доносе парадигме краћих и дужих форми придева као равноправне у употреби (Стевановић 1986^a : 249–253, 258–264), језичка пракса показује да се те констатације могу односити само на постојање два облика номинатива сингулара (односно и на акуз.=ном. код придева у облику м. р.): *зџлен /кофер/* и *зџленџ /кофер/*. У осталим падежима парадигме, оне која је релевантна за показивање тога односа, данашњи узус показује несум-

њиву доминацију дуже форме (придевско-заменичке) придева: г. *зѐленѓг*, д. *зѐленѓм* (Ивић 1957^a : 116), при чему је уочљиво да су и прозо-дијски елементи помешани. То значи да ће се придев у тим падежима јављати као акценатски дублет: г. *зелѐнѓг* и *зѐленѓг*; д. *зелѐнѓм* и *зѐленѓм*, тј. и са акцентом краћег и са акцентом дужег облика (при чему у урбаном изговору, нпр., најјачег културног центра — Београда, изостаје дужина наставка *-ог* и *-ом*).

1.13. Посебно је овај тренд готово завршен у употреби заменица и присвојних придева на *-ов/-ев* и *-ин*, нпр.: *његов*, *њен*; *брајшов*, *кројачев*, *сесѓрин*, које ће преовлађивати са облицима зависних падежа с дужом формом (придевско-заменичком): *његовог*, *његовом*; *њеног*, *њеном*; *брајшовог*, *брајшовом*, *кројачевог*, *кројачевом*; *сесѓриног*, *сесѓрином*. Форме именичке (краће) промене примаће се као дијалекатске у књижевном језику, или — у најсрећнијем случају — као архаичне (Ивић 1957^a : 116).

1.14. Код највећег броја писаца употребу краћег или дужег облика придева у функцији атрибута крајње консеквентно регулише спонтани однос према узусу, или услови стилске експресије. Уз спонтанно напуштање краће промене са преласком у београдску језичку средину, код значајних писаца као што је Андрић, нпр., стилско регулисање одржава овај облик пре свега у морфо-синтаксичком окружењу квалитативне употребе генитива и локатива: */очи/ ошѓтра ѓогледа*, */човек/ чистѓа срца*; */човек/ на рђаву гласу*, затим у петрифицираним (предлошко-)падежним конструкцијама ранга фразеологизма у језику: *од немѓла до недрага* (Станојчић 1967 : 35–52). Београдски писци чак ће и у таквим случајевима употребити дужу форму: */човек/ чистѓог срца* (Велмар-Јанковић 1990 : 95), као што ће у свом стандардном изразу употребити само: *његовог /света/* (Велмар-Јанковић 1990 : 192), или *финог /леда/* (Велмар-Јанковић 1990 : 116), или *Павловог /беса/* (Велмар-Јанковић 1990 : 71), а никада форме: *његова*, *његову*; *фина*, *фину*; *Павлова*, *Павлову*. У најновијим граматикама ова се чињеница и експлицитно утврђује, тако што се на првом месту дају примери са облицима одређеног вида придева, који би у старијим граматикама били увек на другом месту: *Дошао је из једног далеког града. — Живели су у неком далеком граду* (Станојчић ... 1995 : 87).

Као показатељ чисто експресивне регулације употребе краће форме придева може нам послужити поступак оних писаца друге половине 20-ог века који се служе целокупним инвентаром облика предвиђених вуковским нормирањем, дакле предвиђених и свим нашим традиционалним граматикама. На пример, у прозном тексту И. Андрића „Травничка хроника“ реченица *Блешѓав и ѓрозиран дан, сав од сунчева сјаја и небеске модрине, ѓрејѓти над ѓравничком долином* — два пута се јавља, потпуно идентична, у опису летњег дана, дакле као (песнички) рефрен — на почетку тога описа, а онда на крају, после 9 страница прозног текста (Станојчић 1967 : 48). Код таквих пи-

саца, употреба краћих форми придева најчешће представља књижевно-уметничку (експресивну) интерпретацију стања у народном говору оног дијалекта који је у основи вуковског типа књижевног језика — њено нарочито истицање као народне, јер је она као таква прихваћена управо у граматикама израђеним на Вуковом језику и стилу, који се сматрао узором (моделом) народног (фолклорног) типа наравије (Скоп 1938 : 412). Наравно, такав се поступак може видети и када се кратка форма придева појави и у стиховима: *Волећи до њоследњег часа земна / Срца људска су за равнодушност, / за заборав / увек сиремна* (Максиминовић 1983 : 34) — у типичном примеру из песника овог периода (1945–1995), у којем је кратка форма, и то придева који има само облик одређеног вида, употребљена због р и м е.

1.15. У комплексу категорије коју обухвата расподела кратких и дугих форми битних падежа придева (и заменица) налази се и тзв. покретни вокал датих форми: *зеленог, зеленом // зеленога, зеленоме; њеног // њенога* итд. Веће нормативне граматике утврђују напоредност употребе форми без покретних вокала (*а, е, у*) са формама које имају те вокале и зависност од морфо-синтаксичког окружења: *Дошли су из великога града : Дошли су из великог региона*, али и саме констатују да та правила „језичка пракса не потврђује“ (Стевановић 1986^а : 149–150). Типични београдски писци, „с одличним језичким осећањем“, најчешће ће употребљавати форме без покретних вокала: *од мог здравља* (Велмар-Јанковић 1990 : 102), *џри џом* (Велмар-Јанковић 1990 : 103), *џрема сојственом виђењу* (Велмар-Јанковић 1990 : 103), *свог џорекла* (Велмар-Јанковић 1990 : 108), *Балзаковог доба* (Велмар-Јанковић 1990 : 109), *на радном месту* (Велмар-Јанковић 1990 : 110), *џо жуџом џаркеџу* (Велмар-Јанковић 1990 : 118), *закрабуљеног канабетиа* (Велмар-Јанковић 1990 : 118), иако ће имати и форме са покретним вокалима: */ојирала се/ џоме* (Велмар-Јанковић 1990 : 103), *о џоме кајању* (Велмар-Јанковић 1990 : 104), *нема ничега* (Велмар-Јанковић 1990 : 119). Ово последње заступљено је посебно онда када се ти облици налазе у реченици као њени релативно самостални конституенти. Уосталом, и код писаца који у својој (ауторској и личној) биографији обухватају и шири језички ареал (и онај западно од Дрине и овај источно од ње), као што је И. Андрић, углавном у примерима с облицима заменичко-придевске промене имају данас облике без покретног вокала: *младог џоја, џамном гласу, ћелавог газду, џо џрћасџом носу, њеног мужа, Тахир-беговог говора, на заџегнуџом концу, засџарелог кроја* у релевантним за тај вокал падежима генитиву, дативу, акузативу = генитиву, локативу јединице м. р. (Станојчић 1967 : 35–52). И то — без обзира на морфо-синтаксичко окружење: *беговог говора, засџарелог кроја, ћелавог газду, једноличном болу : џунокрвног арагонског, зеленог сукна, блешџавом оделу*.

1.16. У овој категорији су и друге придевске заменице чији се облици јављају у својеврсним дублетним парадигмама. Наиме, својеврсност дублетизма је у саставу основе, не наставка. То значи да гра-

матике констатују, нпр., код **присвојних заменица** за 1. и 2. лице обликe гeнитивa: *мојег(а)* и *мог(а)*, *твојег(а)* и *твог(а)*; дативa: *мојем(у)* и *мом(е)*, *твојем(у)* и *твом(е)*, као и за свако лице: *својег(а)* и *свог(а)*, *својем(у)* и *свом(е)* (Станојчић ... 1995 : 93), али се у српском књижевном језику, у његовој реализацији, очигледно устаљује облик добијен сажимањем: *мог*, *твог*, *свог*; *мом*, *твом*, *свом*, при чему је све ређа и употреба тзв. покретног вокала (*а*, *е*, *у*): *на свом радном месту* (Велмар-Јанковић 1990 : 110), *у мом простору* (Велмар-Јанковић 1990 : 125), *мог мужа* (Велмар-Јанковић 1990 : 130).

У домену личних заменица, иако се у граматикама наводи (само зато што чувају континуитет), сигурно је потпуно елиминисан из употребе облик акузатива јединице заменице *он* у форми *њ*, какав се налазио у језику чак и рођених Београђана, нпр. Ст. Винавера, А. Белића и др.: *Сшаде њреда њ*. Данас ће тај акузатив бити: *Сшаде њред њ е г а*, док ће се облик *њ* осећати као прави и типични архаизам, па чак и дијалектизам (Ивић 1957^а : 119). Исто се може рећи и за секвенце типа *за ме*, *за ше*.

1.17. У модерном језику демонстративне заменице са система дублета типа *оваки* : *овакав/овакви*, *шаки* : *шакав/шакви*, тј. оне са односом *-к/-кв-*, прешле су на само једну реализацију: *овакав/овакви*, *шакав/шакви*, остављајући већ у традиционалним граматикама облике *оваки*, *шаки* у сфери архаизама (Стевановић 1986^а : 290–291), па чак и дијалектизама (Станојчић 1987 : 213), који ће се сусрести у неком од експресивно обележених стилова (говор ликова у наративним текстовима), али не и у другим стиловима.

1.18. У систему кардиналних бројева, у којем налазимо основне бројеве (*један*, *два*, *три*...), збирне бројеве (*двоје*, *четворо*...) и бројне именице нз: *-ица* (*двојица*, *осморица*...) и бројне придеве (*једни*, *-е*, *-а*, *двоји*, *-е*, *-а*, *дештори*, *-е*, *-а*...), најзначајнија дистрибуциона одлика је, пре свих, употреба основног облика бројева *два*, *три* и *четири* за све падеже: *Ишао је са два друга* (: *Ишао је са двама друговима*), која проистиче из чињенице да конгруентна конструкција *двају ученика / двеју ученица*, па и *два / две*, *три*, *четири ученика / ученице*, *двају / двеју*, *трију*, *четирију ученика / ученица*... одударују од типичних и продуктивних модела синтаксичких конструкција као што су *пет ученика / петоро ученика / петорица ученика*, *хиљаду ученика / милион ученика*, тј. оних у којима је заступљена конструкција *број + ген. множине* (Поповић 1979 : 13). Паралелно са овим све је ређа употреба у модерном језику и конгруентне конструкције у којој се као атрибут уз именицу налази бројни придев: *осморо кола*, *двоје рукавице*, каква се наводи у граматикама (Стевановић 1986 : 315), истина, са напоменом да се ретко, само у одређеним случајевима употребљава. Уместо њих употребиће се типичније конструкције типа *основни број + ген.*: *осам кола*, или ће се најчешће тражити лексичко-фразеолошко решење: *два пара рукавица*, које ће садржати конструкцију *број + ген. множине*.

Тако исто, у овоме периоду усталила се у српском књижевном језику употреба збирних (колективних) бројева са основним обликом у функцији свих падежа: *са њроје ученика*, посебно када су то падежи са предлозима. Беспредлошке конструкције типа: *Писали смо њрома (ученицима)* — најчешће ће се избегавати. Уколико се квантификују именице м. р., редовно ће се уместо основних бројева од 2 до 99 употребљавати бројне именице на *-ица*: *двојица /ученика/, седморица /ученика/ — њисали смо двојици /ученика/* (Станојчић ... 1995 : 96).

1.19. Класа глагола. Глобално, језичке промене могле би захватити систем облика, парадигму глаголске речи као такве, или — прецизније: евентуалне измене појединих елемената глаголског система промене (конјугације). Мора се, међутим, констатовати да је установљени систем, углавном, врло стабилан. Наиме, само у граматичкој апстракцији постављаће се питање облика пасива појединих глаголских времена. Једна од последњих већих (дескриптивно-нормативних) граматика, тако, облике *хваљен сам (impf.), њохваљен сам (pf.)* дефинише као пасив перфекта према *био сам/бејах хваљен (impf.), био сам/бејах њохваљен (pf.)* — као пасиву плусквамперфекта, а пасив презента описује као конструкцију презент + *се*: *ова књига се хвали*. Облик који су као пасив презента описивале граматике до Белића (до 1945) — *бивам хваљен (њохваљен)* резервише се ту само за итеративно значење, при чему се констатује и могућност замењивања помоћног глагола *бивам* глаголом *будем*, што значи да је, и у једном и у другом случају, реч о конструкцији, а не о глаголском облику као делу парадигме (Стевановић 1986^a : 356–357). Такве елементе система пасивних облика прихватају и најновије граматике, констатујући и (дистрибуциону) чињеницу да се поред пасива презента означеног активом презента с партикулом *се*: *Та књига се ових дана чииша у Београду*, и за остала времена и начине, уместо конструкција с трпним придевом и помоћним глаголом, све чешће употребљавају активни облици одговарајућег времена / начина са партикулом *се*: *Та књига се чиишала њрошле године у Београду. — Та књига ће се чииша њи идуће године* и сл. (Станојчић ... 1995 : 115–116).

1.20. Једнако оваквом померању елемената парадигме глагола је и оно у сфери помоћних глагола кад су у питању облици плусквамперфекта. У опозицији форми *бејах/бех чиишао* : *био сам чиишао*, упркос томе што их граматике наводе обе, форма са *бејах/бех* у дистрибуцији је резервисана за експресивни књижевноуметнички стил (нпр., за архаизацију текста), док је у свим осталим стиливима у употреби само форма са *био сам* (уз напомену да је плусквамперфекат и са таквом формом потиснут од перфекта). Има писаца овог периода на чијем језику се овај процес експлицитно види (Станојчић 1967 : 201–208), а већина писаца чија је тематика урбана, ако нису писци црногорске провинијенције, никада неће употребити облике са *бејах/бех*. На пример, у типичном београдском интелектуалном језику Светлане Велмар-Јанко-

вић наћи ће се само: *У четвртак Варшава још није била љала, очајнички се одујирала, али је немачки генерал фон Браунхич саопштио* (Велмар-Јанковић 1990 : 192). Најзад, у домену оваквих померања је довршено губљење из модерног језика и пуне помоћне секвенце *је се / се је* и њено свођење на *се* у 3. л. јд. перфекта рефлексивних глагола, односно конструкција с партикулом *се*: *он је се врайио* → *он се врайио*; *смрачило се је* → *смрачило се*, што констатују све граматике, остављајући пуну форму ове помоћне секвенце у сфери дијалектизама.

1.21. Иако егзистира у граматицама, у језичкој прагматици иста је судбина задесила кондиционал (потенцијал) прошли типа *био бих чийао*, што модерне граматике и експлицитно констатују (Станојчић ... 1995 : 114).

1.22. Детаљно, унутар општег система облика, промене у сфери глагола уочљиве су као померања појединих глаголских парадигми из једне глаголске врсте у другу. Померање може бити потпуно или само делимично, не ремети систем синхронијски, али у књижевном језику ствара слојеве који се, већ у релативно кратком периоду од 50 година, могу супротстављати као *архаични* слој према *модерном* (актуалном) слоју.

Типичне такве трансфере констатују и веће традиционалне граматике. На пример, за екавску варијанту књижевног језика наводи се међусобно мешање глаголских основа типа *ослабейи, ослабим* (= „постати слаб“) и *ослабийи, ослабим* (= „учинити некога слабим“), дакле интранзитивних и транзитивних глагола, при чему се многи писци београдског језичког ареала опредељују у употреби знатног броја глагола за облике са *-и-*: *ослабио је, оздравио је, омршавио је, остарио је*, чувајући основу на *-е-* доследно само за попридевљени радни глаголски придев: *остарели човек, остарелог човека* (Стевановић 1986^a : 580–583), иако за већину глагола са значењем „постати...“ остају при облицима са инфинитивном основом на *-е-*: *ослејео је, оживео је, оседео је* (Стевановић 1986^a : 580). Такође, већ је запажено и уопштавање наставка *-е-* уместо *-и-* и у употреби неких активних прелазних глагола (= „учинити таквим...“): *оживели су производњу, избелили су веш, залудели су моју савест* (Стевановић 1986^a : 582–583). С обзиром на то да би код већине оваквих трансфера требало појединачно за сваки глагол утврдити праве везе у датим врстама, може се рећи да једним својим делом овакви случајеви пре долазе у домен творбе речи, па и у домен лексикографије, него што су у области морфологије.

1.23. За највећи број оваквих системских прелазака, међутим, преглед се може дати по принципу лексеме, дакле — појединачно. Ипак, од категоријских случајева карактеристични су за ово глаголи са инфинитивном основом на *-а(и)и* чија презентска основа има општу могућност јављања са основинским формантом *-а-* и *-е-*.² Битна црта је

² *-е* = испред којег долази јотовани сугласник у глаголској основи.

елиминисање дублетизма, док се сам избор између *-ам-* и *-ем-* форманата врши готово по лексички одређеним групама или чак појединачним лексемама. Ипак ће у историјски преузетом дублетизму групе глагола на *-а(ти)* као што су: *шејтам — шећем, дремам — дремљем, ирџијискам — ирџијишећем, сџиам — сџиљем, сџисам — сџишем* у употреби знатно преовлађивати облици са односом основа на *-а-* : *-а-*, дакле: *шејтам, дремам*. То значи да је, уз констатоване многих примера односа основа *-а-* : *'-е-*, као што су: *фрчем, шорочем, машем, хрчем, клокоћем, скакућем*, највећи број екавских писаца прешао на облике са уједначеним глаголским основама, тј. и на презент са основом на *-а(м)* (Милановић 1977 : 42–43, 291). Ова промена, заправо, само је даље учвршћивање правца развитка који је био видљив и у много ранијем периоду, дакле до почетка периода који сада посматрамо.

1.24. Творбени модели српског књижевног језика овог, посматраног, периода показују стабилност високог степена. У неким од класа речи, на пример у класи *и м е н и ц а*, иновација је, у ствари, више ствар узуса, употребе појединих јединица лексичког инвентара, а не ствар могућног новог модела који би се тек сада појављивао у књижевном језику. Рецимо, употребиће једна типично београдска списатељака и лексему *зналица* са значењем „жена зналац“: *Ојшћџе је мишење било да су иреводи ове анонимне зналице језика* (Софије Марковић — прим. Ж. Ст.) *одлични* (Велмар-Јанковић 1990 : 110). Али је то у домену узуса, а не модела (*зналица* : *незналица*). Тако је само за устаљени београдски узус (и само релативно) новина и други тип изведеница са *-ица*: *ипрофесорица, сџуденџица* м. *ипрофесорка, сџуденџикиња*, тј. агресивнији продор моционог суфикса *-ица* тамо где је за просечног говорника уобичајено моционо језичко средство суфикс *-ка* / *-киња*, продор који долази као последица миграција са запада језичке територије (Ђорић 1982 : 64–71, 73–79, 120–128). Као модел, међутим, однос *-ица* : *-ка* / *-киња*, као и онај први наведени (*зналац* : *зналица* : *незналица*), није никаква иновација. И у језику посматраног периода познати су односи које представљају примери односа као што је *ипрофесорка* : *учишељница* и слични (Стевановић 1986^а : 479, 504–505, 526). А овај модел односа може се применити, *mutatis mutandis*, на више деривационих категорија, међу њима, посебно уочљиво, и на позајмљенице. На пример, у језичком узусу утицајне београдске средине преовлађује импортовани суфикс *-истџ* са граматичким формантом *-а*, дакле, *-истџа*, над истим суфиксом са нултим граматичким формантом *-истџ* (*џаксџистџа* : *џаксџистџ*, *реалистџа* : *реалистџ*), али је цео тип као такав одавно стабилизван и нимало није нов (Стевановић 1986^а : 510–510), те се може рећи да је више у домену описа лексике, а мање граматике, одн. оног њеног дела који описује грађење речи. Исто се може рећи и за именице са нултим и *а-*граматичким формантима: *дџипломатџ* — *дџипломатџа*. У потврду констатованог квалитета стабилности може се навести и изванредна пријемчивост српског језичког стандарда посматраног периода у односу на деривацију

засновану на интернационализмима. Форманти као што су, на пример, код именица *-аџор*, *-џор*, *-ор* или они са завршетком *-ија*, или *-изам* и др. (Силић 1987 : 60–61, 67), готово се приближавају статусу домаћих суфикса. Отуда се и за творбене моделе с тим елементима састава констатују исте вредности односа са узусом какве смо констатовали горе.

1.25. Једнако се може говорити и о творби придева. Није у сфери модела, већ је у сфери узуса преовладавање посесива типа *синов*, *брајнов*, *зейнов* над типом *синовљев*, *брајновљев*, *зейновљев*, како и региструју велике описне граматике (Стевановић 1986^a : 543, 544–545). Исто тако, није никаква структурна иновација придев *моменталан*, *-лна*, *-лно*, који стоји творбено према мотивирајућој именици *момент* / *момент*, а који је изведен од основе перинтегрисаног састава *momental-* (каснo-латински: *momentalis*). Иновативног је карактера само његова масовна употреба у језику образованих слојева, која се противи прескрипцији граматичара из ранијих епоха, оних до 1945, који су инсистирали на моделу *момент*- + *-ан* (*-џ*, *-а*, *-о*), или су бар изједначавали њихов статус у књижевном језику нпр., Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске (1967–1976): *моменталан*, *-лна*, *-лно* = *моментан*, *-а*, *-о*), да би се неки нормативни приручници најновијег времена изјаснили и изричито против модела *моментан*, *-а*, *-о* (*Правопис* ... 1993 : 413), док ће други задржати могућност дублетне употребе (Симић ... 1993 : 326), задржавајући тако континуитет са правописима до 1960, и посебно са Правописом Матице српске из 1960, одн. задржавајући принципе „еластичне стабилности“ књижевног језика, које је дефинисала Белић-Стевановићева лингвистичка школа, преузимајући их од Прашке школе.

1.26. Од овог правца инерције и стабилности творбених модела који се, како видимо, уочава код именских речи (именица и придева), у извесној мањој мери одступају глаголи. И то пре свега, а можда и само ту — у домену маркирања глаголског аспекта, одн. његовог евентуалног субаспекта. Тако, у оквирима стања које најкомпетентнија литература дефинише као небично за словенски глаголски систем развијено „богатство у двовидским глаголима, за рачун извесног пригушивања живости у сфери префикса“ (Грицкат 1957–58 : 65), сигурно као иновација пада у очи тежња изразитијег маркирања перфективности помоћу префикса *из-* додатог неким имперфективним глаголима глаголима, на пример, употреба *исјошћивати* м. *јошћивати*: *Републичкој влади је замерено да није исјошћивала захтјеве синдиката* (Клајн 1992 : 129), или маркирања перфективности помоћу префикса *на-* као у примеру: *Овде су најаркирали читава масу аутомобила* (Грицкат 1957–58 : 116), који, истина, једновремено носи и информацију о мноштву временски распоређеном. Исто значење добили бисмо, међутим, и помоћу префикса *из-*: *Овде су исјаркирали читава масу аутомобила*. А свакако би се, у овом смислу, одређеном иновацијом могли сматрати примери као што су: *јрошћпрајковати*, *јродосаћива-*

ти се, ипроцелбритији, ипродекламивајти и сл., које наводи литература, наравно када су употребљени са пердуративним значењем, или примери типа: *ипросолидијти се* „постати солидан“, *ипрофинијти се* „постати фин“ (Митриновић 1990 : 111, 198). Системски гледано, међутим, и овај модел стварања чистих видских опозиција, одн. евентуалних субаспекатских деривација није везан само за посматрани период, па и у овоме треба видети мање творбене иновације а више иновације узуса. Таква, стварно, лексичка иновација може се појавити као појачано маркирање перфективности многог двовидског глагола и врло је предиктабилна и — врло упадљива на фону велике масе таквих глагола, која је карактеристична за српски језик.

2. НИВО РЕЧЕНИЧНИХ КОНСТИТУЕНАТА

2.1. У приказу језичких промена, колико год да се на нивоу реченице анализирају и семантичко-синтаксички феномени, јасна је примарност форме. Отуда за генерални опис изгледа у датом (историјском) тренутку сваког језика, па и српског књижевног језика, какав је овај опис, форма има свој примат. На нивоу конституената реченице то ће значити опис стања (а) субјекта и елемената у његовој сфери и опис стања (б) предиката и елемената у његовој сфери, какви су уобличени правцем развоја последњих 50 година (1945–1995). Може се рећи да је овај опис дат инструментаријем морфосинтаксе и да захвата, за овом делу намењени простор, реално могућ број категорија из оба наведена домена.

2.2. Субјекат и елементи у његовој сфери. Уз синтетичку и аналитичку форму изражавања субјекта: *надам се : ја се надам*, чија ће употреба зависити искључиво од контекстуалних услова у којима конституенти егзистирају (нпр., присуства или одсуства каквог другог дела реченице испред места где обично стоји лична заменица, елизије засноване на језичкој економичности и, најзад, од присуства или одсуства емфазе), морфосинтаксичка грађа која се уочљиво може мењати налази се, пре свега, у домену система конгруенције. Разлог томе је чињеница да се лексичко и граматичко значење субјекта на различит начин рефлектује управо у предикатској секвенци и у њој морфолошки реализује.

На томе нивоу, битна категорија која је изложена промени је облик предиката уз вишечлани субјекат. (а) Када је субјекатска секвенца удаљена од релевантних за слагање делова предиката: *Пејшар, Павле и Марко, у њоку ова штри сајта, чиш али су новине* — предикатска секвенца ће се прилагођавати семантици плурала. (б) Када је субјекатска секвенца у непосредном контакту с предикатом, релевантне за конгруенцију форме предиката, уз могућност јављања са плуралским облицима, имаће и могућност јављања са обликом који конгруира са најближим чланом субјекатске секвенце, са оним с којим је у односу непосредног

конституента: *обузели су га стѝрах/1/, јеѝа/2/ и несигурно осећање/3/ // *обузела га је јеѝа/1/, стѝрах/2/ и несигурно осећање/3/ ...* Остваривање овог потенцијала потпуно је слободно, с тим што ће до карактеристичних померања доћи у случајевима употребе у којима је предикатска секвенца двочлана, тј. у сложеном предикату. Колико је до посматраног периода била могућна, и сасвим уобичајена, секвенца типа: *Ова неизвесност/С-1/ и нерад/С-2/ хоће да ме са ѝре* (Станојчић 1980 : 14), наслеђена из вуковског типа језика, са финалним глаголским обликом у сингулару, толико у модерном српском књижевном језику преовладава облик који одговара семантици множине, дакле плурал: *Пад ѝпроизводње/С-1/ и незайосленост/С-2/³ ѝреће да их (резултатне) ѝо ѝру* (Стевановић 1986^б : 129).

2.3. Изразитије су промене у конгруенцији предиката са субјектском секвенцом у којој се налази неки од квалификатора / квантификатора. И то тако што се такав субјекат своди на саму лексему те функционалне категорије. Некад уобичајени, на пример, субјекат с квантификатором *негативног ѝоптативног* типа: *Ми ни једно ни речи нисмо рекли* — у модерном језику замењен је типом: *Ни једно /од нас/ ни речи није рекло*; или се субјекат са квантификатором *неодређене дистрибуције* типа: *Само нам ѝара даје колико ми које хоћемо*, какав се из вуковског периода протезао све до почетка посматраног периода, дакле до 1945 (Станојчић 1980 : 16) — у модерном језику свео на тип: *колико ко/је/ /од нас/ хоће*, тј. редуковао се на сам квантификатор *ко/је/*, с којим, природно, предикат конгруира у форми једине.

У датој морфосинтаксичкој вези индикативне су, свакако, две категорије. То су (1) именице на *-а* типа *муштерија*, *ѝијаница*, који се дефинише било као тип који обухвата именице природног м. р. а формалног ж. р. (*газда*), било као тип именица граматичког ж. р. а са могућношћу двоструког природног рода (*ѝијаница* „мушкарац“ / *ѝијаница* „жена“), као и тип именице на *-а* и *-о*: *деца*, *браћа* и *ѝелад*, дакле — оне чија дефиниција имплицира *несагласност* форме са семантиком множине. И то су (2) непроменљиви бројеви, односно збирни бројеви и бројне именице на *-ица*.

2.4. Типична, и данас устаљена, конгруенција представљена је првим типом: *добар газда /јд./ — добре газде /мн./*, одн. *газда је добар — газде су добре*, док за тип именица са двоструком семантиком пола налазимо: *велика ѝијаница /јд./ — велике ѝијанице /мн./* — и за маскулински и за феминински садржај, па, кад је предикат у питању, и искључиво: *ѝијанице су дошле*, дакле — са формалном конгруенцијом. Фемининска формална конгруенција, са *ѝлуралом* предиката, преовлађујућа је данас и код субјекта са именицама на *-а* типа *госѝода*, за које су граматике до најновијег времена остављале и могућност конгруенције са сингуларом предиката: *госѝода је дошла* (Стевановић 1986^б : 151–152), зависно

³ С-1, С-2 = субјекат (по реду 1, 2 ...).

од семантике дате именице (*господа* = „господска класа“). У томе, оне су пришле именицама на *-а* и *-ø* које су семантички множина: *деца, браћа, шела* су дошла (Станојчић ... 1995 : 289).

2.5. У другој групи ове морфосинтаксичке констелације двојство (граматичка и семантичка конгруенција) чува се код непроменљивих бројева: *йей /ученика, ученица, йисама/ је дошло // су дошли/-е, -а/* и код збирних бројева: *двоје /ученика/ је дошло // су дошли*, док ће бројна именица на *-ица* најчешће диктирати предикат у облику множине: двојица */ученика/ су дошли*, са м. р., а атрибут конгруирати у форми ж. р.: *она двојица* (Станојчић ... 1995 : 291). О томе пишу и традиционалне граматике, нарочито оне обимније (Стевановић 1986^б : 138–140).

У великој мери овде ће утицати и морфосинтаксички услови, пре свега непосредна близина конституената. Зато, иако је јасна тенденција да се предност да конгруенцији по значењу (*двојица су дошли*), код већине писаца сасвим је обична и ситуација: *двојица су дошла*. Типови граматичких структура као што је: — *Сва тројица су била до очију у мошани у црне кабанице* — јасно показују релевантност удаљености зависних речи од именице коју одређују (Станојчић 1967 : 297).

2.6. Што се тиче збирних бројева, па и основних бројева од пет надаље, прилога и именица са значењем количине (нпр., именица *већина*, именице на *-ак* и сл.), преовлађујућа је формална конгруенција (са глаголским делом предиката у облику јединине): *двоје /ученика/ је дошло, осам /војника/ је дошло, десетак /ученика/ је дошло*, иако ће свака граматика која реално описује стање морати да наведе и конгруенцију типа: *Обоје би желели. — Сви троје су оишли*, тј. са конгруенцијом семантичког типа (Стевановић 1986^б : 141–142).

2.7. Предикат и елементи у његовој сфери. Предикатска секвенца у морфосинтаксичкој грађи показује, опет на нивоу *уочавања форме* као примарног елемента развитака језика, резултате промена које су у домену *ујошребе облика и сјруктуре реченице* (Ивић 1957^а : 120). Већ у основној реченичкој конструкцији, када је реч о реченици са копулативним глаголом *јесам / биши*, јасно је да је колебљивост и двојност типа: *Кад је Пејтар био ученик // Кад је Пејтар био учеником*, какву у инвентару српског књижевног језика констатују веће граматике и овог, посматраног, периода (1945–1995), заправо апсолутно решена у корист модела са номинативом у именском предикативу: *Кад је Пејтар био ученик* (Станојчић... 1995 : 217). Исто се у литератури констатује за читав низ конструкција: — за тзв. словенски генитив уз негиране глаголе — да је данас изразити архаизам, дакле, конструкција: *није имао књиге* — *није имао књигу* (Гортан-Премк 1971 : 73–87); — за темпорални генитив типа: *за бомбардовања био је у склоништу* — да је такође таквог, архаичног, карактера, тј. да је *за време // у шкоу бомбардовања био је у склоништу* (Ивић 1957^а : 120–121), с тим што ће се, вероватно, као петрифициран облик, сасвим природно употребљавати синтагма с именицом *живој*: *за живој*; — за темпорални акузатив типа: *шу ноћ је*

дошао који алтернира са типом: *џе ноћи је дошао*, при чему се, углавном, у употреби предност даје генитивској конструкцији наоко ни акузатив без предлога није искључен; — за акузатив с предлогом *мимо* у предлошко-падежним конструкцијама типа: *ћролази мимо мосћ*, који се интензивно замењује генитивом, док акузативна конструкције остаје у сфери архаизма, пре свега као стилска категорија, или у петрифицираним изразима типа: *он је мимо свећ* = „он је необичан“ (Станојчић 1967 : 105); — за генитив с предлогом *између* који се јавља као одредба глаголу *бићи*: *био је између најбогаћијих људи*, који се замењује инструменталом с предлогом *међу*: *био је међу најбогаћијим људима* (Ивић 1957^a : 121) и сл. замене, које увелико мењају обликовање језичког израза у односу на неговани вуковски израз.

2.8. За време посматраног периода увелико се стабилизовао и правац развитка који је водио губљењу беспредлошког датива с финалним значењем, а у функцији месне одредбе глагола, као што је, познат из свих граматика, тип: *одох своје винограду*, који је стварно остао у инвентару фолклора. Једновремено, и оида када је са значењем само управљености, какав се налази у дијалектима који окружују Београд (нпр., *оћишли су ћијаци* и сл.), а који се могао наћи и у језику појединих писаца, у модерном језику такав датив замењен је конструкцијом датива с предлозима *ћрема* и *к(а)*: *оћишао је ћрема ћијаци // ка ћијаци* (Ивић 1957^b : 146–147).

Врло је изражен у овом периоду развитак у правцу употребе падежно-предлошких израза, који се комбинују највише са генитивом. Поред наведених темпоралних: + за време + ген. // у ћоку + ген., уместо предлога *к(а)*, *ћрема* + дат. најчешће ће се, у сфери месних одредби, употребити конструкција у *ћравцу* + ген.: *ошао је у ћравцу винограда* и сл. (Станојчић ... 1995 : 284). Посебно је видљиво да се употреба оваквих конструкција шири из научно-стручног функционалног стила и на друге стилове, и то и у другим одредбама, одн. допунама који су реченични конституенти — за узрок, за циљ, начин, средство и др. На пример: *наредио је у циљу ћобеде; урадио је ћо из разлога безбедносћи; ћомоћу руке* (Станојчић ... 1995 : 284).

2.9. Као што је у именској копулативној конструкцији, у именском предикату преовладао номинатив (уп.: *кад је Пећар био ученик*), тако се и семикопулативни глаголи с допунским предикативима крећу у правцу напуштања инструментала. Другим речима, тип допунског предикатива уз интранзитивни глагол, као што је у примеру: *ћосћайћи генералом*, замењује се типом: *ћосћайћи генерал*, тј. инструментал уступа место номинативу. Уз транзитивне глаголе најчешћи заменик инструментала је конструкција за + акузатив или сам номинатив, тј. *смаћрајћи Пећра ћријайћем* → *смаћрајћи Пећра за ћријайћем*. Сасвим је уобичајена и конструкција: *смаћрајћи Пећра као ћријайћем*, или, истина, мање обична замена конструкције: *назвајћи Пећра ћријайћем* кон-

струкцијом са обележјем цитата: *назвајти Пејтра њријашељ* (Станојчић ... 1995 : 228).

Сличан развој захвата и низ вишерекцијских глагола, односно њихових допуна, па је данас за српски књижевни језик карактеристичнија рекција: *лагајти некога* (акуз.) од рекције *лагајти некоме* (дат.); *изневерити некога* (акуз.) од рекције *изневерити некоме* (дат.); *личити на некога* (на + акуз.) од рекције *личити некоме* (дат.); *осећати се усамљен* (номин.) од рекције *осећати се усамљеним* (инстр.). С тим што се не може искључити ни употреба овог другог облика допуне, најчешће зависно од индивидуалног стила писца.

2.10. У области таквих (објекатских) допуна несумњиво је да ће и велики број глагола, којима је граматика „прописивала“ један падеж као допуну, показивати извесна померања рекције коју диктирају као управне речи датих конституената реченице. Ту се у прегледу може ићи само по лексичком критеријуму, по систему појединачне глаголске лексеме која је управни члан. На пример, чак и у доста граматички дефинисаној групи глагола *говорења* и *осећања* глагол *бринути се* с типичном допуном *о* + локатив врло често ће имати допуну *за* + акузатив, дакле: *бринем о Пејтру* → *бринем за Пејтра*. Или ће, на пример, конструкција *свађати се око новца*, са генитивском допуном, бити замењена конструкцијом: *свађати се због новца*, са општеузрочном генитивском допуном с предлогом *због*. Неке конструкције су данас прави архаизми, нпр.: *забавити се о њроblemу*, *шалићи се о њему*. Оне ће у модерном језику бити замењене другим падежним облицима: *забавити се њроblemом*, *шалићи се с њим* и сл. (Батистић 1972 : 43–44). С друге стране, и сам локатив ће „бирати“ поједине лексеме које ће се јављати у предлошко-падежној конструкцији. На пример, за означавање онога што би се означило намерно реченицом: *Амнестија се даје да би се усјосјавио мир* → *Амнестија се даје у циљу усјосјављања мира* и сл. (Батистић 1972 : 174–175). Ова употреба локатива, међутим, повезана је и са другим иновационим појавама, посебно са појавама кондензовања реченице, тј. са појавом употребе глаголских именица које у том процесу учествују (т. 3.8).

2.11. Један број предлошко-падежних конструкција у модерном српском језику показује слабу отпорност на утицај дијалекатског наноса. Тако у систем темпоралних одредби улази конструкција *код* + генитив замењујући конструкцију *џри* + локатив, тј.: *џри бомбардовању* → *код бомбардовања*, што традиционалне граматике тек нерадо прихватају (Стевановић 1986^б : 309–311), препоручујући конструкцију *џри* + локатив. С друге стране, темпорална конструкција *о* + локатив: *доћи о Божјићу* — све више је у архаичном слоју језика, а замењује се конструкцијом *на* + акузатив: *доћи на Божјић*, што и традиционалне граматике посматраног периода без резерве прихватају.

Може се узети да је при крају посматраног периода од 50 година у српском књижевном језику конструкција *к(а)* + датив типа: *идем к*

доктору апсолутно замењена конструкцијом *код* + генитив: *идем код доктора*. Исто тако, конструкција *у* + генитив типа: *у нас је иако; иреноћини у кума* сигурно је данас архаизам који се све више замењује конструкцијом *код* + генитив: *код нас је иако; иреноћини код кума*. Традиционалне граматике дају им равноправни ранг (Стевановић 1986^б : 312–313), али најугицајнији, београдски узус свакако диктира иновацију (у односу на вуковски стил), нпр.: *Код кога да га склоним* (Велмар-Јанковић 1990 : 131), а не: *у кога да га склоним*. Исто се догодило и са неким другим употребама генитива с којим се — по констатацији традиционалних граматика — употребљава предлог *у*, па тако нам конструкција *ишражјини у кога* сигурно данас изгледа врло архаично у поређењу са преовлађујућом конструкцијом данашњег језичког израза: *ишражјини од кога*.

2.12. У сфери генитивских предлога, у допунама глаголима (нпр., са значењем узрока, циља и др.), морфосинтакса конституената у модерном језику показује тренд губљења многих предлога. Тако је данас све ређа употреба предлога *ради* (+ ген.), дакле: *ојшшао је у бању ради лечења* → *ојшшао је у бању због лечења*. Прави је архаизам *с(а)* + генитив у узрочном значењу: *јознаи са своје доброше*, па ће у модерном српском језику бити редовно: *јознаи због своје доброше*, што, наравно, не значи да и једна и друга форма нису у инвентару који савремене граматике дају (Станојчић 1967 : 158–159).

2.13. У прилошким месним одредбама, осим напред наведеног губљења беспредлошког датива и његове замене другим конструкцијама (т. 2.8), у морфосинтакси је упадљива тенденција замене инструментала с предлозима *над, под, пред, за, међу* као оријентационог падежа, секвенцом *изнад, испод, испред, иза, између* + генитив, нпр.: *седи јод дрветом* → *седи испод дрвета* и сл., дакле, и за ситуације у којима нема никаквог значења аблативности. То су већ одавно запазиле и традиционалне граматике посматраног периода и дале овој употреби ранг књижевнојезичке црте (Стевановић 1986^б : 463–483), на основу грађе са широког ареала која сведочи о брисању дистинкције засноване на присуству / одсуству аблативног момента у предлозима са сложеним предлогом.

Такође у сфери прилошких месних одредби, значајно је коначно елиминисање разликовања локатива с предлогом *јрема* од датива с истим предлогом, нпр.: *он седи јрема јрозору* : *он иде јрема јрозору*, за шта је заслужна идентичност морфолошких експонената за датив и локатив (Батистић 1972 : 9–10), уз познато ремећење осећања за разлику у акценту (која се у писаном тексту и иначе не обележава).

Наравно, уочљив је и низ готово немерљивих промена у области месних предлошко-падежних конструкција. Тако је, на пример, у модерном српском језику врло заступљена форма *за* + акузатив, финалног значења, као што је: *јуиловати за Париз* уместо *јуиловати у Париз*, чему су се традиционалне граматике до овог периода противиле, док у

овом периоду то прихватају (Стевановић 1986^б : 433–434). Зато се може рећи да је и ово један од устаљених паралелизама у књижевном језику данашњег времена.

2.14. У области падежа, везано и за субјекатски и за предикатски конституент, налази се много померања у детаљима. Ту је, свакако, врло упадљиво за морфосинтаксички изглед реченице, напуштање правила о попридевљавању именичког додатка уз именице које испитивачи истичу као битну особину Вуковог језика: *име њраведника* → *њраведничко име* (Грицкат 1963–64 : 239), која се састоји у трансформацији посесивног генитива у описне придеве. Данас ће сваки писац сигурно остати при посесивном генитиву. Чак ће се тешко одлучити и за решење: *име њраведника* → *њраведничово име*, тј. — за употребу присвојног придева уместо посесивног генитива. И то врло често и кад посесивни придев упућује више на одређеност лица с именом у његовој основи, тј. кад имамо тип односа: *Стјарчева туга била је велика* // *Туга стјарца била је велика* (Стевановић 1986^б : 183–185), и када ће се писац који негује језик свакако одлучити за присвојни придев, како то нормативна граматика препоручује. Затим, врло је упадљива замена беспредлошког генитива генитивом с предлогом *од* у примерима типа: *бојати се истица* → *бојати се од истица* и др.

2.15. Глаголски чинилац у конституенту предиката уочљив је као промењен, пре свега, у врло суженој употреби *глаголског њрилога њрошлог* (нпр.: *видевши*) — мало је писаца који ће у свом језику овај облик имати као сасвим уобичајен. Посебно би сасвим необична за модерни језик била употреба гл. прилога прошлог од имперфективног глагола (Ивић 1957^а : 121).

Перфекат без *јомоћног глагола*, углавном, такође је мање заступљен него у језику ранијих епоха књижевног језика. Када се употребљава, много је чешћи од перфективних глагола него од имперфективних: *Јесен је већ увелико; ој ало лпиће, њро њи ш тали њушеви од кише* — како је то у нашој филологији већ констатовано (Грицкат 1954 : 57). Уочљиво је, у посматраном периоду, међутим, учвршћивање овог перфекта (иначе карактеристичног за језик народних приповедака и песама, као и језика формираног по узору на њих — *Ми сви уђушали* /писац с краја 19. века/ : *Процвићеле њри српске војводе /нар. њесма/*) у новинским насловима: *Италијанска влада њоднела остјавку; Убијен Абу Цихад*, када има реченични карактер посебног додатног информативног карактера (Грицкат 1954 : 63–65).

Ово је карактеристично и за *нарајивни њрезент*, који је био дубоко укореењен у вуковској традицији, који се и данас у књижевноуметничком функционалном стилу употребљава, нпр.: *Јурнем у зид, њробијем се и истирчим у дворишће* (Д. Тосић), али који је већ знатно проређен и код класичних српских писаца, да би се у модерном језику тек маргинално употребљавао (Стевановић 1986^б : 585).

За форму реченичних конституената у сфери предиката карактеристична је све ограниченија употреба претериталних времена *аориста* и *имперфекта*, посебно овог другог. То констатује сва литература, а значајно је што су последње граматике српског књижевног језика, посебно школске, и сасвим експлицитне у томе: имперфекат је врло редак, и налази се код писаца који негују класични језик наше књижевности. Па и код њих чешћи је само имперфекат глагола *бићи*, нарочито код ијекаваца: *Бијаше оскудно и водојлавно њрољеће*, док је имперфекат осталих глагола сасвим усамљена појава (Станојчић ... 1995 : 385).

2.16. Од категорија које су на *граници конституентног и реченичног нивоа*, релевантна за морфосинтаксу и изглед реченице сигурно је реченица са *сложеним њредикашом*, она, дакле, чији је управни глагол било модални (*морати*, *моћи*, *хтећи* и др.), било фазни (*ћочећи*, *ћресћати*, *настћавићи* и др.). Граматике овога периода, нпр. М. Стевановића, да поменемо најобимнију, па и оне после ње дефинишу стабилизовано двојство: (а) *Иван је хћео да кући / кућћи књигу* и (б) *Иван је ћочео да ћише / ћисаћи ћисмо* — тј. равноправну употребу конструкције *да* + *ћрезенћ* и *инфинитива* с функцијом допуне управном глаголу (Стевановић 1986^б : 36–37, 598–605; Станојчић ... 1995 : 247–249). Међутим, оне дефинишу и низ потправила употребе допуне у једном или другом облику, почевши од оних која се заснивају на личном стилском осећању (нагомилавање истих допуна на блиском одстојању), или од оних која су заснована на утврђивању зависности употребе тих допуна од степена модалности управног конституента (*ја сам хћео да кућим : ја сам ћочео радћи // да радим*), до правила у чијој је основи дијалектско-супстратска обележеност (у Србији — *да* + *ћрезенћ* : у Црној Гори и Босни и Херцеговини — *инфинитив*). У самој Србији, на ареалу екавског изговора књижевног језика (дакле, у оном са шумадијско-војвођанском дијалекатском основном), несумњиво је да типично београдски писци предност дају форми *да* + *ћрезенћ*: *То није ни смела ни хћела да ћоверује* (Велмар-Јанковић 1990 : 90), *Почела сам да се удаљавам* (Велмар-Јанковић 1990 : 99). У Црној Гори, напротив, предност ће се давати форми инфинитива: *Па ћочеше губићи глас; Више не можеш јахати* (Радуловић 1994 : 111–118). Али — нигде, ни на једном од наведених ареала, непреферисане форме не губе се из употребе.

3. НИВО РЕЧЕНИЦЕ (КЛАУЗЕ)

3.1. Већ педесетих година, дакле, почетком периода 1945–1995, српска лингвистика указивала је на структуру реченице као на медиј у којем су промене књижевног језика код Срба најочљивије. То се чинило тако што се поредио Вуков језик са језиком периода у којем су таква поређења настајала. Тако М. Ивић, тих педесетих година, наводи још давне опаске П. Ђорђевића и Т. Маретића о *месту њридева* уз одређивану именицу, при чему се указује на то да је вуковски тип овакве

конструкције: *Гдје се била њочела којашти руда сребрна*, а да је у модерном језику та конструкција еволуирала у тип: → ... *сребрна руда*. То је већ завршен процес, као што је завршен процес учвршћивања енклитике само иза секвенце двеју речи, тј.: *Јово је Пројић знао говориши шурски и грчки* → *Јово Пројић је знао говориши шурски и грчки*; или процес уклањања глаголских облика, и међу њима посебно инфинитива, с краја реченице, тј.: *Тамо је школе свршио* → *Тамо је свршио школе*; *Не може свој њосао свршиши* → *Не може свршиши свој њосао*; или процес ослобађања употребе глаголских прилога од „правила“ првог места у реченици, тј. вуковски тип: *Дознавши Родофиник да њосланици ови хоће да ишћу једног руског министра у Србију, он им се сћане нудиши* → модерни тип: *Осћавши удовица, одлучила је да сачува имање* // *ћућао је, склонивши њоглед* (Ивић 1957^a : 122–123), тј. у тип са слободним распоредом места.

3.2. Упадљиво стабилизовање морфосинтаксе реченице, кад се глаголске секвенце у њој тиче, види се и у употреби пасивне конструкције и безличне конструкције, које смо приказали и на нивоу облика (т. 2.19). Наиме, од свег богатства форми за изражавање пасива и радње вршене од непознатог агенса и најновијег периода, нпр.: *њима је сућено; чићала се њресуда; не зна се циљ; је ли вам се догодило да вам узму све; има незнана формула*, укључујући и посебне, лексичке форме уопштавања: *не сећа се човек* (Станојчић 1990 : 65–70) — код типичних писаца београдског ареала наћи ћемо углавном пасив типа: *Ви њризнајеш само ону која је њњсредно социјално ангажована* (Велмар-Јанковић 1990 : 76) // *елеменаша који се могу њњлерисаши* (Велмар-Јанковић 1990 : 74). У томе, међутим, за морфосинтаксу реченице као елеменат који формира текст пре ће бити пресудна количина примера пасивних облика, а мање који су то облици. Уопште се може рећи да је у модерном језику књижевноуметничког функционалног стила пасив свих облика знатно мање заступљен него у ранијим епохама развитка језика. Сфера у којој се пасив налази у већој мери јесу текстови са обележјима административног стила, односно текстови који припадају политичком говору: *сћранка је уредно њозвана*, одн. *на конференцији је одлучено; разговара се; разговарало се*, чак и: *разговарано је*. Несумњиво је да се јако проширила безлична конструкција: *говори се, зна се, њричало се* (Ивић 1961–62: 137–151), а да су конструкције с активним прелазним глаголима типа: *убило га* (= „убијен је“), *њњлашило га* (= „поплашен је“) могуће само у језику писаца који доносе свој дијалекат у књижевнојезичку средину београдског ареала (Станојчић 1987 : 150). Наравно, то се не односи на форме у којима је акузативни облик допуна непрелазном глаголу: *болело га је, боли га, сврби ме, њлаши ме*. Оне су сасвим уобичајени тип реченице с логичким (семантичким) субјектом у облику акузатива (одн. датива: *Марку је њозлило*) у модерном језику и посматране епохе (Станојчић... 1995 : 242).

3.3. Већ напред наведена сужена употреба глаголског прилога прошлог (т. 2.15), која је дуго била одлика вуковског реченичног облика: *Очисти́вши све њаланке њо Шумадији од Турака, дигну се на Јагодину* — изменила је форму реченице (клаузе), и то већ одавно. То потврђује да је најважнији показатељ промене и у реченици — управо у морфосинтакси и у њеним елементима, почевши од реда речи у клаузи, реда клауза у реченици, па до тога који се везник (као лексема) употребио и на којем месту клаузе. За један општи, високо апстраховани, опис стања у данашњем српском језику, репертоар таквих категорија је преобиман. Зато се овде наводе само неке од њих (селективно), као типичне.

3.4 У напоредно-сложеним реченицама (у паратакси), нпр., у саставним реченицама — у њиховом низу, везник последње реченице *и*е, који је био уобичајен у дугом поствуковском периоду обично се замењује везником *и*а: *Он ириђе, застиаде мало, ие иродужи даље* → ... *и*а *иродужи даље*, док се везник *и*е скоро искључиво употребљава као морфолошка ознака саставних последичних реченица: *чуло се клесање камена, ие се чинило да камен јечи*, за шта, уосталом, служи и везник *и*а: ... *и*а *се чинило да камен јечи* (Стевановић 1986⁶ : 785–787).

Закључне клаузе најтипичније су обележене конклузивном партикулом или изразом *дакле*, *и*рема *и*о*ме*: *Ластие су се врайи́ле, иролеће је, дакле, иу*. За искључне клаузе везници су најчешће *само* и *само ии*о: *Сви су се врайи́ли, само је Зоран наставио иуи*; за градационе конструкције типична су морфосинтаксичка обележја *не само ии*о / *да... него / већ... и*: *Тања не само ии*о / *да је њамејна него / већ је и вредна* (Станојчић ... 1995 : 348–349). У књижевноуметничком функционалном стилу, дакако, биће заступљена у свим овим категоријама клауза и асиндетска форма, нпр., у конклузивним: *Ми се боримо за ираведну сивар, иобеда ће бити на нашој сиврани* (Стевановић 1986⁶ : 797–798), што се — у говору — обележава интонационим средствима.

3.5. У зависно-сложеној клаузи (у хипотакси) већ је почетком овог периода (1945–1995) констатована, као врло упадљива особина морфолошке структуре реченице, чињеница да се релативна реченица обавезно „наслања на реч коју следи као одредба“ (Ивић 1957^а : 124). То значи да ће нормалан тип такве реченице бити: *Иван има нови рачунар, који је добио од родитеља / ... о коме сивално ирича / ... на којем ради / ... од којег се не расијаје*. Наравно, ово се правило проширује са односних придевских заменица које су у функцији везника (*који*, *какав* и др.) и на односне прилоге: *Дошло је (онолико) гостију колико смо иозвали*.

Упадљиво је замењивање посесивног генитива заменице *који* упитно-присвојном заменицом *чији*: *То је младић којега си сестру иуознао* → ... *чију си сестру иуознао* (Станојчић ... 1995 : 301–303).

Овакав посесивни генитив зам. *који* у данашњем језику осећа се као неупотребљив архаизам. Тако обележје, архаизма, има и везник *што* у комбинацији са енклитичким обликом личне заменице када се јавља у зависним падежима. Наиме, некада уобичајена, вуковска форма типа: *Најслађи је хлеб што га сам зарадиш*, која ће се, истина, наћи и у језику писаца овога времена као што је Д. Ћосић (Стевановић 1986⁶ : 851), ипак ће за језичко осећање говорника ове епохе (или бар њеног посматраног краја) — бити архаична. Стандардна форма за београдског писца биће везник који је у падежу који захтева глагол зависне реченице, нпр.: *Премешћен из стана којем се био прилагодио...* *салон се рогушио* (Велмар-Јанковић 1990 : 113).

3.6. У сфери изричних реченица уочљиво је напуштање неких лексема са функцијом везника. Тако је везник *где* у таквим случајевима: *Књига каже где га куке мајка*, — апсолутно архаизам. У сфери везника изричних реченица остали су, као стандардни, само везници *да*: *Чули смо да је добио награду*; *како*: *Марко је причао како се лепо провео*; упитна заменица *ко*: *Зоран је питао ко ће доћи* (Станојчић... 1995 : 295–298), зависно од садржаја зависне реченице. Апсолутизовање везника *да* као изричног посебно је разумљиво и због његове семантичке неутралности. Она му омогућава да везује садржај зависне клаузе не само за транзитивне глаголе говорења, воље (*рећи*, *мислити*; *молити*; *желећи* и др.), него и за непрелазне глаголе: *размишљајући о томе да се уише на права*; уз именице: *веси о томе да је Марко дошао*; уз придеве: *свесћан тога да је погрешно* (Станојчић... 1995 : 298). Наравно, текстови одређених функционалних стилова изван уобичајеног стандарда — као средство чувања континуитета са вуковским језиком, јавиће се и са везником *где* = *да*, какав налазимо обилно код Вука, нпр., у преводу Новог завета: *видје Јован Исуса гдје иде к њему* (Мошин 1974 : 687–688). Овакво тумачење, базирано на проученој грађи из Вуковог Новог завета, врло удаљеног од језичког израза данашње урбане средине, није у супротности са основном истином да је српски књижевни језик заснован на некој врсти фолклорног коинеза, који се карактерише „фолклорним реализмом“ (Скок 1938 : 412). Филолошка испитивања 70-их година, наиме, показала су да су *Нови завети* и *Рјечник 1818* били дела „изграђивана истовремено и паралелно, те је резултат теоретских уопштавања на подручју формирања српског књижевног језика формулисан у граматички која је стављена на чело *Рјечника*“ (Мошин 1974 : 695–696).

3.7. И у другим клаузама зависно-сложеног односа видљива су слична померања. Тако се, нпр., у посматраном периоду сигурно изгубила значењска дистинкција месних везника *где* и *куда*, па данас нису различитог значења реченице: *Ишао је куда су га ноге носиле* и *Ишао је где су га ноге носиле* (Станојчић ... 1995 : 307). Тако је и примарно временски везник *пошто*: *Пошто је кућио улазницу, ушао је у салу* — сигурно учвршћен у језику и као везник узрочних кла-

уза: *Пошио је књига била врло скупа, нисам је купио*. Други узрочни везници који се наводе у граматикама овога времена: *јер, што, будући да, кад, док, како, чим* (Стевановић 1986^б : 890–894) углавном су стабилни у употреби. За неке од њих, међутим, који се међу њима наводе, нпр., *док*: *Док Николетино овако исује и ружи, у ишћању је нека врло озбиљна сивар* (Б. Попић) — ипак би се могло рећи да припадају језичком слоју са обележјем дијалектизма. У утицајном београдском књижевнојезичком изразу данас је везник *док* с датом функцијом углавном замењен везником *чим* с узрочним значењем: *Чим не мислиш како мисли њандур, онда си завереник* (Стевановић 1986^б : 894).

Таквих промена, које су стварно у сфери промена лексике, али које утичу на форму клаузе, има, дакако, много више. На пример, у кондиционалним реченицама, међу чијим су везницима веће граматике наводиле и конструкцију са што: *А што ишћаш за њроклејог Вука, / Проклеј био и ко га родио* (Стевановић 1986^б : 907–908) — данас овакву конструкцију сигурно нећемо наћи, осим у супстандардном језику. Или у концесивним реченицама — везник ако: *Жао ми га је ако је и црно*, који ће се углавном наћи код писаца у чијем је језику још увек јака дијалекатска основа, или фолклорно-вуковска основа српског књижевног језика уопште.

3.8. Уз прегледане јединице, изглед реченице морфосинтаксички ће, вероватно, највише мењати језичка средства која, у најширем значењу појма, припадају сфери процеса њене *кондензације*. Већ средином века, у првој половини посматраног периода 1945–1995, српска лингвистика указивала је на потребу да граматичари измене оне догматске приступе реченици који су структуру клаузе типа: *делићи мишљење*, дакле — ону у којој је девербативна глаголска именица носилац семантичког дела предикације — дефинисали као туђе, готово неграматичке за српски језик (Станојчић 1987 : 141–148), и захтевали да се таква реченица „вербализује“, тј. да се изрази само предикатом, нпр., „*мислиши исто*“ или сл. Заснована на констатацији да је таква структура и историјски потврђена као одавно уобичајена у српском језику, поменуто указивања констатовала су припадност датих структура језичким универзалијама европских језика и аутохтону оправданост њихову и у модерном књижевном језику (Станојчић 1987 : 144–146).

Колико је у савременом књижевном језику један број средстава реченичног кондензовања редукован, нпр., кад је у питању глаголски прилог прошли (т. 2.15), толико се друга средства учвршћују у књижевном језику, па у посматраном периоду (1945–1995) и посебно падају у очи као карактеристични елементи реченичне форме. Савремени лингвисти код нас посебно указују на кондензацију реченичног значења помоћу *именице у функцији кондензатора*, као карактеристичан феномен везан и за процесе *номинализације* у „интелектуализованим доменама језичке употребе“ (Радовановић 1978 : 27–28), — дакле у књижевном језику најважнијих ванбелетристичких функционалних сти-

лова који улазе у грађу на основу које се пишу граматике стандардног језика.

3.9. Тако, у литератури утврђена општа тенденција номинализовања исказа у српском језичком стандарду, изражена пре свега употребом глаголске именице у посматраном периоду апсолутно се стабилизовала. За темпорална значења наводе се примери типа: *Пре њоласка окренуо се своме сабеседнику* (← *Пре него шћо је њошао...*), *Пред сћавање је чћшао* (← *Нећосредно љре него шћо је засћао, чћшао је*), *И остћаће до смртћи* (← *... док не умре*), *После сусретћа са кайетћан Мишом, оћкрио је Саву* (← *Након шћо се сусрео са кайетћан Мишом...*), *Йри њењању узбрдо* (← *кад се њењу узбрдо*), у *ћричању* (← *док су ћричали*) и многи други, с различитим падежним облицима глаголских именица као носиоцима семантичког дела предиката (Радовановић 1978 : 37–65). При томе, готово су лексички критеријуми одређивања која од свих могућних (предлошко-)падежних конструкција може бити обележена знаком „убичајена“, „архаична“, „дијалекатска“, „регионална“ или сл.

3.10. Исто се може рећи за конструкције са вредношћу узрочних реченица: *одбио је њо из мржње* (←... *зайћо шћо мрзи*), у *жељи // са жељом да се сћоје* (← *зайћо шћо желе...*), *огорчен је због губитћка* (... *зайћо шћо је изгубио*), *услед недостћајћка финансијских средствћва* (← *зайћо шћо недостћају финансијска средствћва*), или за конструкције са вредношћу зависних намерних клауза: *ради љревазилажења ѡешкоћа* (←... *да би се љревазишле ѡешкоће*), у *цћљу измене* (← *... да би изменио*), или за конструкције са семантичком вредношћу условних реченица: *жрћва је била гоћово незнатћна* у *њорегењу са добићћком* (←... *ако се љореди са добићћком*), као и многе сличне које наводе савремени проучаваоци реченичне форме у српском језику друге половине 20-ог века (Радовановић 1978 : 83–109).

3.11. Дате форме су скоро неисцрпне и налазе се у сфери свих падежних облика, а у своме резултату дају реченици српског књижевног језика оне квалитете које лингвисти називају „гипкост у изразу, солидност у конструкцији... — виши ступањ развоја“ (Ивић 1957^а : 124–125). У томе су значајан фактор и категорије оних (семантичких) допуна глаголима у предикату које би се могле сместити, рекла бисмо, и у ниво реченичног конституента (т. 2.10 и д.): *љочеше разговор // са разговаројом* (← *љочеше да разговарају*), *сћућио је на рад* (*љочео је да ради*), *не зна за шћугу* (← *не зна да шћугује*), *ужива у раду с децом* (← *ужива да ради с децом*) и многе друге допуне, у различитим падежним облицима глаголских именица (Радовановић 1978 : 109–130).

У овоме — дакле, и у општој карактеристици номинализације као процеса, српски књижевни језик је потпуно у контексту „европског културног, односно цивилизацијског типа“. Наиме, најзаступљеније су ове структуре у функционалним стилевима правно-политичког, публицистичког и научног карактера (Радовановић 1990 : 44). Али, дакако, у духу и оквирима констатације дате напред (т. 0.1), то је одлика и личног

језика (ауторског) свих значајнијих писаца чија су дела у сфери књижевноуметничког функционалног стила. Јер, у оваквим процесима, кад је у питању књижевни језик и у посматраном периоду — очувао се вуковски први принцип. Тај принцип јесте у заснованости књижевног језика на широкој дијалекатској бази народних новоштокавских говора, али — реализујући се током историјског развитка, са развојем самог појма народа он еволуира јер се сама база мења: много је сложенији сада „народ“, па је и његов језик сложенији сада него што је био у време пре посматраног периода, а поготову је сложенији сада него што је био у Вуково време. Али — однос књижевног језика према тој (променљивој) основи остао је исти (Станојчић 1987 : 260). То је уобичајен процес у природним језицима, сасвим аналоган ономе што А. Белић утврђује као језичку константу за односе у палеоазијским (па и многим другим језицима). Еволуције — каже А. Белић — „има увек у свим језицима света. Али се она тако врши да свугде у језицима остаје онај основни однос или основно зрно које смо констатовали у језику за који смо утврдили да је сачувао старину“ (Белић 1957 : 9). Дакако, овде појам „старина“ сасвим релативизујем, стављајући га у контекст развоја модерног српског књижевног језика. И у овоме периоду, дакле, одржава се дијалектичка природа првог принципа српског књижевног језика, што неминовно доводи до спознавања факта да је српски књижевни језик, заправо, данас — сликовито речено — мање Вуков, а више вуковски (Ивић М. 1990 : 87).⁴

3.12. Фразеологија.⁵ Једним својим делом, управо за ове последње феномене везане су и промене у фразеологији српског књижевног језика посматраног периода. Полазећи од несумњиве чињенице да је књижевни језик то што јесте (књижевни) „и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своје конструкције, своју структуру, своју физиономију“ (Ђошковић 1987 : 190), генерални преглед природно ће констатовати да фразеолошка јединица пре свега својом формом може утицати на изглед (физиономију) језика. То природно проистиче из чињенице да је морфосинтакса први медиј тога изгледа, па је природно што већ поменути њени елементи: *средства кондензације реченице*, са њиховим крајњим резултатом — *номинализацијом* (т. 3.8–3.11), чине значајну црту и фразеолошког лика српског књижевног језика. Отуда, лингвистика и овог, посматраног, периода с правом знатну пажњу посвећује тзв. *синтаксичкој фразеологизацији*, анализирајући

⁴ Управо зато би, када је реч о методологији посматрања тога аспекта књижевног језика, било потребно, можда, и заменити термин *народни језик* термином који би био ослобођен значења које носи из 19-ог века, тј. значења *фолклорни*. Нови термин морао би полазити од појма *говорног/говореног/разговорног језика* и *његове везе са писаним језиком*, одн. од правила „писања на говорном језику“ у ономе смислу како тај појам и његов развитак дефинише И. Грицкат (Грицкат 1988 : 9–13), или би морао бити неутралан, празан.

⁵ О фразеологији видети и у прилогу М. Луковића о специјалним стиливима.

и инвентарисући, као *појенцијал*, пре свега, у њеним оквирима феномене *декомпоновања предикаџа* — тип: *узети учешће, вршити анализу, дајти оцену*, са указивањем на *перифрастичне синџагме терминолошког карактера* — тип: *поднети шужбу (молбу, жалбу)*. При томе, за нас је значајно да испитивачи констатују управо перифрастичну природу њихову, дакле — црту која је битна за изглед реченице, без обзира на то што их — због одсуства експресивности — не сматрају фразеологизмима, већ само „потенцијалном базом за настанак фразеолошких једница“ (Мршевић-Радовић 1987 : 46–49). Несумњиво је да се управо та база појављује као генератор језичких јединица које утичу на изглед реченичног конституента предиката у целини српског књижевног језика посматраног периода.

Литература

- Андрић И., 1950, *На Дрини ћурџија*, Београд.
- Batišćić T., 1972, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Београд.
- Бошковић Р., 1987, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград.
- Белић А., 1951–52, *О књижевним језицима*, „Јужнословенски филолог“, књ. XIX, св. 1–4, с. 1–16.
- Белић А., 1957, *О природи језичког исјивања*, „Зборник за филологију и лингвистику“, I, Нови Сад, с. 7–13.
- Велмар-Јанковић Св., 1990, *Лагум*, Београд.
- Гортан-Премк Д., 1962, *Падез објекта у негатиџним реченицама у савременом српскохрватском језику*, „Наш језик“, н. с., XII/3–6, Београд, с. 130–148.
- Гортан-Премк Д., 1971, *Акузатиџне синџагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд.
- Грицкат И., 1954, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синџаксичким појаџама*, Београд.
- Грицкат И., 1957–58, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, „Јужнословенски филолог“, књ. XXII, св. 1–4, Београд, с. 65–130.
- Грицкат И., 1963–64, *Вуков превод Новог заџвета као споменик великог филолошког настојања*, „Јужнословенски филолог“, књ. XXVI, св. 1–2, Београд, с. 219–245.
- Грицкат И., 1988, *Нека размишљања о Вуковој реформи*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, књ. LI–LII, 1985–1986, Београд, с. 3–24.
- Иџић М., 1957^а, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, „Зборник за филологију и лингвистику“, I, Нови Сад, с. 114–126.
- Иџић М., 1957^б, *Једно поглаџе из грамаџике нашег модерног језика — систем месних падеџа*, „Годишњак Филозофског факултета“, књ. II, Нови Сад, с. 145–158.
- Иџић М., 1960, *Обелеџавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, „Наш језик“, н. с., XI/7–10, Београд, с. 192–211.

Ивић М., 1961–62, *Један проблем словенске синтаксе осветљен трансформационим методом*, „Јужнословенски филолог“, књ. XXVI, св. 1–2, Београд, с. 137–151.

Ивић М., 1990, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.

Ивић М., 1995, *Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик*, „Стојан Новаковић — личност и дело, Научни скуп“, САНУ, Београд, с. 331–335.

Ивић П., 1990, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд.

Клајн И., 1992, *Речник нових речи*, Нови Сад.

Максимовић Д., 1983, *Слово о љубави*, Београд.

Милановић Б., 1977, *Глаголи на -аши са двојаком презентском осномом*, Београд.

Mitrović V., 1990, *Poljski glagolski prefiks prze- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro-*, Beograd.

Мошин Вл., 1974, *Вуков Нови завјети* [Поговор Вуковом Новом завјету] In: *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. X, прир. В. Мошин и Д. Богдановић, Београд, с. 489–710.

Мршевић-Радовић Д., 1987, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у српскохрватском језику*, Београд.

Павловић М., 1963–1964, *Стил Вука Караџића*, „Јужнословенски филолог“, књ. XXVI, св. 1–2, Београд, с. 1–72.

Правопис српскога језика. I. Правила и њихови основи. II. Речник уз правопис, 1993, прир. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурница, Нови Сад [Матица српска].

Поповић Љ., 1979, *Упошреба кардиналних бројева у српскохрватском језику*, „Југословенски семинар за стране слависте“, бр. 30, Београд, с. 3–24.

Правопис српскохрватског књижевног језика, 1960, Нови Сад [Матица српска].

Radovanović M., 1978, *Imenica i funkciji kondenzatora*, Novi Sad.

Radovanović M., 1990, *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad.

Радуловић З., 1994, *Језик и стил Чеда Вуковића*, Никшић.

Силић Ј., 1987, *Творбена структура интернационалних ријечи у хрватском или српском језику*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, књ. 16, св. 1, Београд, с. 59–69.

Симић Р., Станојчић Ж., Остојић Б., Ђорић Б., Ковачевић М., 1993, *Правопис српскога језика са речником*, Београд–Никшић.

Скок П., 1938, *Вуков стил*, „Гласник Југословенског професорског друштва“, књ. XVIII, св. 4–5, с. 414–416.

Stanojčić Ž., 1967, *Jezik i stil Iva Andrića*, Beograd.

Станојчић Ж., 1980, *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића. II. Реченички односи*, Београд.

Станојчић Ж., 1987, *Грамајика и језик*, Титоград.

Станојчић Ж., 1990, *Синтаксичке студије*, Никшић.

Станојчић Ж., Поповић Љ., 1995, *Грамајика српскога језика*, Београд.

Стевановић М., 1963–1964, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, „Јужнословенски филолог“, књ. XXVI, св. 1–2, Београд, с. 73–150.

Стевановић М., 1964, *Однос грамајичара према норми књижевног језика*, In: *Сјоменица*, САНУ, Београд, с. 179–209.

Стевановић М., 1967, *Функције и значења глаголских времена*, Београд.

Стевановић М., 1986^а, *Савремени српскохрватски језик. I. Увод-Фонетика-Морфологија* [5. издање], Београд.

Стевановић, М., 1986^б, *Савремени српскохрватски језик. II. Синтакса* [4. издање], Београд.

Ђорић Б., 1982, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд.

Шљивић-Шимшић Б., 1960, *Облик инструментала једине именица м. р. на сугласник*, „Наш језик“, н. с., књ. X, св. 7–10, Београд, с. 252–260.

СПЕЦИЈАЛНИ СТИЛОВИ

Милош Луковић

0. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

0.1. Средином 60-их година овог века оживеле су у српској лингвистици расправе о модернизацији норме у књижевном језику (Ивић 1990 [1965] : 92–100). Оне су биле подстакнуте тежњом да се, после сто година развоја књижевног језика на основама које је својом реформом поставио Вук Стефановић Караџић (1787–1864), сагледа и валоризује његово наслеђе (Пешикан 1970; Ивић 1971). С друге стране, отворена питања српско-хрватских језичких односа тражила су модернији приступ проблематици књижевног језика, па су се осетније почела користити достигнућа опште лингвистике у свету. Тако је афирмисано схватање књижевног језика као језичког стандарда модерне националне заједнице, који се, с обзиром на њену технолошку, информацијску, социјалну и територијалну разуђеност, неминовно раслојава. На тај начин развили су се и ставови о варијантама на простору стандардног језика који је службено и у науци означијаван као *српскохрватски* (о томе видети више у прилозима М. Радовановића и Б. Брборића). То је представљало погодан тло за повратак учењу Прашке лингвистичке школе о *функционалним стиловима*.

Још 1965. године указано је на то да се у поступку модернизације језичке норме не можемо ослонити искључиво на језик књижевника, који су по природи свога посла склони стилским иновацијама, већ се мора узети у обзир корпус који најприкладније илуструје просечност језичке свакидашњице, а то је језик средстава масовне комуникације (штампа, радио и телевизија) и језик других сфера савременог урбанизованог живота (Ивић 1990 : 95–98). Стога би, упозорено је тада, било потребно тачно сагледати стилове који настају у тим сферама употребе стандардног језика и детаљно одредити специфичности њихове структуре, па тако добивени корпус критички користити при обликовању језичке норме. Тих година било је аутора који су истицали да ни „историја књижевног језика не сме да буде ограничена на историју изражавања у тзв. лепој књижевности“, него да треба узимати у обзир

„и друкчије споменике писмености: научне, административне и трговачке списе, статистике, наредбе, расписе итд.“ (Гришкат 1964 : 130). Појединачне примере из публицистичког и, у мањој мери, из научног стила у корпусу анализе (поред језика писаца) имао је и најутицајнији универзитетски уџбеник савременог језика, који се појавио управо 60-их година (Стевановић 1964, 1969).

0.2. И поред тога што је за протеклих тридесетак година сазрело уверење да се функционални стилови морају сматрати нормалним обликом *раслојавања стандардног језика*, тако да га региструју и најновије граматике (Станојчић ... 1989 : 21; Станојчић ... 1995 : 22), емпијска истраживања системских особина појединих функционалних стилова у српској лингвистици и даље су оскудна. То заправо важи и за друге националне лингвистике на територији бивше СФР Југославије, тако да је сваки рад о проблематици функционалних стилова био праћен с пажњом у свим срединама овога донедавно целовитог политичког простора. Уз књижевноуметнички функционални стил, који је традиционално у жижи интересовања лингвиста, разговорни функционални стил све је више предмет обраде (Половина 1987; Савић ... 1989). Последњих петнаестак година подробније је осветљен новински подстил публицистичкога функционалног стила (Младенов 1980; Рајнвајн ... 1980; Петровић 1989; Јоцић ... 1982; Јоцић 1986). Особине научног стила дате су само у назнакама уз осврте на друге функционалне стилове (Росандић ... 1979; Шкиљан 1989). Административни стил, и то његов законодавни подстил, више је посматран у дијахронијској перспективи — при истраживању старијих етапа развоја српскога језичког стандарда (Луковић 1988—1990; 1994; Марковић 1994). Запажа се и појачано интересовање правника за језичку проблематику са становишта нормативне технике (Зечевић ... 1984; Јелић 1986; Јовић 1988), теорије права (Висковић 1989) и правне историје (Подгорац 1990). Социolingвистички аспекти разговорног језика и језика јавне комуникације такође су предмет анализе неколико студија без лингвистичких претензија (Данојлић 1977; Инић 1984; Пуповац 1990).

Слаба упућеност ионако малобројнога лингвистичког кадра на емпијска истраживања функционалних стилова делимично је последица његове заокупљености током већег дела посматраног раздобља (1945—1995) проблемима *џернијоризације* *раслојавања стандардног и народног (органског) језика*, тј. истраживањем *стандарднојезичких варијаната* и *дијалеката*, односно појединих *говора*.

У ствари, није било целовите и консеквентне језичке политике која би пажњу лингвиста и других овлашћених чинилаца усмерила на све сегменте стандарднојезичке проблематике. Тако су истраживања разноликих облика функционалног и социјеталног раслојавања стандардног језика (посебно урбаних супстандардних идиома) остала у другом плану.

0.3. Ипак, од 1970. године, када се први пут на једном од југословенских језика појавио синтетички преглед теоријских, типолошко-компаративних и социолингвистичких питања везаних за појам *сјандардни језик* (Брозовић 1970), множи се литература која о функционалним стиловима расправља с теоријског, а посебно са социолингвистичког становишта (Бугарски 1986; Радовановић 1986; Тошовић 1988; Бугарски 1991). Тако је теоријска слика функционалних стилова готово у потпуности заокружена, а утврђена је и њихова детаљна номенклатура, укључујући ту и варијетете: међустилове, подстилове, жанрове (Тошовић 1988 : 79–85). Функционални стилови прецизно су дефинисани (Радовановић 1986 : 165–175; Тошовић 1988 : 55–79) као „екстралингвистички условљене систематске реализације језика у одређеним областима људске делатности, са специфичном интралингвистичком (парадигматском и синтагматском) структурираношћу, на коју утичу домен, ситуација и тематика саопштавања“.

Сва досадашња истраживања упућују на закључак да треба разликовати пет функционалних стилова: *књижевноуметнички* (КФС), *јублицитетички* (ПФС), *административни* (АФС), *научни* (НФС) и *разговорни* (РФС) (поред ових традиционалних назива јављају се и други). Према природи њихових функција међусобно се разликују књижевноуметнички стил и стилови комуникације, од којих се један (РФС) односи на *личну комуникацију*, док преостали припадају сфери *јавне комуникације*. Стога се ПФС, АФС и НФС и називају *специјалним функционалним стиловима*.

У домаћој лингвистици разјашњен је, иако више у фрагментарним освртима (*Српскохрватски језик ... 1979; Актуелна ишјања ... 1982; Језик ... 1982; Шкиљан 1989; Ивић ... 1991*), утицај екстралингвистичких чинилаца на структурирање и развој специјалних функционалних стилова српског језика у посматраном раздобљу.

С друге стране, користећи се достигнућима теорије информација, општа лингвистика утврдила је да је системност функционалних стилова порозна, пропустљива на утицаје споља и деловање изнутра према другим функционалностилским варијететима (Тошовић 1988 : 56). Границе између појединих стилова нису строге, прецизне и стабилне, те увек постоји проблем типолошког одређивања особина појединих функционалних стилова. У вези с тим општа лингвистика задовољава се констатацијом да функционални стилови настају на основу посебног начина *одбира и комбинације језичких јединица* које припадају свим *нивоима језичке сјруктуре*. Отуда сваки функционални стил карактерише специфичан систем избора и организације језичке грађе. Јединице одбира за дати функционални стил могу бити специфичне, полуспецифичне и неспецифичне. Комплекс одбира једног функционалног стила представља, у ствари, укупан збир специфичних, полуспецифичних и неспецифичних јединица избора, а базу чине неутрална језичка средства. Све те јединице одбира имају своју фреквенцију, која је мање или више

предвидљива. Функционални стилови међусобно се разликују по највише по густини концентрације одређених језичких средстава (Бугарски 1991 : 154), односно по фреквенцији и степену предвидљивости јединица одбира, а не по томе што одређене јединице одбира припадају искључиво једном функционалностилском варијетету (Тошовић 1988 : 76). Те односе међу јединицама одбира (треба да) уређује *функционално-стилска норма*. Колико год још не располага гала целовитим описом функционалних стилова, савремена (социо)лингвистика упозорава (Радовановић 1994) на то да се укупна стандарднојезичка норма према функционалним стилевима не може односити с радикалном прескриптивношћу. То значи да се ниједно од обележја функционалних стилова не може процењивати у квалитативно искључивим вредностима типа „или/или“, већ квантитативним вредностима типа „више/мање“.

Српска лингвистика није изградила еластичну стандарднојезичку норму која би обухватила и системска обележја појединих функционалних стилова и правила за функционисање стилских варијетета, односно њихову ваљану промену у језичкој пракси (*промена кода* = *code switching*). Подробнија истраживања савременог језика ове врсте дала би основа и за евентуалну корекцију укупне стандарднојезичке норме. Ипак, створене теоретске и методолошке претпоставке омогућују да се у језичкој пракси јасно издвоје појаве које представљају погрешке услед неадекватног мешања (*интерференције*) особина различитих функционалностилских варијетета, односно неприкладног прелажења с једнога кода на други (*замена кода* = *code confusing*).

У овом прилогу даје се приказ најважнијих *шокова промена* у специјалним стилевима српскога стандардног језика у раздобљу 1945–1995. године (без лексике, која је обрађена у прилогу И. Клајна).

1. ПРОЦЕСИ НОМИНАЛИЗАЦИЈЕ ЈЕЗИЧКОГ ИСКАЗА И ДЕКОМПОНОВАЊЕ ПРЕДИКАТА

1.1. Специјалне стилове српскога стандардног језика карактеришу интензивни процеси *номинализације*, који у исказима уместо вербалних средстава уводе номинална средства, тако да настају номиналне језичке структуре (Радовановић 1990 : 28, 42).

С обзиром на природу морфолошког и синтаксичког система српскога језика, процеси номинализације у њему производе (генерирају) номиналне падежне конструкције и њихове функционално-значењске парадигме. Оне настају употребом девербативних и деадјективних именица као супститута глаголских облика и одговарајућих предлога, што значи да се тиме номинализује површинска структура језичког исказа на рачун конкурентских вербалних категорија у дубинској структури исказа. Коришћењем девербативне и деадјективне именице постиже се сажимање исказа, тј. *кондензовање реченичног значења* (Радовановић 1978; Ивић 1979). Базична значења која су на тај начин кондензована у

специјалним стиловима могу бити: (1) темпорална: *Товарни листи се издаје ирилично иримају сивари на иревоз* (← *Товарни листи се издаје кад се сивари иримају на иревоз*); *На завршеику свечане седнице уиућено је иоздравно иисмо* (← *Кад се завршавала свечана седница, уиућено је иоздравно иисмо*); (2) каузална: *Одлуку о искључењу радника из радне заједнице због иешке иовреде радне дужности доноси Раднички савети* (← *Одлуку о искључењу радника из радне заједнице заио иио је иовредио радну дужност доноси Раднички савети*); *По ситрогом налогу лекара било му је забрањено било какво узбуђење* (← *Било му је забрањено било какво узбуђење заио иио му је ио ситрого наложио лекар*); (3) интенционална: *Амнестија се даје у циљу усјосиављања мира* (← *Амнестија се даје да би се усјосиавио мир*); *Дошао сам ради разговора* (← *Дошао сам да бих разговарао*); (4) значење пропратне околности: *Дело иосиоји кад се ова грађа износи у иносирансиво без иреиходног одобрења надлежног органа* (← *Дело иосиоји кад се ова грађа износи у иносирансиво а да ио није одобрио надлежни орган*); *Човек кроз рад развија језик* (← *Човек развија свој језик иако иио ради*). Поред наведених, јављају се и концесивна, кондиционална, инструментална и друга значења (Радовановић 1990 : 43).

1.2. Процес номинализовања језичких исказа у специјалним стиловима српскога стандардног језика прати, такође раширена, употреба аналитичких падежних конструкција с девербативном именицом у предикатској служби уместо глагола. Иако је одавно регистрована (Станојчић 1987 [1960] : 141–148; Бећар 1973), ова врста аналитичких конструкција дуго је била на периферији пажње синтаксичара. Пре двадесетак година теоријски је детаљно осветљена и названа *декомпонованим иредикаиом* (Радовановић 1977). Декомпоновање предиката резултат је двоструког деривационог процеса у неколико фаза: прво преко номинализовања предикације, а потом екстракцијом вербалног елемента у виду глаголске копуле или различитих семикопулативних глагола: *досиавља* → *досиављање* → *врши досиављање*; *ирииче* → *ириичање* → *врши ириичање*.

На тај начин могу се остварити две или више номинализација, при чему двоструко номинализоване исказ губи статус реченице, па остаје незавршен и неаутономан (*врши ириичање/вршење ириичања*). Стога синтаксички модел с декомпонованим предикатом постаје погодан за ситуацију с анонимним, односно уопштеним агенсом: *Сивара средсива за ирајно вршење своје делайности* (← *Сивара средсива да ирајно врши своју делайност/Сивара средсива да ирајно делује*).

Код декомпонованих предиката најчешће се јављају глаголи *вршии* (односно *извршии*, *извршаваи*) и *обави* (односно *обављаи*): *Врши надзор над радом Комисије* (← *Надзире рад Комисије*); *Извршена је размена иодаи* (← *Размењени су иодаи*); *Прекид ирудноће обавља се у здравственој усјанови* (← *Трудноћа се ирекида у здравственој усјанови*); *Обављени су разговори* (← *Разговарали су /*

Разговарали смо). Јављају се и глаголи: *имајти, дајти, водити, добити, дружити, чинити, правити, сносити, издавати, показивати, износити, доносити* и др.

1.3. Настајање декомпонованих предиката у лингвистици је најчешће објашњавано ширењем тежње ка аналитичкој организацији граматичке структуре европских језика, што подразумева снажан међусобни утицај генетски и структурно сродних језика. Ипак, корене ових појава треба тражити и на другој страни. Једна од важних тековина савремене лингвистике јесте сазнање да се иста реченична садржина може исказати у различитим значењским аранжманима, а говорник сам бира који ће део те садржине ставити у први план (Ивић 1988 : 4). Стога аналитичка конструкција каква је декомпоновани предикат представља погодно средство за нијансирање предикатског израза у жанровима специјалних стилова чија су обележја *интелектуализованост, уопиштеност и айспрактиност шемајтике*, што подразумева посебне процедуре мишљења с циљем да се постигне економичност, синтетичност, безличност, анонимност, неовременост, немодалност, статичност исказа. У том смислу о овим појавама може се говорити као о *евројским функционалностилским универзалијама*, које се манифестују више у равни „култура у контакту“ него непосредно у равни „језика у контакту“.

Широка употреба номинализованих исказа и декомпонованих предиката открива две врсте напоредних синтаксичких тенденција: (1) образовање нових везаних скупова речи, тј. *фразеологизама*, (2) *интерференцију стилова (замену кода)* услед погрешног, неадекватног избора номинализованих језичких средстава.

2. БУЈАЊЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

2.1. Главно извориште промена у фразеолошком фонду српскога стандардног језика у посматраном раздобљу био је ПФС, пре свега његов новински подстил, који је по својој природи најотворенији према другим функционалним стилевима.

С обзиром на функције које има у комуникацији, новински подстил носи у себи експресивно-емоционални набој, тако да новинари настоје да иновацијама разбију монотонију укалупљених израза. Фразеолошке јединице доприносе више од других језичких средстава сликовитијем, сугестивнијем и упечатљивијем представљању информативно-политичких и других садржаја (Мршевић-Радовић 1987: 15–20; Петровић 1989 : 31).

Почетак бујања фразеологизама у новинарству везан је за појаву вечерње штампе 50-их година (седам деценија касније од развијенијих земаља), што је имало конкретан повод. У југословенско-италијанској кризи око Трста 1953. године један новински информативни оброк дневно, јутарње новине, показао се недовољним за постојећи степен радозналости и забринутости: биће рата — неће бити рата? Тако је код нас

настао први у низу вечерњих листова (*Вечерње новости*), који ће за десетак година постати и најтиражнији лист у земљи. Вечерњи су листови, усред владавине једнопартијских уредништава својих издавачких кућа, са свим особинама униформног мишљења и аутоцензуре, освајали читаоце формулом: брзо, кратко, јасно, не паметовати (то је ионако резервисано за јутарња издања), већ обавештавати; наслови морају бити такви да „вриште“, читаоца треба дирнути у срце; уморном радном човеку поподне се не могу продавати заморне новине (*Два века ... 1992 : 152*). Недељна, ревијална и спортска штампа која се множи 60-их година и касније „на сопствени ризик разведравала је хоризонте идејно дресираних дневних штампе“ (*Два века ... 1992 : 155*). Телевизија и радио, с новим програмима богатијег садржаја, доприносили су такође експресивности израза у ПФС.

2.2. У тако предодређеном репертоару стилских средстава искристалисало се, зависно од новинских жанрова, неколико слојева фразеолошких јединица (Петровић 1989 : 35–36). Из претходног раздобља наслеђени су и развијани: (1) интерстилски слој фразеологије (који се користи у свим функционалним стиловима): *ујадати коме у очи, ићи коме од руке, изнећи ићи на свејло дана, бићи крајког века, доћи у шкриљац* итд.; (2) слој књижевне фразеологије (из усмених и писаних књижевноисторијских извора): *рећи бобу боб (а йоју йој), бићи између Сциле и Харибде, йокондирена йиква, солотомонско решење, Дамоклов мач* итд.; (3) слој административне фразеологије: *сйавићи на дневни ред, крунски сведок, сйавићи на црну лисйу, извести на оййуженичку клују, сйавићи ад акйа, имаћи алиби ийид*; (4) слој разговорне фразеологије: *везаји мачку о реч, йасйи с крушке, седеји коме на врх главе, бићи у свакој чорби мирођија* итд. У последње три деценије развиле су се и фразеолошке јединице које обухватају: (5) слој професионалне фразеологије (из поморског, железничког и друмског саобраћаја, из области спорта, филма, позоришта, сликарства, трговачке и војне делатности, школске и лекарске праксе и сл.): *укрсијићи койља, хваййаји залеји, бићи на мейи, даји зелено свејло, држайи се курса, изаји на сцену, йосйавији дијагнозу, бићи йрва виолина* итд.; (6) слој научне фразеологије: *заједнички именийел, неуралгична йачка, сйецифична йежсина, крайак сйој, уско грло, йачка усијања* итд.; (7) слој паракњижевне фразеологије (пореклом од наслова популарних филмова ТВ и радио-емисија, мелодија и сл.): *куда иду дивље свиње; неки нови клинци; оййићи у Хондукас* итд.

У новинама је најшире заступљен слој професионалне фразеологије (*йпрофесионални жаргонизми*), што се објашњава тежњом новинара да свој језички израз учине популарним и приближе га људима разних занимања. Најфреквентнији су фразеологизми преузети са спортских и војних терена, из саобраћајне, ватрогасне и полицијске службе, школске и лекарске праксе, трговачког и занатлијског жаргона, али и из управе, правосуђа и уопште администрације. Последњих деценија, захваљујући

популаризовању појединих научних дисциплина, шири се и научна терминологија и фразеологија. Фразеолошке јединице доминирају у оним жанровима ПФС у којима највише долази до изражаја субјективни став аутора: краћи новинарски чланак, коментар, репортажа, есеј и сл.

Основи за настајање фразеологизама, у структурном и лексичко-семантичком смислу, представљају везани скупови речи: декомпоновани предикати, перифрастички предикатски изрази (*ћасћии у очајање = ћочейи очајавайи; изгубићии наду = ћресћайи надаћии се* и сл.), метафоричке синтагме (*сведок сћолећа, ћочак истћорије, ћолуга развоја, ћић сезоне* и сл.).

У новинском подстилу, али и у другим подстиловима ПФС, видљива је и стереотипизација фразеолошког фонда. Учесталом употребом појединих лексичких или фразеолошких јединица, без обзира на њихово значење и степен метафоричности, стварају се клишеи који имају нежељене ефекте и смањују информативност текстова: *широка лејеза узрока; развијайи акционе облике сарадње; бићка за рокове* и сл.

2.3. Варијацијом лексичког састава (интерполирањем других лексема, односно супституцијом једних лексема другим лексичким јединицама, контаминацијом двају или више израза) граматичких обележја и непосредног лексичког окружења фразеолошких јединица у ПФС постиже се њихово иновирање. Многи од тих иновираних скупова речи, понекад духовито интонираних, јесу индивидуалне творевине (*оказионализми*), које не региструју постојећи речници: *Бензин додаје гас скућоћи; Високе камайе ћлийко ору* и сл. Поред тога, уз устаљене професионализме као што су *хвайййи залей, истћребићии коров, ћрименићии другу ћерайију, ћошћовайи дневни ред, држййи у фиоци*, уочава се појава нових израза у оквиру истог структурног модела: *ћравлнйици ћод луйом; здравље ћод ћрисмоћром; ћод фирмом самоућрављања; ЗУР на ремонтйи; цене на узди* итд. Може се пратити и стварање семантички врло блиских израза, чиме се повећава могућност избора језичких средстава и уједно проширује поље употребе одговарајућег значењског типа. Тако се нпр. у синонимијском низу с изразом *Границе се ћомерају устаљју* се следећи изрази: *Сћварају се нови ћросћори, Оћварају се нови сћваралачки хоризонйи*. Запажа се учесталост фразеолошких скупова речи које стоје у антонимичном односу с постојећим: *ући на мала врайиа / ући на велика врайиа; ћосћавићии границу / ћомерайи границу; ћоказйи зубе / сакрићии зубе*. Веома је распрострањено иновирање фразеолошких јединица, пословица и разних изрека, наслова познатих романа итд. супституцијом једне лексема или више лексичких компонената: *Сий сийсоче верује, ћогледайи родићельима у очи, И шницла има два краја*. Понекад се таквом неочекиваном изменом ствара парадокс, као у примеру: *Сваки ћочейтак је лак*.

Међутим, распрострањена су иновирања контаминацијом, тј. спајањем двају семантички или структурно сличних фразеологизама, тако да се јавља нова фразеолошка структура, која је декомпонована, разби-

јена, као у примеру: *двоја вратића за њосао* (у значењу: *За неке њосиће велика, а за неке мала вратића*); *йечайи свршеног чина* (овде су удружена два значења: *дайти чему йечайи* и *довести кога йред свршен чин*). Као карактеристичан иновациони процес у новинском подстилу може се сматрати и формално проширивање фразеолошке структуре новим, најчешће придевским компонентама, чиме се, с мањим или већим успехом, интензивира значење целог фразеологизма: *Једна „нафјйна ласића“ не чини јефјиније йролеће; йрелазак на нови, девизни колосек; йсихолошки камен йемељац.*

Измене стандардне форме фразеолошке јединице често разграђују семантичко јединство израза: *Наша йривреда... йосрће на сцилама и харибдама*. Експресивни набој поруке често изазива неуспелим иновацијама нежељене ефекте, као у примеру: *Мирна гора не роди ни миша*. Овакво устројавање порука води мистификовању или банализовању израза у ПФС.

3. БИРОКРАТИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА

3.1. Током целог посматраног раздобља траје интерференција специјалних стилова која је одавно названа *бирокрајиизацијом језика*. Ослањајући се на бирократско наслеђе претходних државних формација на тлу СФР Југославије, уз манире коминтернинске праксе која се прелила и у послератно раздобље, одлучујућу улогу у томе имали су главни креатори правног система и политичке праксе: владајући правни прагматичари и партијски функционери, али и све бројнији ред државних чиновника у законодавној и парадржавних посленика у широј нормативној делатности. То је била неминовна последница бирократизације која је под плаштом самоуправљања била захватила и производну и непроизводну сферу друштва. Федеративно устројство државе, са све самосталнијим положајем федералних јединица (почев од 1963), увођење самоуправљања „као основног друштвеног односа“ (почев од 1950), развијање комуналног система (почев од 1955) у којем је општина добијала све веће прерогативе, а нарочито уставне промене (1971–1974) и претварање продукционих односа у „удружени рад“ (1971–1976) — дали су полета ширењу администрације, нормативизацији свих области живота и стварању нових врста правних норми („самоуправно право“), уз ланчано преписивање прописа и аката различите правне снаге (отуда употреба израза *ради Ресавска школа*). Грађанин, коме су уз то била утврђена и права и дужности „радног човека“ и „самоуправљача“, био је учесник заседања разних органа и форума. Владајући једнопартијски поредак наметао је идеализацију разних облика „друштвеног консензуса“, практично безбројних седница свих врста и испразне демократске, ритуалне реторичности која их је пратила (отуда новосковани изрази: *сасићанчење, седничење, конференцијашење*). Тако се постепено уклањала баријера између појединих специјалних стилова. У таквој атмосфери

радо је демонстрирана и претенциозна „ученост“ па су се многи такмичили у заморном изражавању засипајући публику „гломазним реченицама и слаповима тешко разумљивих речи“. То је дало повода да се међу лингвистима све више говори о *фетишизму*, односно о *митској и њолитичкој функцији језика*. Раздобље које следи након политичких и уставних промена 1990. године показује у том погледу благи пад, више на лексичком него на синтаксичко-семантичком плану, с тим што идеолошку реторику замењује национална.

Особине законодавно-правног подстила АФС, тј. језички израз бројних закона и других прописа и општих аката, а нарочито особине друштвено-политичког подстила АФС (резолуција, декларација, програм, реферат, саопштења, изјављивања) — продирали су масовно у РФС и ПФС, па и у НФС. Преношење тог израза, посебно жаргона утицајних политичара, било је политички најбезбедније за новинаре и друге интерпретаторе порука из разних извора АФС, међу којима су уставни акти из 1974. године (иначе међу најдужим у свету), те по опширности и компликованости чувени *Закон о удруженом раду* (1976) — имали истакнуто место.

Све се то дешавало у околностима кад су се из села у градове сливале масе необразованог становништва. Тако је, и поред развоја школства, образовања и средстава масовне комуникације, опадао престиж стандардног језика из претходног раздобља и настајао је нов језички амалгам, тј. специфичан урбани супстандард. С том својеврсном демократизацијом језика опадао је и ауторитет наставника, лектора и других стручњака који су задужени да негују обрасце стандардног језика.

Радио, филм, и нов медијум — телевизија (од 60-их година), са својим програмима уживо, допринели су (нарочито откад су се појавиле приватне телевизијске станице 90-их година) скидању табуа у језику, што је опет отворило врата продирању *џејоратива*, *мелиоратива*, *вулгаризама*, *фамилијаризама*, *аргоизама*, а истовремено слабило синтаксичку дисциплину. Лингвистика није стизала, у довољној мери, да прати и каналише све те појаве, иако су се повремено чула алармантна упозорења. Државна радио-телевизија утврдила је, уз помоћ лингвиста, своју језичку оријентацију и (почев од средине 80-их година) настојала да практично утиче на језички израз својих програма, али с половицим успехом (Ивић ... 1991 : 297–300). Тако се стварала парадоксална ситуација: с наглим повећањем броја корисника стандардног језика драстично су слабиле представе о томе шта је језички стандард, тако да је језичка компетенција градског становништва неминуовно стагнирала. То је поспешивало интерференцију функционалних стилова, а понајвише бирократизацију језика.

3.2. Општим особинама бирократског језика сматрају се неодређеност, стереотипност, компликованост и преопширност (Ивић ... 1991 : 136–137, 165–173). Оне настају услед специфичне употребе синтак-

сичких, фразеолошких и лексичких средстава (о уопштеним лексемама, синтагмама, фразеологизмима и конструкцијама које карактеришу бирократизацију језика видети у прилогу И. Клајна). Од синтаксичких средстава у тој улози најчешће се налазе *декомпоновани предикати, номинализовани и имперсонализовани искази, пасивне конструкције и насилни обрћи*. Њиховом неумереном а у суштини сувишном употребом, не само у ПФС (као и у РФС) већ и у АФС и НФС, замагљује се значење реченица и нарушава комуникативна функција језика.

У АФС и ПФС, па и у НФС, веома су често коришћене реченице с нагомиланим номинализованим исказима и декомпонованим предикатима (Радовановић: 1986: 165–185) без стварне потребе, јер се не ради о уопштениости и апстрактности тематике која би захтевала посебне процедуре мишљења: *Извршиће се избор нових чланова Централног комитета* (уместо: *Изабраће се нови чланови Централног комитета*); *Извршен је повраћај одузетих средстава* (уместо: *Повраћена су одузета средства*); *Обављене су консултације са економистима из Београда* (уместо: *Консултовани су економисти из Београда*); *Два председника су извршила размену мишљења* (уместо: *Два председника разменила су мишљење*). Номиналне конструкције, нарочито оне с веома продуктивним глаголом *остваривају*, продрле су и у језик учбеника за основну школу: *Покушај да објасниш како риба ... остварује животи у води, како то остварује ишница, а како кртица*.

Такође је веома честа употреба безличних и пасивних конструкција с циљем да се избегне конкретно именовање људи или установа — агенса у реченици: *Извикују се и нејријашељске пароле; Тражено је да се расправа о овом ишњању одложи; Починен је и већи број привредних пресуда; И када се друштво суочило с кризом, испољавала се спорост и споразумевању о ишњевима њеног превладавања и у решавању неких крућних ишњања до дана данашњег; Понегде су због ишња уишњиване ишменичне крићике ишјединцима на најодговорнићим дужностима у СР Србији и СФРЈ и ишражила се њихова одговорност*. С истом мотивацијом редовно се јавља и конструкција *доћи до + генитив*: *Сви су изгледу да ће ускоро доћи до сусретња двојице државника; Дошло је до несћанка сћрује; Бруно Парма је у свом извешћјају објаснио, између остало, како је дошло до закаснелог сазнања којим фигурама ће ишћм ишраићи у мечу са Совјетским Савезом*. Запажено је да се у језичком изразу агенцијских вести понајмање осећа аутор, при чему то обезличавање текста води у крајност у којој се губи смисао исказа. Глаголе редовно замењују именице и тако настају номинализовани искази: *Почели су разговоре; Наставили су ишроизводњу; Наредили су ишредузимање мера; Ишћакли су велику ишћребу сарадње и сл., а номинализовање исказа по правилу изазива и рогобатно нагомилавање, уланчавање генитива: Ишћакнућња је ишћреба јачања маћтеријалне основе удруженог рада и доследног остваривања закључака Већа реиублика и ишкрајина*.

Честа је и употреба падежно-предлошких синтагми, односно конструкција с генитивом на рачун конкурентских облика: у циљу (*ради*), из разлога (*услед*), код *припреме* (*при припреми*) и сл. Раширене су погрешне употребе неких предлога и предлошких израза: у вези *штога* (уместо у вези с *чим*), *по шом ишћању*, *по иоднејој жалби* (уместо о *шом ишћању*, о *иоднејој жалби* / *иоводом иоднејше жалбе*). Предлог о вероватно је највише злоупотребљаван у бирократизованом језику. И у АФС и у ПФС срећу се често примери као: *мере о убрзавању административног иосиуика, иницијатива о доношењу програма, примери о нешачном објашњавању, ишознаиш кога о чему* и сл. У псеудонаучном изражавању потискује се везник *него* синтагмама у односу на и у *иоређењу са*: *Број медаља је за ишећину већи у односу на Олимпијаду у Москви* (уместо: *Број медаља је за ишећину већи него на Олимпијади у Москви*); *Уишошак горива већи је и за 28 одстио у иоређењу са Западном Немачком* (уместо: *Уишошак горива већи је и до 28 одстио него у Западној Немачкој*). Раширена је употреба стилски неприкладне конструкције *иши на*: *Идемо на ишироку демократизацију*. Такође су раширени псеудонаучни изрази у *функцији* и на *релацији*: *ванредне мере у функцији заишшише домаћих ироизвођача; Говорило се о још увек заишегнушим односима на релацији ишћамиа — иокрајинско руковостиво*.

Стереотипност, шаблонизованост, укалупљеност језичког израза у специјалним стилевима огледала се у употреби (поред специфичне лексике) устаљених фраза, односно узречица: *Морам рећи; Морам с иуном одговорношћу да кажем; Морам да иштиакнем; Није на одмет казати; Искусство нас учи; Сама иракса иоказује; Свеишшти је сшав* и сл., односно синтагми: *још ииорније (још доследније, још одлучније, још брже); даља израдња (даље развијање, даље јачање, даља афирмација); Неишходно је улагати најоре (залагати се, унаишећивати, обогаћивати), од бишного (иресудног, иосебног) значаја; указати на ироблеме; заузети одрећене сшавове; инишензивирати активност* и сл. Употреба оваквих фраза и узречица мотивисана је жељом да се у исказу управо избегне стереотипност, али је она најчешће излишна јер се њоме само продужује исказ а не повећава се његова информативност.

Преопширне реченице с мноштвом појмова, како у текстовима прописа тако и у текстовима друштвено-политичког АФС и новинског подстила ПФС, чиниле су језички израз компликованим и неразумљивим. Познат је пример *Закона о удруженом раду* (важио 1976–1989), чији је члан 1. имао 145 речи сложених у три става, односно три дуге реченице. Ваља их навести као пример како су у једином раздобљу наше правне историје формулисане правне норме уз коришћење бројних појмова из других прописа, тако да се смисао формулисане норме тек могао наслутити:

Радници у остваривању свог владајућег иоложаја у удруженом раду и друштву, слободно, неишсредно и равноиравно, у односима самоуиравне демократиске иовезаностии, узајамне зависностии, одговорно-

сти и солидарности и у односима равноправности народа и народности, ујављају својим и укућним друштвеним радом у основној и другим организацијама удруженог рада, другим самоуправним организацијама и заједницама и у друштву у целини.

Социјалистичким самоуправним друштвено-економским односима у удруженом раду обезбеђује се да радници, на основу права рада друштвеним средствима, једнаких права, обавеза и одговорности у погледу средстава за производњу и других средстава друштвене репродукције у друштвеној својини, ујављају у свом, заједничком и ошћем друштвеном интересу својим радом, условима и резултатима свога рада.

У уређивању ошћих услова рада и усклађивању, усмеравању и друштвеном планирању у удруженом раду, учествују радници и њим својих делегација и делегата у скућићинама друштвено-политичких заједница, у оквиру њихових усћавом и законом, односно сћајћим ошћених права и дужности.

Али таквих примера било је и у текстовима из НФС, оптерећених претенциозном „ученошћу“ (Инић 1984 : 75):

У финансијски израженим економским шоковима са променама шехнички програмираних шокова доћи ће до промена у шоковима и ритму формирања укућног прихода као финалног израза друштвеног признања произведене вредности у производно-шловном сшћему, шоковима и ритму формирања дохоћка као финалног израза у производно-шловном сшћему, шоковима и ритму формирања шрошкова средстава за производњу као финансијског израза њихове шренетше вредности, шоковима и ритму формирања ангажованих средстава и односима у сшруктури укућног прихода између шрошкова средстава за производњу и дохоћка као финалног израза друштвено признаћог извршеног рада у производно-шловном сшћему (укупно 88 речи).

Уроке оваквога начина изражавања стручњаци су (нпр. Р. Лукић) тражили не само у језичкој сфери (*Акћуелна шшћања ... 1982 : 101–103*). Наглашено је да поред знања, релативно јасних мисли и личног дара за стварање ваљаних правних нормн треба да постоје јасни и постојани друштвени односи. Ако таквих односа у стварности има, онда законодавац нема потребе да много напреже машту да би их уредио. Пракса стварања правних прописа после крупних промена у политичком систему 1989–1992. године наговештава повратак законодавца у европској легислативи провереним правним појмовима, што прати и једноставнији језички израз прописа.

Литература

Акћуелна шшћања наше језичке кулшуре, 1982, [зборник са саветовања], Београд.

Бећар Д., 1973, *О употреби зависних падежа и језику Statuta Gradskog saobraćajnog preduzeća u Novom Sadu*, „Прилози проучавању језика“, књ. 9, Нови Сад, с. 1–53.

- Brozović D., 1970, *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*, Zagreb.
- Bugarški R., 1986, *Jezik u društvu*, Beograd.
- Bugarški R., 1991, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd.
- Visković N., 1989, *Jezik prava*, Zagreb.
- Грицкат И., 1964, *Покушај стварања српске научне терминологије средином прошлог века*, „Наш језик“, књ. XIV/2–3, Београд, с. 130–141.
- Danojlić M., 1977, *Мика s rečima*, Beograd.
- Два века српског новинарства*, 1992, ур. М. Бјелица, Београд.
- Закон о удруженом раду*, 1976, Београд.
- Зечевић М., Јовић Љ., 1984, *Методологија припреме нормативних аката*, Београд.
- Ивић М., 1979, *Предикајска кондензација у грамајичком опису словенских језика*. In: *Зборник реферата са заседања Међународне комисије за проучавање грамајичке стурктуруе словенских језика*, Скопље, с. 117–122.
- Ивић М., 1988, *Још о декомјоновању љредикајта*, „Јужнословенски филолог“, књ. XLIX, Београд, с. 57–74.
- Ивић М., 1990, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.
- Ивић П., 1971, *Српски народ и његов језик*, Београд.
- Ивић П., Клајн И., Пешикан М., Брборић Б., 1991, *Језички љриручник*, Београд.
- Инић S., 1984, *Govorite li politički? Esej iz sociologije „političkog jezika“*, Beograd.
- Jelić Z., 1986, *Osnovi normativne tehnike*, Beograd.
- Jezik u savremenoj komunikaciji*, 1982, [zbornik s naučnog skupa], ur. D. Vulović, Z. Stojiljković, Beograd.
- Јовић Љ., 1988, *Језик закона*, Шабац.
- Јоцић М., 1986, *Истљраживање језика у масовним медијима*, „Књижевни језик“, бр. 2, Сарајево, с. 149–157.
- Jocić M., Petrović D., Subotić Lj., 1982, *Komunikacijske i govorno-jezičke karakteristike TV dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad.
- Луковић М., 1988–1990, *Настљанак и синтљаксичка својства „Устљава за Кња-жесљтво Србију“ од 1869. године*, „Прилози проучавању језика“, књ. 24–26, Нови Сад, с. 87–97.
- Луковић М., 1994, *Развој српскога љравног стљила*, Београд.
- Марковић Ж., 1994, *Из језичке љроблематљике Срепљенског устљава*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. XXXVII, Нови Сад, с. 329–336.
- Mladenov M., 1980, *Novinarska stilistika*, Beograd.
- Мршевић-Радовић Д., 1987, *Фразеолошке глаголско-именичке синтљагме у српскохрватљском језику*, Београд.
- Петровић В., 1989, *Новинска фразеологија*, Нови Сад.
- Пешикан М., 1970, *Наш књижевни језик на стљо година љослије Вука*, Београд.
- Подгорац Т., 1990, *Језик и стљил устљава Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*. In: *Устљавни развљитљак Србије у XIX и љочешком XX века. Зборник радова*, ур. В. Јовичић, Београд, с. 185–190.
- Половина В. 1987, *Лексичко-семантљичка кохезија у разговорном језику*, Београд.

- Pupovac M., 1990, *Politička komunikacija. Prolegomena teoriji političke komunikacije*, Zagreb.
- Радовановић М., 1977, *Декомпоновање предикаџа (на примерима из српскохрватског језика)*, „Јужнословенски филолог“, књ. XXXIII, Београд, с. 53–80.
- Radovanović M., 1978, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Novi Sad.
- Radovanović M., 1986, *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Radovanović M., 1990, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Радовановић М., 1994, *О раслојавању језика и функционалним стиловима*, „Вукова задужбина“, год. 7, бр. 26, Београд, с. 4–5.
- Rajnvajn Lj., Mladenov M., 1980, *Oblici novinarskog izražavanja*, Beograd.
- Rosandić D., Silić J., 1979, *Osnovi morfologije i morfostilistike*, Zagreb.
- Savić S., Polovina V., 1989, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Beograd.
- Српскохрватски језик. Актуелна питања*, 1979, [зборник са саветовања], ур. Б. Милошевић, Београд.
- Станојчић Ж., 1987, *Граматика и језик*, Титоград.
- Станојчић Ж., Поповић Љ., Мицић С., 1989, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд — Нови Сад.
- Станојчић Ж., Поповић Љ., 1995, *Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд — Нови Сад.
- Стевановић М., 1964, *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевноејезичка норма). I. Увод, фонетика, морфологија*, Београд.
- Стевановић М., 1969, *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевноејезичка норма). II. Синтакса*, Београд.
- Tošović B., 1988, *Funkcionalni stilovi*, Sarajevo.
- Тошовић Б., 1993, *Оглагољеност функционалних стилова*, „Јужнословенски филолог“, књ. XLIX, Београд, с. 57–74.
- Шкиљан Д., 1989, *Лингвистика свакодневице*, Нови Сад.

ДИЈАЛЕКТИ

Драго Ћупић

0. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Српски књижевни (стандардни) језик темељи се на *новоштокавској наречју* (великом јужнословенском дијалекту). Сви говори српскога језика спадају у штокавско наречје. Истина, најисточнији огранак штокавског наречја (садашњи југоисток Србије, призренско-тимочка дијалекатска зона) давно се издвојио из типичног штокавског система и развоја и прерађен је у иновационим процесима балканског језичког савеза, али је сачувао своју штокавску основу, те и даље представља аутономизовани огранак штокавског наречја. Штокавци су, свакако, били (и остали) и они делови и огранци српског становништва који су посредством католичке вере и исламизације променили етничку идентификацију.

У исходу историјских збивања и померања граница основних западнојужнословенских дијалеката (штокавског, чакавског и кајкавског) у наше доба је штокавско наречје наднационално: поред српских говора (са црногорским) њему припадају и сви муслимански говори на српскохрватском језичком простору, као и део хрватских говора. Српским говорима не припадају неке западне особине штокавског наречја, какве су: неразликовање *ч* и *ћ* (и *џ* и *ђ*), шћакавизам (*шћај*, *огњишће*, *можћани*), алтернирање *ђ* и *ј*, чување млађег прасловенског акута и др.; и икавизам је начелно остао изван ареала српских говора. Ово важи и за српске говоре који су се, у исходу миграција изазваних турском најездом, нашли на географском западу српскохрватске језичке територије, јер су и они чували своју источноштокавску основу (источнохерцеговачки дијалекатски тип).

Када се оставе по страни западноштокавски говори (муслимански и хрватски) и кад се издвоји балканизовани призренско-тимочки тип — дијалекатску разуђеност/раздвојеност српскога језика карактерише укрштање двеју граница, које се првенствено испољавају као акценатска и јатовска, а прате их (са мање или више одступања) и друге изоглосе. Прва граница дели *новоштокавске говоре* (с доследним преношењем

неиницијалних акцената) и (логично их је тако назвати) *стйарошћокавске говоре* (који у мањој или већој мери чувају непренесене неиницијалие акценте). Друга граница раздваја ијекавске (или полуијекавске) говоре од екавских (с којима иду и говори с незамењеним јатом, типа затвореног *e*).

Укрштање ове две границе дели српски језички простор на четири главна дијалекта:

1. Ијекавски новоштокавски, који је главни ослонац Вуковог језика и Вукове језичке реформе. У дијалектологији се обично назива *источнохерцеговачким*.

2. Екавски новоштокавски, продужетак претходног дијалекта на екавском простору (с мањим зонама незамењеног јата). Назива се *шумадијско-војвођанским*. Оба заједно чине средишњи новоштокавски појас, говорну базу српског књижевног језика. Кад је Вукова реформа прихваћена у Хрватској, ијекавски новоштокавски дијалекат постао је и база хрватског књижевног језика.

3. Ијекавски (и полуијекавски) староштокавски, који се традиционално назива *зейско-сјеничким*, али како је за саму Сјеницу констатовано да је изван његове зоне, прикладнији би назив био *зейско-йешићерски*. Ваља при овом имати на уму да је овде укључен и поддијалекат својствен југу Старе Рашке или Санцака (од Бихора до Новог Пазара), који је по систему полуијекавски (ијекавизам у дугим слоговима, а екавизам у кратким), па чини прелазну зону према екавским говорима. У литератури се за целину овога дијалекта примењивао и назив *зейско-јужносанџачки*, а за његов ијекавски део (без поменутог полуијекавског) *зейско-ловћенски* и *зейско-горњоолимски*.

4. Екавски староштокавски, који се назива традиционално *косовско-ресавским*, а у оквиру њега идентификује се и посебно смедеревско-вршачки поддијалекат.

Изван ове главне поделе, на југоистоку остаје балканизовани део екавске староштокавске зоне. Овај дијалекат, или наддијалекат, назива се *йризренско-штимочким*, а типолошки би се могао називати „балканоштокавским“, с обзиром на факат да су му најтипичније зоне у подгорју планине Балкана или Старе планине и да га одликује прерада типична за балканску језичку заједницу; у конфронтацији са македонским и бугарским говорима могао би се називати и „балканосрпским“.

Са екавско-ијекавском границом подудара се углавном и битна разлика у чувању неакцентованих дужина, а у додиру староштокавских говора са овим иде и разлика у системима делимичног преношења старих акцената. Делимично је подударна и граница хипокористичких образаца *Владо—Владов* : *Влада—Владин*, с тим што је у великом делу источнохерцеговачких говора на подручју бивше БиХ — *Владо* : *Владин*.

Са акценатском границом новоштокавског и староштокавског појаса близак је или подударан још низ изоглоса (уп., нпр., Ивић 1994; Брозовић—Ивић 1988).

1. ПРОМЕНЕ У ДИЈАЛЕКТИМА

1.1. Период између два светска рата довео је до приближавања различитих израза на подручју језика Срба и Хрвата на нивоу књижевне норме, али тај период није изазвао битне промене у дијалектима. Јер, миграције становништва нису биле изразите, осим нешто масовнијег усељавања на Косово и Метохију становништва с подручја источнохерцеговачких и зетско-подловћенских говора, као и нешто у Војводину (у коју се ијекавско становништво из наведених области масовније усељавало после Другог светског рата). Те миграције у међуратном периоду у Војводину биле су толико мале да су само незнатно утицале на етничку слику војвођанског простора. Уз то, време између два рата толико је кратко трајало да није било услова да оно у озбиљнијој мери утиче на промену дијалекатске слике стариначког становништва.

Мешања становништва нешто су појачана после Другог светског рата. Косово и Метохија су готово остали без словенског, тј. штокавског становништва, јер је окупатор у току рата одатле скоро у целини протерао Србе, Косово и Метохију прикључио Албанији, и истовремено масовно и систематски ту усељавао албанско становништво из Албаније. Тако је ово подручје дочекало крај рата, а после тога врло мало српског становништва (укључујући и црногорско) вратило се на овај простор. Интензивније исељавање српског становништва с Косова и Метохије збивало се у периоду од шездесетих година наовамо, па је то, уз врло висок наталитет Албанаца, — довело до тога да данас ту живи једва око 10% словенског, тј. српског штокавског становништва.

На територији Војводине, међутим, после Другог светског рата уселило се много становништва из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Лике, Баније, Кордуна и других српских штокавских крајева. И док оно мало словенског живља на Косову и Метохији чува свој језик, и свој дијалекат, староштокавски или новоштокавски (понајвише због ослабљеног мешања тог света са светом из осталих српских дијалеката, а и због извесног контакта са албанским језиком, као несловенским), дотле се новодосељено становништво у Војводини, нарочито друга и трећа генерација, већ од шездесетих година наовамо, прилагођава војвођанским српским говорима, прихватајући особито екавизам, тако да данас у Војводини мало људи са подручја (и)јекавских говора који су ту досељени после Другог светског рата, осим старијих лица усељеника, чува свој (и)јекавизам. Али, исто тако, већина тог становништва чува свој гласовни систем, који је углавном истоветан са оним који је нормиран као књижевни (за разлику од извесних померања у гласовном систему која обележавају староседеоце штокавског наречја у Војводини). Ово се

односи како на старије досељено становништво тако и на потомке, који су углавном прихватили остале месне говорне особине, посебно екавизам.

1.2. Сеоски говори српског језика у периоду од 1945. године наомамо трпели су промене условљене различитим факторима. Навешћемо неке од њих.

Из многих, нарочито пасивних сеоских средина становништво је масовно прелазило у градове, где је формирало индустријски или други пролетаријат, због чега су многобројна сеоска насеља (нарочито у брдско-планинским крајевима) остала без виталног дела становништва, тако да су данас многа од њих такорећи пуста, или их одржавају малобројна старачка домаћинства. То је довело до тога да се у таквим насељима практично изгубио месни говор, тј. да је нестао говорни идиом сваког испражњеног насеља.

Сеоска подручја (па и она која су у већем степену напуштена) електрификована су, кроз њих су изграђени путеви, углавном у свима је измењен начин привређивања, а она која су ближа градским агломерацијама постала су полуградске или какве друге насеобине индустријског, занатског или сродног карактера.

Сеоска станишта су модернизована, електрификација је донела радио и телевизијске пријемнике, као и електричне и друге уређаје за домаћинства који су их приближили градском начину живљења. Ово се у извесној мери односи чак и на сеоске средине у којима су се задржали само ретки најстарији житељи (и таква домаћинства имају макар радио пријемник или транзистор).

Због пресељавања у градске средине великог дела сеоског становништва нестајале су целе гране сеоске привреде, нарочито стари сеоски занати, па сточарство и сл., а земљорадња је смањена, тако да су деценијама остајале необрађене многе земљишне површине (што се тек мења у последњих неколико година), или су у њој извршене промене у смислу увођења агромеханизације и уопште новог начина гајења биљних култура. Наравно, све је то утицало на промену, или смену, термилолошких система, јер су изгубљене старе терминологије и почеле су да се формирају нове, али не целовито и комплетно (јер су и даље остали неки ранији привредни и друштвени односи у сеоским срединама).

На селима су одмах после рата отворене нове школе, тако да је осмогодишње школовање постало доступно свима, а током педесетих година и обавезно; и средње образовање је обухватило скоро све генерације одговарајућег узраста. Систем образовања је нарочито нагло почео обухватати све генерације од средине педесетих година, тако да је данас релативно мало сеоске омладине која не завршава и средњу школу, а на селима је све више младих (и оних који ту стално живе) који су завршили и више школе и факултете.

1.3. Увећани су и проширени градови и градска насеља, неретко не само усељавањем становништва из непосредне околине већ оног и

из удаљенијих крајева, јер је било потребно формирати и јачати привредне, административне, културне, политичке и друге центре везане за градске агломерације. Број становника у градским насеобинама од 1945. године наовамо је увишестручен, а то је довело до изразитог мешања становништва између градских и сеоских средина, на једној, и између градских средина међусобно, на другој страни. Премда о томе нема целовитих и прецизнијих статистичких података, ипак се може рећи да већина градова на подручјима српског језика данас има становништво које је више од 80% везано за сеоске средине непосредно, или макар у другој и трећој генерацији. Нови становници градова доносили су особине свога говора, али су истовремено прихватили и језички узус средине у коју су се усељавали. Па и упркос томе, и без обзира на чињеницу што је већина градова урбанистички и демографски уобличавана тек од педесетих година наовамо (многи од њих се и даље уобличавају), ипак се не може рећи да су и формирано готови градски говорни типови, јер су сви градови и даље мешавина различитих дијалеката и говора, и то са највише особина говора околних сеоских средина, с тим што се ти говори у градовима нешто брже него они на селу приближавају језичком стандарду.

Административни, привредни и културни центри, какви су Београд, Нови Сад, Подгорица, Приштина, Ниш, или уз ове привредни и културни центри какви су нпр. Крагујевац или Никшић, Бањалука и сл. још нису формирали своје компактне изразе, нити на нивоу дијалекта нити на нивоу стандарда, али су у њима ипак извршене доста крупне промене. Као пример се може узети Подгорица (доскорашњи Титоград), која је после Другог светског рата (од вароши) постала административни, политички, културни и привредни центар Републике Црне Горе. Говор овога града и његове околине припада зетско-подловћенском дијалекту (дакле, старијим новоштокавским говорима), али се у послератном периоду у њега усељавало становништво из свих крајева Црне Горе (па и из других република Југославије), у оквиру тога у великом проценту и становништво са подручја источнохерцеговачког дијалекта, тако да данас тог становништва, према неким подацима, има више од 50%. То је утицало да се двоакцентски систем Подгорице (два силазна акцента) толико изменио да у данашње време није могуће, нарочито међу младим генерацијама, наћи скоро ниједног становника који у спонтаној комуникацији нема макар који узлазни акценат. Ту је нестало икавизма дугог јата код муслимана, углавном је нестало мешања латерала, тако да се *л* и *љ* довољно разликују, док преко 2/3 околног становништва (из сеоских средина), које је раније представљало пољопривредну (па и привредну уопште) базу града, има поремећен однос између ова два сугласника; најновије јоговање сугласника *с* и *з*, затим *ш* и *д* испред кратког јата се задржало, али то сваки говорник реализује само у фамилијарним контактима. Изградњом крупних привредних објеката у Никшићу, који припада источнохерцеговачком говорном подручју (са четири акцента),

градски говорни идиом доста је измењен, и то понајвише тако што се појавила старија акцентуација, донесена са подручја зетско-подловћенског дијалекта. Приштина, град на територији призренско-јужноморавског дијалекта, такође је постала место где се сусрећу различити идиоми, али је доста добро очувала свој аутентични екавизам, иако има велики проценат (и)јекавског становништва (пристиглог не масовним миграцијама, већ више због чињенице што се и Приштина развијала као административни, културни и политички центар аутономне области, односно покрајине). У метохијским градовима (посебно у Пећи) рекло би се да је превладао (и)јекавизам, јер је више досељених из (и)јекавских крајева него староседелачког српског становништва. Сличан је случај и с варошицом Дечани, у близини Пећи.

И у градским срединама јужне и југоисточне Србије дошло је у послератном периоду до извесних промена. Градови су задржали своју дијалекатску базу околних руралних средина, али — утицајем књижевног језика и развојем привреде која је условила усељавање у градове и становништва са различитих штокавских простора, па и новоштокавских, и у њима су извршене промене, међу којима би се најзначајнијом могла сматрати замена у високом степену полугласника вокалом *a*. Вредни су помена, затим, неретко померање експираторног акцента са старог места на место где је у књижевном језику кратки узлазни акценат, као и значајне лексичке иновације и губљење старе лексике (нарочито оне која је долазила из сеоских средина) итд. (уп., нпр., за Ниш, Томас 1994). Такву судбину деле говори свих већих центара овог подручја (Ниша, Пирота, Лесковца, Врања и др.).

Београд, као српски и југословенски центар, раније (до 1991) и као центар СФР Југославије, збир је становништва различитих дијалеката. Већину његову чини српски етницитет, али он припада различитим дијалекатским изразима, па се не може рећи да постоји београдски говор, а још мање београдски дијалекат (друго је, нпр., београдски књижевни стил). Говор староседелца Београда налази се на граници шумадијско-војвођанског и косовско-ресавског дијалекта, али се у Београду, у свакодневној комуникацији, могу чути и сви други српски дијалекти и говорни идиоми. Нивелација два кратка акцента и губљење квантитета у речима на местима где се он налази у шумадијско-војвођанским говорима као целини, и у стандардном акценатском систему српског језика — пореметили су започети процес устаљивања четвороакценатског система. Та особина је у данашње време скоро већ превагнула у београдском говору, што би значило да је утицај граничних косовско-ресавских говора постао јачи од утицаја шумадијско-војвођанског говорног типа.

1.4. И рат на неким подручјима бивше Југославије (у Хрватској и Босни и Херцеговини), од 1991. до 1995, довео је до нових миграција (у два таласа — 1992. и 1995) и мешања становништва, особито на подручју садашње СР Југославије, јер је дошао велики број избеглица и

прогнаника са подручја Босне и Херцеговине и Хрватске, углавном српског (нешто и муслиманског) становништва. У садашњу Југославију у овом периоду било се уселило преко 650.000 Срба и близу 100.000 муслимана из Босне и Херцеговине и Хрватске, и то је становништво распоређено по свим крајевима Србије и Црне Горе (муслимани углавном у градовима). Наравно, то још нема утицаја на језичко стање, али ће га у будућности имати. То је истовремено учинило да се испразне неке српске територије на подручјима република бивше Југославије у којима је трајао рат до 1995. године, а тиме ће бити измењена и дијалекатска слика српских говора. У овом моменту, скоро да се и не може говорити о српским говорима у Хрватској (осим у Барањи, западном Срему и источној Славонији), јер је са територије Книнске Крајине, Лике, Крбаве, Кордуна и Баније прогнано углавном цело српско становништво и пребегло у Југославију, мањина у Републику Српску (на подручју бивше Босне и Херцеговине). Шта ће дијалекатски мозаик у будућности све донети — сада није могуће рећи, али свакако треба очекивати да ће с нестанком српског становништва на неким подручјима нестајати и српски говори (свуда је реч о говорима који припадају источнохерцеговачком дијалекту).

Услови развоја дијалеката данас су такви да убудуће треба све више рачунати с тим да ће управо градски говори више утицати на сеоске него обрнуто. То долази отуда што се у градским срединама говори све више приближавају стандардном језику, што је нормална законитост за све насеобине у којима се сусрећу различити говорни идиомни. С друге стране, утицај стандардног језика је највећи у градовима, јер је ту највише становништва с највишим образовањем, ту су средства информисања и издавачка делатност, ту је концентрација образовних, културних, научних и других установа, које утичу на прихватање и развој књижевног језика. У сеоским срединама дијалекатске особености се спорије неутралишу, што диктирају животни услови. Но, на селу се све више губе особине говора руралног типа, губе се и терминологије које су обележавале ранија главна занимања већине сеоског становништва (нпр. земљорадња и сточарство) и у незаборав одлази одговарајућа лексика (мења се и начин исхране, одевања, обичаја итд.), а све више се појављује лексика новијег времена — она која карактерише савремено друштво, укључујући чак и информатички вокабулар. Наравно, све то у сеоске говоре спорије продире него у градске, где се формира амалгам који спорије прелази у говорни тип са утврђеним особеностима. Ту се јавља језички израз који све више садржи нову терминологију из различитих области науке, технике, уметности, политике. Све упорније тај амалгам утиче и на сеоски говор, нарушавајући његову структуру, па се може сматрати да се постепено стварају услови за уједначавање језика у целини, тј. за постепено нестајање многих дијалекатских особина у свим народним говорима, у некима и битних, које су их маркирале у односу на друге говоре, и за приближавање говора целог народа стан-

дарду. Томе доприносе околности у којима људи живе, посебно систем образовања и нова средства која животу доносе наука и техника. Могло би се, дакле, рећи да се стварају тзв. урбани дијалекти и урбано-регионалне реализације стандарда, и да оне потискују руралне дијалекте. Међутим, није вероватно да ће доћи до потпуног изједначавања, не макар у условима различитог начина живота у урбаним и руралним срединама. Дијалекти се, дакле, мењају и развијају, али не ишчезавају.

2. ПРОУЧАВАЊЕ ДИЈАЛЕКАТА

2.1. У периоду од 1945. године проучавање српских дијалеката је интензивирано. Модерна српска дијалектологија темељи се на дијалектолошкој делатности Александра Белића, започетој његовим обимним делом *Дијалектима источне и јужне Србије*, објављеним у I књизи *Српског дијалектолошког зборника* 1905. године (Белић 1905). На бази тих и сродних Белићевих истраживања настављено је испитивање српских дијалеката у међуратном периоду, када су на тај (белићевски) начин обрађивани монографски говори у Црној Гори — околина Никшића, Пљеваља (акцентатски систем), Пипера, Васојевића, Братоножића, Куча, Лепетана (у Боки Которској), Црмнице, Пиве, Дробњака — и у Србији — Сретечка Жула, Поцерина и др. Уз то, израђен је цео низ извештаја о главним особинама говора у Србији и Црној Гори. Неупоредиво је, међутим, више урађено у времену од 1945. године наовамо. Монографски су испитани (и о њима публиковани радови) говори следећих подручја: а) у Србији: Баковица, Срем, Мачва, Бачка, Банат, Трстеник, Ресава, Колубара, Груза, Јањево, Горобиље (код Ужичке Пожеге), Левач, Лесковац и околина, Љештанско (западна Србија), копаоничка област, Бучум и Бели Поток (у Сврљигу, ист. Србија), централна Шумадија, Метохија, Лужница (ист. Србија), Алексиначко Поморавље, Црна Трава, србијанско Полимље, Ибарски Колашин, моравички крај (југозападна Србија); б) у Црној Гори: централни део старе Црне Горе (староцрногорски средњокатунски и љешански говори), Мркојевићи, Ускоци, Бјелопавлићи, околина Колашина; в) у Босни и Херцеговини: источна Херцеговина, западна Босна, Змијање, прелазни говори у тзв. јужној Босни и високој Херцеговини, Цапарде (ист. Босна, код Зворника); г) у Хрватској: Банија, Кордун, лички ијекавски говори. Од српских говора у дијаспори обрађивани су говори (Срба) у Румунији (Свиница и Радимци), у Мађарској (Барања) и Галипољских Срба (Пехчево, Македонија). У периоду после 1945. године урађено је неколико синтетичких дијалектолошких студија, какве су: *Дијалектологија српскохрватског језика — увод и штиокавско наречје* (Ивић 1956), *Die serbokroatischen Dialekte* (Ивић 1958), *Преглед српскохрватских дијалеката* (Пецо, 1980), *Српскохрватски дијалекти — њихова структура и развој* (Ивић 1994). Као посебна издања или у оквиру зборника, годишњака итд., објављен је цео низ монографских прегледа појединих дијалектолошких питања, а

штатмани су и фонолошки описи свих српских говора који су обухваћени *Ойшћесловенским лингвистичким атласом*. Тим питањима, поред лингвиста у Србији и Црној Гори, бавили су се и лингвисти из других земаља (Русија, Француска, Холандија, Сједињене Америчке Државе и др.).

У оквиру рада на *Ойшћесловенском лингвистичком атласу* (ОЛА) обрађена су 33 пункта са српским говорима на подручју бивше Југославије, као и по један у Мађарској и Румунији (грађа и детаљнији подаци о пројекту налазе се у седишту пројекта у Москви, а издавање томова *Атласа* је већ отпочело). Истовремено, прикупљена је грађа за национални дијалектолошки атлас (српског језика), из око 300 пунктова, али њена обрада још није почела. Српски говори су укључени и у испитивања у оквирима *Ойшћекарпатајског дијалектолошког атласа* (ОКДА), као и у оквирима *Европског лингвистичког атласа* (АЛЕ). Као што је речено, из оквира пројекта ОЛА објављени су фонолошки описи говора пунктова који су обухваћени овим програмом (Сарајево, 1981), где је обрађено 128 пунктова са говорима словенских језика у бившој Југославији и у дијаспори (Грчка, Италија, Аустрија, Мађарска, Румунија, Албанија).

2.2. У периоду после Другог светског рата на дијалектолошкој лексикографији учињено је знатно више него у свим минулим раздобљима. Објављено је неколико лексикографских дела која обухватају дијалекатску лексику и дијалекатске терминологије, па наводимо нека од њих (редоследом којим су публикована): *Романизми у северозајадној Боки Кошторској* (Мусић 1972), *Српскохрватска лексика рибарства* (Михајловић ... 1977), *Романизми у Црној Гори — југоисточни дио Боке Кошторске* (Липовац-Радуловић 1981), *Речник лесковачког говора* (Митровић 1984), *Пасићурска терминологија Срема* (Бошњаковић 1985), *Речник народног говора у Црној Реци* (Марковић 1986/1993), *Речник иројског говора* (Живковић 1987), *Речник шимочког говора* (Динић 1988/1990/1992), *Терминологија куће и њокућства у Војводини* (Вуковић 1988), *Речник радимског говора [у Румунији]* (Томић 1989), *Ускочки речник* (Станић 1990—1991), *Из лексике Васојевића* (СТИЈОВИЋ 1990), *Рајтарска и њовертарска терминологија Шајкашке* (Драгин 1991), *Из рајтарске терминологије Срема* (Бошњаковић 1991), *Ткачка терминологија Драгачева* (Комадинић 1993), *Рјечник говора Прошћења код Мојковца* (Вујичић 1994), *Фитонимија југозајадне Бачке — коровска флора* (Шпис-Тулум 1995).

У лингвистичким часописима и годишњацима, какви су *Српски дијалектолошки зборник*, *Јужнословенски филолог*, *Библиотека Јужнословенског филолога*, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, *Ономастолошки прилози САНУ*, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, *Наш језик*, *Књижевност и језик*, као и у многобројним публикацијама друге врсте (зборници југословенских ономастичких конференција, њих седам до сада, зборници југословен-

ских лексикографских научних скупова, зборници регионалних и месних архива, музеја и других научних и културних институција, затим разна издања две академије наука и уметности — Српске и Црногорске, института, факултета и др.) — објављен је цео низ дијалектолошких расправа и дијалекатске грађе, лексичких збирки, ономастичких радова (са богатим, често и потпуним, регистрима антропономастичке и микропономастичке грађе), студија и расправа о појединим питањима из народних говора и из њихове лексике итд. На тај начин, у периоду након 1945. године, објављена је богата дијалектолошка литература, која је у великој мери попунила празнине у научним сазнањима о српским народним говорима. На основу тих података, односно на основу такве литературе, данас се могу формулисати мериторне дијалектолошке синтезе и студије не само о појединим српским говорима или појавама у њима, већ и о лингвистичким појавама за шире дијалекатске комплексе и штогавско наречје у целини. Остало је, истина, много микродијалеката који нису довољно познати научној јавности, али јесу шири говорни комплекси којима они припадају, ако ништа друго — а оно макар на фонетско-фонолошком плану. Најмање је испитивана синтакса народних говора, а заостаје се и у проучавању лексике, особито методологијом лингвистичке географије (што спречава потпуније упознавање са просторним донетима појединих лексичких јединица).

2.3. Испитивање српских говора (махом руралних, неупоредиво ређе и урбаних), дакле, обухватило је већину њих, али у целом том раду и даље је карактеристичан тзв. монографски приступ у испитивању и презентовању података, тако да су, у ствари, рађене диференцијалне граматике говора, које су најчешће обухватале фонетско-фонолошки систем и морфолошке карактеристике а мање творбене, синтаксичке и лексичке особености. Синтаксички и лексички подаци у монографијама неретко су давани узгредно, а често су и испуштани. Тако су обрађивани подаци који омогућавају општији увид у одређени говор или говорни комплекс, а такав поступак је био неопходан да би се што пре испитивањима „покрио“ што већи број говора и што шира подручја, макар да се тако добију општи дијалекатски подаци, посебно о акценатским и уопште фонетским карактеристикама. Информатора за ауентични народни израз је све мање, па се журило да се јавности учини доступним што више прегледа народних говора, при чему су многи подаци о појединим језичким појавама и чињеницама остајали код обрађивача, за евентуалне будуће студијске разраде тих појава и чињеница (и то је већ почело да даје извесне резултате кроз специјалистичке радове о појединим дијалекатским питањима).

Извесне промене у методологији испитивања народних говора донео је већ поменути рад на лингвистичким, односно дијалектолошким атласима, где је афирмисана савременија методологија (словенска и европска), која је у српској дијалектологији пре тога била зачета, првенствено системом коришћења упитника и методама лингвистичке ге-

ографије уопште. То је довело до извесног уједначавања истраживања и обраде дијалекатске грађе и допринело систематскијем продору у лингвистичку дијахронију.

Општи успон дијалектологије на подручју српског језика праћен је како повећањем броја публикација које објављују дијалекатске обраде тако и већим интересовањем лингвиста за дијалектолошка и ономастичка истраживања, премда и даље недостаје тог кадра за испитивање и руралног и урбаног дијалекатског комплекса, особито овог другог.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Данашњи књижевни језик Срба (и Хрвата) формиран је на основи штокавског наречја, и то оног његовог дела који се назива новоштокавским. Штокавско наречје захвата данашњу СР Југославију (Србију и Црну Гору), затим Босну и Херцеговину и делове Хрватске, оне који не припадају чакавском и кајкавском наречју.

Промене у дијалектима које су настајале у времену од Другог светског рата наовамо изазиване су различитим миграцијама, подизањем образовног нивоа становништва, утицајем тзв. масовних медија и продором новог начина живота који су наметнуле технолошке и културолошке промене. Тако су данас сеоски говори нарушени иселјавањем становништва и подизањем нивоа живљења, а у градовима су формиран амалгами различитих дијалекатских утицаја (не само становништва из непосредне околине), а како они све више постају културни, научни, привредни и политички центри, то ће се градски говори пре приближавати језичком стандарду него што ће се у њима формирати компактни дијалекти. И на селима је све мање становништва без средњег образовања, а електрификација је променила начин живота, док се у градовима формирају језички изрази који теже ка језичком стандарду.

Све то ипак не значи да ће се неутралисати дијалекатске разлике у језику као целини, јер ће у сеоским и градским подручјима дијалекатски изрази и даље бити доминантни вид комуникације (какав је случај и са осталим народима и језицима).

Литература

- Белић А., 1905, *Дијалекти источне и јужне Србије*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. I, Београд.
- Белић А., Stevanović M., Hraste M., Đorđić P., Jonke Lj., 1960, *Jezik srpskohrvatski (hrvatskosrpski)*. In: *Enciklopedija Jugoslavije*, књ. 4, Zagreb, s. 500—526.
- Бошњаковић Ж., 1985, *Пасширска штерминологија Срема*, Нови Сад.
- Бошњаковић Ж., 1991, *Из рашарске штерминологије Срема*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XXXVIII, Београд, с. 709—740.
- Brozović D., Ivić P., 1988, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb.

- Вујичић М., 1994, *Рјечник говора Прошћења код Мојковца*, Подгорица.
- Вуковић Г., 1988, *Терминологија куће и њокућства у Војводини*, Нови Сад.
- Динић Ј., 1988/1990/1992, *Речник шимочког говора*, Београд.
- Драгин Г., 1991, *Рајсарска и њовршарска штерминологија Шајкашке*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XXXVII, Београд, с. 621–708.
- Живковић Н., 1987, *Речник њиротског говора*, Пирот.
- Ивић П., 1956, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у шћокавско наречје*, Нови Сад.
- Ivić P., 1958, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band. Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*, 'S-Gravenhage.
- Ивић П., 1971, *Српски народ и његов језик*, Београд.
- Ивић П., 1994, *Српскохрватски дијалекти. Њихова сћрукћура и развој. Прва књига. Ојшћа разматрања и шћокавско наречје* [Превела са немачког П. Мразовић], Сремски Карловци — Нови Сад.
- Комадинић Г., 1993, *Ткачка штерминологија Драгачева*, Београд.
- Lipovac-Radulović V., 1981, *Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Voke Kotorske*, Cetinje–Titograd.
- Марковић М., 1986/1993, *Речник народног говора у Црној Реци*, Београд.
- Митровић Б., 1984, *Речник лесковачког говора*, Лесковац.
- Михајловић В., Вуковић Г., 1977, *Српска лексика рибарсћива*, Нови Сад.
- Musić S., 1972, *Romanizmi u severozapadnoj Voki Kotorskoj*, Beograd.
- Ресо А., 1978, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd.
- Пецо А., 1980, *Основи акценћологије српскохрватског језика*, Београд.
- Српски дијалектолошки зборник*, 1905–1995, књ. I—XLI, Београд
- Станић М., 1990–1991, *Ускочки речник. 1–2*, Београд.
- СТИЈОВИЋ Р., 1990, *Из лексике Васојевића*, Београд.
- Thomas P.-L., 1994, *Govori Niša i okolnih sela u sociolingvističkoj perspektivi*. „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. XXXVIII/1, Нови Сад, с. 185–191.
- Томић М., 1989, *Речник радимског говора* [у Румунији], Београд.
- Шпис-Пулум М., 1995, *Фитонимија југозајадне Бачке (коровска флора)*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLI, Београд, с. 397–490.

ПРАВОПИСНА НОРМА

Митар Пешикан

1. ПРАВОПИСНА НОРМА У СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ КУЛТУРИ

1.1. Задржавајући флексибилна мерила у речничком благу, Вукова реформа је у гласовном, правописном и граматичком систему одлучно утемељила књижевну норму на српском народном језику, а до кодификације се долазило одбором, селекцијом доминантних или најпогоднијих образаца из народних говора. И сам правопис коренито је усклађен с тим, пре свега с азбуком од 30 слова за 30 кодификованих апстрактних гласовних јединица (*фонема*) и главним принципом да се речн записују сагласно свом гласовном склопу.

Од победе Вукове реформе у српској култури није било никаквих правописних преокрета. Извесна мењања правописних правила имала су карактер дораве, разраде и трагања за решењима која ће бити у што бољем складу с природом књижевног језика, али увек и с његовом вуковском основом. Укупан ток српске језичке културе имао је карактер еволуције, а не прераде, корених реформи или преокрета.

1.2. Крајем XIX века Вукова реформа и вуковски језик, граматика и правописни основи прихваћени су и у хрватској језичкој култури, а тиме се проширило поље и домашај примене оног књижевног језика који је Вук утемељио као српски језик, и по имену и по основном карактеру. Хрватским прихватањем тога језика он је постао употребно српскохрватски. Иако на његовом простору процес етничке и националне идентификације, диференцирања и разграничавања још није био довршен и коначан, објективно се српски књижевнојезички израз опет нашао у наднационалној нормативној заједници, овога пута стогодишњег трајања.

Наднационална књижевнојезичка заједница није била новина у српској и широкој словенској културној историји, него је имала свој средњовековни преседан, врло различит — али у понечему и сличан. Први словенски књижевни језик уобличио су у IX веку Ћирило и Методије, намењујући га Словенима уопште, а не једном словенском народу или

граница. Он се, истина, већ у првим вековима свога живота диференцирао на варијанте које зовемо *редакцијама*, донекле се прилагођавајући живим словенским језицима, али се негде од XI или XII века то разликажење и продубљавање разлика није наставило, него је све до XVI века одржана широка језичка заједница православног истока. Српска култура јасно се укључила у ту заједницу са подизањем Хиландара и укупним светосавским програмом. Заједница се могла толико векова одржати зато што су њени судеоници били вољни да је одрже. У том одржавању поштовали су варијантске разлике које су се укорениле у настанку редакција, а новине које су временом уносили имале су општи, надредакцијски карактер. Тако су редакције остале само варијанте истога језика, иако се често именују термином 'језик' (*српскословенски језик, рускостловенски језик*).

Карактер и век трајања и ове нове, српскохрватске заједнице био је условљен вољом и оријентацијом њених судеоника, њиховом готовошћу да је одржавају. Одмах се испољила воља да не дође до потпуног језичког и нормативног уједињења. Иако је вуковски језик у Хрватској прихваћен целовито, ипак су у њега у хрватској примени уткани и неки посебни елементи из тамошње културне традиције, оријентације и програмирања, а одбир из оквирних двојстава ограничио се на латиницу и ијекавицу, док су ћирилица и екавица имале само маргинално или епизодно место. Књижевни језик је тамо по својој лингвистичкој суштини постао *хрватска редакција вуковског српског језика*.

И на српској страни дорада Вуковог и Даничићевог нормативног наслеђа имала је својих особености. Сама природа српске говорне базе условила је трајно двојство замене јата — напоредност екавице и ијекавице, а у тежњи ка преомошћивању разлика, поред традиционалне српске ћирилице, широко је прихваћена и латиница. У српским интелектуалним круговима било је спремности и на потпуно напуштање ћирилице — у оквиру Скерлићеве замисли о екавској латиници као општем и обједињавајућем српскохрватском обрасцу, али је реални исход био српско двоазбучје, напоредност ћирилице и латинице, уз изговорно двојство.

Различитим путевима ишло је и стварање стручне терминологије, а у погледу граматичких и других системских појава у хрватској култури доследније су се чували неки архаичнији вуковски и даничићевски образци, док је српски књижевнојезички израз био подложнији еволуцији у наслону на стање у говорној бази.

У исходу свега, српски и хрватски језички стандард дочекали су Други светски рат као један језик, али диференциран на две *редакције* или *варијанте*. Међу њима је било и извесног укрштања и интерференције, а самој српској редакцији било је својствено двојство замена јата и азбуке, али је главна поларизација била двојна, српско-хрватска. Формални ослонац она је налазила у функционисању два правописа — Белићевог (1950 [1923]) и Боранићевог (1951 [1921]). То је објективно давало могућности за двојаки даљи развој — конвергентни и дивергент-

ни, зависно од воље и програмске оријентације судеоника заједнице. А то је било условљено историјским и националним приликама и политичким програмима.

У дивергентном смеру најекстремнију меру поништавања заједнице представљао је „кориенски“ правопис Павелићевог усташког режима, који се примењивао у квислиншкој Хрватској у доба Другог светског рата. Супротне, конвергентне тежње кулминираће у првих петнаестак послератних година, 1945—1960, када је припремљен и потписан *Новосадски договор* и сачињен заједнички правопис *српскохрватског (хрватскосрпског) језика*. То је, међутим, било само привремено стање, а онда ће опет главно обележје српско-хрватској језичкој ситуацији дати стална и коначно остварена тежња да се хрватски језик издвоји из наднационалне заједнице, што логично води томе да и српски језик успостави сопствени нормативни живот и правописну регулативу.

2. СРПСКА ПРАВОПИСНА НОРМА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТског РАТА

2.1. За правописну проблематику на почетку послератног раздобља биле су битне с једне стране све традиционалне околности о којима смо досад говорили, а с друге стране државно устројство и карактер друге (послератне) Југославије, у којој су четири од укупно шест савезних република припадале српскохрватском језичком подручју. Сва правна питања културе, међу њима и језик и језичка регулатива, били су у надлежности републичких законодавстава и прописа. Ако би се језичка норма регулисала тим механизмима, без усаглашавања и усмеравања, то би водило републичким нормама и правописима. Тиме не само што би се растакала српскохрватска језичка заједница него би се успостављале језичке границе између огранака истог народа настањених у разним републикама, што је највише претило језичком јединству српског народа.

Пут да се то избегне био је нађен *Новосадским договором* 1954. и сачињавањем заједничког правописа (објављен 1960), меродавног за све четири истојезичне републике.

Нови правопис несумњиво је значио професионални корак напред у обради правописне материје. Он је уклонио неке слабости дотадашњих норми (нпр. испуштање *ј* у *змиски*, *ракиски*, *историски*, *азиски* у Белићевом правопису и формалну граматичку интерпункцију у Бранићевом), а донео је и много више стручне разраде — нормирајући велики број парадигми, обличних и акценатских, као и битна системска двојства у лексици. Уједначујући неке правописне поступке и обједињујући у исте корице укупну правописну норму, он није гасио никакве битније већ укорењене језичке и изражајне одлике, ни српске ни хрватске, него их је обухватао и уносио као двојства остављена слободном избору. На тај начин он је омогућавао да усвојени културни израз сачува

свој континуитет. Његова основна концепција била је да треба поштовати укореењене традиционалне разлике, али да их не треба умножавати, већ нову материју и проблематику ваља решавати усаглашено, јер би нарастањем разлика укупни систем постајао сувише хетероген и губио би карактер истог језика. Под тим условима успостављени нормативни систем могао се и трајно одржавати, не затирући али и не умножавајући редакцијске разлике, слично одржавању надредакцијске заједнице у средњем веку.

Међутим, језичке и културне заједнице могу се одржавати само сагласном вољом и оријентацијом судеоника, а она је овога пута изостала. У Хрватској је убрзо оспорен *Новосадски договор*, а програм је усмерен ка посебном хрватском језику и правопису. Тиме је и заједничком правопису из 1960. онемогућено да се проверава и ажурира, те се понављао само у истоветним фотоиздањима. То га је чинило све више застарелим и мањкавим, па се све непосредније наметала потреба његовог иновирања и осавремењивања. Да би се то припремило, у Босни и Херцеговини је седамдесетих година организована обимна прелиминарна елаборација правописних тема, у којој су учествовали и лингвисти из осталих истојезичних република. Учесници у елаборацији предлагали су по личном нахођењу и поједине иновације и нормативне формулације, али није било верификације поднетих предлога нити њиховог претварања у усаглашене и усвојене закључке. Циљ рада био је иновирање укупне српскохрватске правописне норме, али се није налазио начин да се она поново утврди и верификује као заједничка, пре свега зато што се хрватска нормативистика већ била определила за посебно и независно неговање хрватског језика.

2.2. На српској страни припремни рад на иновирању правописа покренут је кад је постало јасно да — због хрватског опредељења — више неће бити заједничког правописа. Приликом обележавања 30-годишњице *Новосадског договора* (1984) у Матици српској истакнута је неодложност иновирања и осавремењивања правописа, а непосредни рад на томе започет је 1987. године, кад је договорно формирана десеточлана група лингвиста из Београда, Новог Сада, Никшића и Сарајева, са задатком да утврђује и формулише потребне дораве старог правописа. Исход рада те групе објавила је као помоћни приручник Матица српска (*Прилози Правопису*, 1989), а чланови групе наставили су припремни правописни рад у проширеном међуакадемијском телу (одбору). У Међуакадемијском одбору суделовали су и хрватски лингвисти, јер је нађен заједнички интерес у томе да се спорна стручна питања што свестраније расправе и оцене и да се дође до што поузданијих лингвистичких судова — без обзира на то да ли ће се уграђивати у националне или шире усмерене правописне приручнике.

Међуакадемијски одбор завршио је претрес спорних правописних питања управо уочи распада друге Југославије, а финални део посла (израда приручника) остао је за године после њеног разарања, кад се

наш међунационални језички чвор већ расплео, и кад је пред српским лингвистима остао задатак да негују и нормирају српски језик, за потребе оних који ће се њиме служити; а то значи за потребе у трећој Југославији (*Савезној Републици Југославији*) и у српским срединама изван њених граница. На основу помињаних припремних фаза, као и на основу сопствене обраде и властитог дефинисања шта у правописном смислу значи појам српски језик — тројица из десеточлане групе која је објавила *Прилоге Правопису* довели су у Матичном програму посао до краја, сачинивши *Правопис српскога језика* (Матица српска, 1993), а његову краћу школску верзију (Матица српска и Завод за уџбенике и наставна средства, 1995).

Овај пут решавања правописне проблематике српског језика није, међутим, прихватила једна група универзитетских професора из Београда и Никшића. Петорица од њих објавили су 1993. године приручник такође насловљен као *Правопис српскога језика* (Симић ... 1993), са нормом битно различитом од новог Матичиног правописа (Пешикан 1994), а организована акција оспоравања оствареног Матичиног програма и даље је у току. Тако се ствара ситуација слична оној у Хрватској, где се за последњих десетак година појавило неколико правописа. Постојање више различитих правописних узуса, односно правописна нестабилност, наноси вишеструку штету језичкој култури.

3. АКТУЕЛНА НАЧЕЛА СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ И ПРАВОПИСНЕ НОРМЕ

3.1. У укупном данашњем усмеравању и нормативном животу српског језика на снази остају неки основни оријентири и мерила.

(1) *Постојаност књижевног језика и континуитет са правописом из 1960.* — Крај српскохрватске књижевнојезичке заједнице и осамостаљење српског језика не изискују никакав изражајни преокрет. Српска језичка култура имала је природан ток и у раздобљу старог правописа, те његов нормативни систем не треба опозивати ни поништавати, него га само поправити у ономе у чему није био добро погођен и доградити оним у чему је стара норма била мањкава и непотпуна. Радикално реформисање водило би непотребном нарушавању континуитета, природности и неусиљености израза, као и отуђењу од културне ризнице коју чини големи књижни фонд створен у минулим деценијама.

(2) *Двоазбучје и заштитна ћирилица од истискивања и заштитљивања.* — Исход минулог раздобља треба схватити као трајно прихватање латинице у српској култури, али не тако да потисне и замени ћирилицу, него да буде друго и напоредно писмо. Латиница и спонтано одржава своје место, али је ћирилицу нужно национално старање — да се заустави њено потискивање, које је узело маха у овом веку, да се врати у навику и обичај школске младежи и да се на прави и ефикасан начин уведе у рачунарску технику. Стандардно писмо у српском језику чине

30 Вукових ћириличких слова, као и одогварајућа латиничка граfiја, у којој су слова *lj*, *nj* и *dž* двојна, али је *d* само просто слово, а изван правила је његово писање као *dj*. Међутим, у програмима општег образовања и у типографском сервису треба да нађе места и историјска ћирилица, као мост ка културном наслеђу.

(3) *Двојство књижевног наречја — екавице и ијекавице.* — Поред екавице, и ијекавица све од свога настанка има широку базу у говорима српског језика, а од Вука наовамо неопозиво је уграђена и у српску културну традицију. Нема довољно оправдања да се напуштају основне системске нормe из правописа 1960. године у српској ијекавици, али у појединостима — одбиром и низом нормативних поправки — њу треба приближити језичком осећању у ијекавским срединама источноштокавског типа (Црна Гора, Херцеговина, прекодринске српске средине). У српској примени реално се смањује ијекавски дублетизам, јер практично изван српских узуса остају облици типа *заљев*, *јрољев*, *слијев*, *уијечај*, *уијечајши*, *сијечај*, *јријелом*, *јријенос*, *јријейис*, *јријевоз*, *јријестуј*. Треба признати као књижевне и низ облика који су остали изван нормe 1960. године: у ијек. *истиовјетан*, у ек. *уљез*, *заљевица*, *мјед*, у ијек. *дејство*, *ошмен*, *немушиш*, *мезимац*, *разређивач*, *разрешење*. У својој главној реализацији српска ијекавица разликује се од екавице практично само у замени јата, па се текстови могу успешно и машински конвертовати из једног наречја у друго.

(4) *Толеранција према речима преузетим са сйране, посебно према грађи из хрватских извора.* — Језички пуризам (тежња да се одстрани лексика туђег порекла) никад није владао у српској језичкој култури, а нарочито се лако и потпуно нострификују и утапају у домаћи фонд речи преузете из словенских извора. Без значаја је за нормативно вредновање таквих речи њихово порекло, нпр. чињеница да су речи *јодозрив*, *виновник*, *бројка*, *јрешићлајник*, *јусилолов*, *збирка*, *часојис* дошле из руског, хрватског или (преко хрватског) из чешког извора. У српску културну традицију спада и укупна грађа из раздобља српскохрватске књижевнојезичке заједнице. Зато неоспорно место, без икакве нормативне дисквалификације, у српском речнику имају и речи за које знамо да су својствене хрватском изразу, али и у српском језику својим посебним склопом, мотивацијом и експресивном вредношћу обогаћују његову синонимику и увећавају изражајност и стилистичку гипкост, па се и у српском изразу (нарочито песничком) употребљавају као стилски активна обележја или као повремени синоними; такве су речи нпр. *крух* (реч својствена и делу српских говора), *јисућа*, *зрцало*, *гмаз*, *крлейка*, *јрешинац*. — Од овога пак треба разликовати низове формалних двојстава — гласовних, структуралних и термилолошких варијација, за које не можемо рећи да увећавају изражајно богатство, него се јављају у механичком збиру српских и хрватских особености и задржавају карактер неинтегрисаних кроатизама. Српски су нпр. облици *ко*, *ико*, *нико*, *со*, *во*, *го*, *херувим*, *фарисеј*, *хришћанин*, *јерес* и *јерешик*, *Јерусалим*, *оке-*

ан, *Киџар*, *хемија*, *хроничан*, *демокраџија*, *бирокраџија*, *кисеоник*, *водоник*, а уз њих у српском језику као систему не остаје правог места за хрватске варијанте *џко*, *иџко*, *ниџко* (у срп. језику само изузетни архаизми, напр. „Нетко бјеше Страхинићу бане“), *сол*, *вол*, *гол* („наг“), *керубин*, *фаризеј*, *крићанин*, *хереза* и *херейџик*, *Јерузалем*, *оцеан*, *Џиџар*, *кемија*, *кроничан*, *демокраџија*, *бирокраџија*, *кисик*, *водик*. Српска језичка култура нема потребе да те варијанте вештачки одржава, али нема потребе ни да се оне посебним мерама одстрањују — довољан регулатор је сам слободни избор. Укупно се сва употребна проблематика кроатизама може препустити слободном избору писаца текста, без икакве цензуре или самоцензуре.

(5) *Дораде и њојравке нормe џисања великог слова*. — Овде је оправдано увођење више иновираних образаца, нпр.: *Београдски џашалук*, *Ваљевска нахија*, *Јужнобачки округ*, *Варшавско војводство* — уместо малим словом по норми из 1960; *Балкански раџ*, *Оџијумски раџ*, *Сељачка буна*, *Илинденски усџанак*, *Колубарска биџка*, *Дуги марш* — уместо малим словом; *Турско царство*, *Османска имџерија*, *Земља хиљаду језера* (и други слободно стилизовани називи држава), *Кумова слама*, *Велики медвед*, *Хелејева комеџа* (небеска тела и системи), *Огњена земља*, *Нова земља* (острва) — уместо понављања великог слова („Турско Царство“ и сл.); *краљ*, *џредседник*, *сулџан*, *џаџа* (редовно малим словом, без изузимања „живих поглавара држава“ као 1960); *Библија*, *Марсељеза* (малим словом 1960), *Бог* у значењу својственом једнобожачким религијама (појединачне поправке).

(6) *Дораде и њојравке нормe сџојеног и одвојеног џисања*. — И у овој тематици стара норма изискује знатну дораду и више поправљених образаца, нпр.: *двадесетџейворочасовни*, *двадесетџейџођођишњак*, *седамдесетџейџођођишњица*, *џредвече*, *усџуџ*, *нажалосџ*, *исџочейџка* и *сџочейџка* у зн. 'испрва', *Газимесџан*, *џаџореџи* (1960 одвојено писање); *наливџеро*, *ауџоџуџ*, *ауџосџрада*, *марџруџа*, *џинџонг*, *Билогора* (1960 полусложеничко писање); *до воље*, *џод небом*, *џод богом*, *на измаку*, *на џарче*, *на душак*, *на џочек*, *на здравље*, *на џрџџе*, *у џрџџе*, *у корак*, *у раскорак*, *у недоглед* (1960 спојено писање); *Радио Београд*, *бруџо износ*, *гала ручак*, *Хан Пијесак*, *џорџланд џеменџ*, *џез музика*, *џир Јањин*, *хаџи Омеров*, *Јанковџ Сџојану*, *алфа зраџи*, *Џе-дур лесџвиџа* или *S-dur lestviца* (1960 Џе-дур-лествица, Радио-Београд итд.). Новија лексика из овог последњег низа примера спада у врло обимну грађу, која стално нараста и ствара некад постојане а некад околионалне спојеве двеју речи, што изискује сталну нормативну пажњу, али и остављање знатне слободe писцима текста.

(7) *Увођење џорейџка у џисање џуџих имена*. — Управо је у овом сегменту српска језичка култура на свом најнижем нивоу, јер у транскрипцији туђих имена влада невероватна произвољност, тако да се за много имена не зна сигурно где их треба потражити у азбучном реду приручника. До тога је дошло из двојакних разлога; с једне стране, многи

новинари и преводиоци потпуно самовољно бирају поступак транскрипције, мимо створених обичаја и формулисаних правила, а, с друге стране, ова материја је 1960. године сасвим недовољно нормирана, како по броју и избору обухваћених језика тако и по исцрпности прописаног поступка. Овај недостатак отклоњен је већ у *Прилозима Правойису* (1989) за 14 језика, а приређивачи новог Матичиног правописа додали су томе у истом духу правила за још десетак језика, стварајући на тај начин норматив без каквог је једна ћириличка култура недовољно нормирана и уређена. — Стихијско произвољно транскрибовање и даље остаје несузбијено, а најчешће су грешке с једне стране буквално преписивање страних графија, изворних или посредничких, а с друге стране претерана тежња гласовној и структуралној верности, на штету већ створених културних образаца; усвојени су и укорењени нпр. за француска имена обрасци *Лоара*, *Франсоа*, *Анџоан*, за античке *Езой*, *Енеја*, *Цицерон*, за руска *Волгоград*, *Новгород*, *Нева*, за италијанска *Пучини*, *Кроче* итд. и није их оправдано замењивати гласовно вернијим варијантама типа *Франсуа*, *Анџуан*, *Ајсој*, *Ајнеја*, *Кикерон*, *Валгаграј*, *Новгарай*, *Њева*, *Кроће* итд.

3.2. Изложених мерила држали су се и приређивачи новог правописа Матице српске, а ваљало би да их се држе и укупни нормативистички и просветни програми на простору српског језика. У истом духу — чувања наслеђеног правописног система, али у појединостима и излагања у сусрет књижевнојезичком осећању и обичајној норми — обрађена су у Матицином правопису и друга правописна поглавља и унесене местимичне иновације, нпр. нормативно се признају облици *ћерка*, *снаја*, *куња*, *амајалија*, *ајвар*, *асура* (без *x*), *ојхрвајши*. Овим се праве уступци језичком осећању и изражајном обичају у срединама које добро владају књижевним језиком, али не и притиску супстандардних образаца типа *оделење*, *оболење*, *обзиром на*, *у вези тога*, *руководиоц*, *хрђа*, *хрвање* и сл. — својствених срединама са недовољним језичким образовањем, али неприхватљивим за културну норму.

Литература

- Белић А., 1950 [1923], *Правойис српскохрвајског књижевног језика*, Ново, доуњено и исправљено издање, Београд.
- Воранић Д., 1951 [1921], *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Дешић М., 1994, *Правойис српског језика*, Приручник за школе, Земун—Никшић.
- Ивић П., 1971, *Српски народ и његов језик*, Београд.
- Клаић А. В., 1942, *Koriensko pisanje*, Zagreb.
- Пешикан М., 1994, *Поређење йонућених йравойисних йравила*, „Наш језик“, н.с., књ. XXXIX, св. 5, с. 259–278.
- Правойис српскохрвајског књижевног језика*, Са йравойисним речником, 1960, Нови Сад [Матица српска].

Правопис српскога језика. I. Правила и њихови основи. II. Речник уз правопис, 1993, прир. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Нови Сад [Матица српска].

Правопис српскога језика. Школско издање. I. Правила. II. Речник, 1995, прир. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Нови Сад [Матица српска — Завод за уџбенике и наставна средства].

Прилози правопису [групе аутора], 1969, прир. М. Пешикан, М. Караџа-Гарнић, Ј. Баотић, Нови Сад [Матица српска].

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1959–1969, књ. I–XIV [А–Н...], Београд [Српска академија наука и уметности — Институт за српски језик].

Речник српскохрватског књижевног језика, 1967–1976, књ. I–VI, Нови Сад [Матица српска].

Симић Р., Станојичић Ж., Остојић Б., Ћорић Б., Ковачевић М., 1993, *Правопис српскога језика са речником*, Београд–Никшић.

SUMMARY

CONTEMPORARY CHANGES IN THE SERBIAN LANGUAGE (1945–1995)

PREFACE

The book has been written as a result of the international project *Modern Changes in Slavic Languages* (1945–1995), as a separate volume on the *Serbian Language*. The project is to last from 1992 to 1996, and the results of the research are to be published in time for the Twelfth International Congress of Slavists in Poland (Krakow, 1998). Each of the Slavic languages is to be represented in a final collection by a single volume, written in the language which it is describing. Each of these monographs will present: (a) changes in the political, social and communicational situation in which the given language exists; (b) changes in the varieties of that language; (c) changes in the very structure of the language (phonological, morphological, syntactic-semantic, lexical, stylistic, pragmatic). The set of volumes is to include a final index volume (with names, toponyms, languages, dialects, sociolinguistic concepts, grammatical categories, etc.). Special topics in the *Preface* (An Inventory of Important Themes in the Presentation of the Sociolinguistic Situation in the Slavic Countries): The language situation, Language policy (“status planning”) – normative (prescriptive) instruments for the planning of standard languages, Language planning (“corpus planning”), Language stratification, Languages in contact, Speech (language) interaction, *(Dis)integration of Standard Serbian*. In this schematisation of phases in the cycle of language planning process ten ‘optimal’ steps have been proposed: *selection, description, prescription (=codification), elaboration, acceptance, implementation, expansion, cultivation, evaluation, and reconstruction*. Any standard language should satisfy most of the suggested steps. In case of the Standard Serbian, five ‘new’ explanatory steps should be added to the proposed schematisation – as an indispensable accessory tool: *integration, variation, polarization, disintegration, and promotion*.

HISTORIC BACKGROUND AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS

In the integration of Serbian ethnic and national consciousness — when at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries the time came for the ethnic language (Serbian) to replace the transethnic (Old Church Slavic) — the language issue was by far of less importance than in the integration of Croatian ethnic consciousness. Moreover, Croatian ethnic integration within Austro-Hungarian Monarchy — especially after the time when the flourishing Monarchy occupied Bosnia and Herzegovina (1878), replacing in it the corrupted Turkish Empire — found its root and full scope not only in the Štokavian dialect, eminently the dialect of organically Serbian origin, but also in the standard Serbian language. In that dialect and the literary language based on it the best way was found to bridge the trilingual gap among Croats (Čakavian-Kaikavian-Štokavian) and the possibility of croatianization of all those people that otherwise could not be fitted into Croatian nation. Such a literary language was modelled by Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864), not only for the needs of the Serbs in Serbia and Montenegro (the states internationally recognized in 1878) but also to serve the Serbs within the Austro-Hungarian Monarchy, i.e. for the whole Serbian nation, not excluding those Catholics and Moslems that felt Serbs. Roman-Catholic Church and Austro-Hungarian Monarchy “allowed” one literary language to be established in the Monarchy, but under the divided name, “Croatian or Serbian”, that is “Croatian” and “Serbian”, having not succeeded in the effort of putting into use the third term in Bosnia and Herzegovina — “Bosniac language”.

“United”, but consisting of two parts, the language — with its two language standard main centres, in Belgrade and Zagreb — had “united” structure, and unified substratum, Neo-Štokavian and Serbian, but the united will to “create” one people and one nation was missing. By the end of the 20th century, in spite of the pronunciation differences of the language standard (Ekavian-Iekavian) and alphabetic division (Cyrillic and Latin, that is Cyrillic-Latin), Serbo-Croatian language unity, structurally, i.e. genetically and typologically, has been preserved so far. However, in value terms this unity has been shaky from the beginning till the end, even in the immediately preceding 50 years (1945–1995), and it was completely shaken together with the breakdown of the common state, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, ever more lax (con)federal state consisting of six republics. The Serbian language — whose advocates agreed to everything, even to the addition to their original language, Serbian, the co-term “Croatian” (without the dash) thus making the co-term the main part of the compound (“Serbo-Croatian”) — is returning to itself with difficulties in the new political circumstances, to its national unity and its need for a uniform development and standardization. That process started officially as late as 1991, when the constitutional regulation on the Serbo-Croatian language, in the new pluralistic Constitution of the Republic

of Serbia, was defined by the Law on the Official Use of Languages and Alphabets, establishing that: "The Serbo-Croatian language, also called Serbian when representing the language standard of the Serbian people, Ekavian or Iekavian, denoted as Serbian language henceforward, will be in official use in the Republic of Serbia." All this happened in tragic warfare circumstances, imposed on the Serbs and on others by the decisions made outside of their national frontiers.

LEXICON

Since 1945 up to the present day the changes in the lexicon and phraseology of the Serbo-Croatian language have been extensive, but neither deep nor radical, because the basic vocabulary of modern civilization had already been formed before that period. Earlier, at least concerning the Serbian variant, borrowing has been the most frequent way of new words' formation, much more frequent than the practice of forming them from native roots. The two most numerous groups of loan words are those of English and international Greco-Latin origin. The Russian language was more influential only in the first few post-war years. There are not many new words of German origin; those used earlier occur within the family, become regional in character or disappear altogether, like the words of Turkish origin.

The exchange with the Croatian variant has been intensive, and even after 1990 we can find a few word-categories of Croatian origin, from those quite assimilated to the ones evidently felt as being Croatian, but which are used in the texts by Serbian writers without any greater resistance. On the other hand, there are a great number of Croatian words quite unacceptable to the Serbian language taste: that is mostly the case with the obsolete words that have been artificially revived in Croatia recently.

Among the native neologisms, there is quite intensive practice to make up adjectives out of nouns, the adjectives in *-hu*, nouns with abstract suffixes *-cūbo* and *-ocū*, with colloquial suffixes like *-au*, *-ay*, *-jak*, etc. The most productive among the prefix formations are those in *само-*, *уод-*, *уред-*, *уре-* (having the meaning of change), *меху-*, *ван-*, negative prefixes in *не-* and the forms with prefixoids. A lot of words are changing and expanding their meaning, very often under the influence of English. The number of abbreviations is constantly increasing; the blends (of the type *азутиуируи*) were more common in the earlier stages, while the acronyms prevailed later on.

The regime imposes its own political terminology which has been going through several phases, being mostly left after 1990. Its impact, to be sure, is felt even today, especially in public speech and in the language of law, economy and finance. The strongest influence of politics has shown itself in the form of language-bureaucratization, consisting in the use of nouns and verbs abstract and general in meaning, in substituting the common phrases with complex "official" terms, in the use of long constructions and in the vague and impersonal way of expression.

MORPHOLOGY, SYNTAX AND PHRASEOLOGY

Starting from the real state of the grammatical (theoretical) thought and pragmatics, as they appear in the Serbian philology, this general survey of the developing system — which leads to the present state of the Serbian literary language mostly in the fields of morphology and syntax — is divided into three sections describing: (1) the morphological level, (2) the level of syntactic constituents and (3) the sentence and clause level, to which the level of the phraseologism is attached.

This survey, in all levels of the whole morphological and syntactic systems of literary language, which is formed, naturally, during the almost 200 years long tradition, is discussing, as a dominant treat of development in the period 1945–1995 too, the interlacing of two principal grammatical thoughts: (a) the one belonging to the line of a strict adherence to the form of Vuk Karadžić's language and (b) the other one belonging to the line of a flexible adherence to the nature ("spirit") of the Vuk's literary language. Though both lines stem from the given language realities, the second one obviously prevails. It is, namely, the line of firm connection of the literary language with the spoken language of the broad area of the Neo-Štokavian dialects, which virtually means the stronger adherence to the original Vuk's ideas on the nature of a literary language. Therefore, the general survey of the morphological level gives the items of alternative forms in the declensions of nouns, adjectives, pronouns, numbers and in the conjugation of verbs (as constitutional classes of words) in the process of stabilization in usage and — in the grammars of the studied period. The survey also discusses the means that serve as relevant constituents of morpho-syntactic formation of sentences and clauses.

The stabilization noted in grammars, on the other hand, is accompanied by the language pragmatics, which often gives the preference to the forms which were not recommended by the grammarians of the strongest Vukovian tradition. Those, even, appear with quite a perseverance in the language of relevant (and prominent) writers belonging, in general, to the Vukovian tradition of (even dogmatic) adherence to the so-called "people's language" (=vernacular).

In the area of nouns the typical alternations are: *мишљу — мисли; џумачем — џумачом; демонстрајтором — демонстрајторем*; or the alternation of the plural infixes *-ов/-ев-*; or, for instance, feminine nouns like *наредба, банка, сукња* etc. in their forms of plural genitive (*/многo/ наредба : /многo/ наредби*). Particularly, the development of loan-words (*ауто, кује; факај/факј; индекс; доцент; дипломат/дипломатша*) and their behaviour in declensions are presented.

In the area of adjectives and pronouns, the survey states the trend of generalization of long adjectival forms at the expense of short forms — naturally, in the cases which are relevant for the distinction: *зеленог*

/кофера/ ← зелена /кофера/; сестѝриног /муѝжа/ ← сестѝрина /муѝжа/, сестѝрином /муѝжу/ ← сестѝрину /муѝжу/, брајѝовог /сина/ ← брајѝова /сина/ etc. Stating the alternative forms, accepted in prescriptive grammars, the survey stresses the interlacing of the two mentioned general lines. They mostly depend on the different functional styles, as well as on the individual styles. The latter ones present the language of individual writers who frequently make preference for one of two existing forms, according to their own sense of usage (see 1.14).

The development of usage of numbers, i.e. of their forms, is similar to that of adjectives and pronouns. Particularly the usage of cardinal and collective numbers, and particularly in connection with the attitude toward the language of Vuk Karadžić and toward the rules given by the traditional grammars till the beginning of the studied period, and even in that very period.

The survey states the global stability of verbal forms, pointing at the disappearance of imperfect and aorist in the language pragmatics, especially in the language under the influence of Belgrade cultural centre. The same affects the system of passive verbal forms in this area. Inside the global verbal system, the survey specifies the infinitesimal changes, seen as the transfer of particular verbal forms from one verb class to the other classes. One can notice the tendency of eliminating the doublets. Except for some verbs (for instance, those with the stems variation *-a/-a-/-'e-*: *дремајѝи — дремам / дремъем*), this tendency can be observed more as the lexemes, according to the principle of lexical regulation, than in the regulation at the level of grammatical classes (see 1.20, 1.23).

The changes which could affect the word-formation are not in the models of formation, which generally are very stable, but above all in the usage. Therefore the relations like *професорица : професорка; ѝаксисѝй : ѝаксисѝја; моментѝлан, -а, -о : моментѝлан, -лна, -лно* and similar are rather the matter of the lexicological aspect of linguistic studies. The exception is the slight trend of introducing the prefixes as vehicles of marking the perfective aspect in some predominantly imperfective and/or the two-aspects verbs (*исѝошѝловати : ѝошѝловати; најаркирати : аркирати*).

Changes at the levels of the sentence constituents and the clause can be seen in the ways of congruence, semantic and formal, in the area of object-type complements, in the field of adverbial temporal, local and other determinatives, as well as in the usage (syntax) of verb forms and in the ways of formation of the sentence as a morpho-syntactic unit. The forms of clauses (and sentences) which are given in the survey, implicate the infinitesimal nature of changes, but their presence, both in the grammars in the studied period and in the practice of the writers belonging to the same period, is such that they, as a result, give all those qualities which by the linguists of this period are named as "elasticity of expression, solidity of construction... — a higher stage of development" (M. Ivić, 1957) .

The forms at the level of the phraseology of the Serbian literary language — relevant as the indicators of recent changes — are found mostly in the area of periphrastic structures, leading to a more complete nominalization of the sentence (and/or the clause) in the Serbian literary language.

SPECIAL STYLES

Morphological and syntactic structure of the functional style (register) as used in administration (AFS/AΦC), journalism (PFS/ΠΦC) and science (SFS/HΦC) is characterized by very intensive nominalization-processes: the use of deverbal and deadjectival nouns as substitutes of verbal forms, together with appropriate prepositions, brings forth nominal declension constructions and their functional sense-paradigms. These processes are followed by widely present occurrence of predicate-decomposing, i.e. the use of analytic declension constructions followed by deverbal nouns functioning as predicates instead of being followed by verbs. Both means favour AFS and SFS, and partly some of the genres of PFS, because of a greater possibility to make the expression more synthetic, impersonal, anonymous, non-modal, static. In that sense we can talk about these phenomena as being "European universals", manifesting themselves more on the level of "cultures in contact" than on the level of "languages in contact".

However, exaggerated use of these means in socio-political, business and personal substyle of AFS, in the journalistic substyle of PSF (as well as in the spoken FS), by wide usage of abstract and general nouns, and the verbs, together with replacing the common terms with multiword expressions, has been the source of language-bureaucratization during the period under research. In addition to vagueness, the language expression has been burdened with unification, uniformity, repetition of the same twists of meaning and the use of large sentence structures. This interference of styles (code confusing) is the result of the lack of language-knowledge with standard language speakers, who are the part of quickly increased, and socially more and more divided, population in cities, on one hand, and, on the other, of the politically conditioned habit to report literally public speakers' statements and sections from general enactments in very elaborate regulatory provisions.

As far as PFS is concerned, especially in the genres of the journalist substyle, since the early 1950s the innovations in phraseology have been flourishing: phrasal units have been taken over from SFS, AFS, literature and various professions (professionalisms), many of which are occasionalisms in character. With frequent stereotypes and unsuccessful contaminations of established phraseologisms, these innovations have been making quite undesirable effects in communication.

Serbian linguistics, lacking more extensive empirical research, has not made a flexible language standard yet which would include both systematic rules in functional varieties use and their suitable, proper changes in everyday speech (code switching).

DIALECTS

The present literary language in Serbia and Croatia, as well as in Montenegro and the former Bosnia and Herzegovina, has been formed on the basis of the Štokavian dialect, especially of its part we call Neo-Štokavian. The Štokavian dialect occurs in the FR of Yugoslavia area (Serbia and Montenegro), then in Bosnia and Herzegovina, i.e. two new entities in it, the Republic of Srpska (Serbland) and the Federation of Bosnia and Herzegovina, and those parts of Croatia that do not belong to the Čakavian and Kaikavian dialects.

The paper presents the basic characteristics of the Štokavian dialect as a whole, as well as the characteristics of its parts — Old-Štokavian and Neo-Štokavian. It specifies that these dialects were formed in the Middle Ages and that they, as compact speech idioms, existed in the rural regions, while towns had the dialect characteristics of their environment. Since that environment might have included various dialects, the town accents as wholes were usually not formed — except in a smaller number of cases.

The changes that have been taking place since the Second World War are caused by various migrations, by the improvement in the education level and by the onset of the new way of life brought about by technological and cultural changes. The vernacular speech has nowadays been distorted by moving out to other areas and better standard of living, while in the towns the amalgams of various dialect-influences have been formed (not only of the population living nearby); as the cities in a greater measure become the centres of culture, science, economy, politics, etc., the city speech standard will have come closer to linguistic standard than become a series of coherent dialects. Even in villages the population with no secondary school decreases, electricity has changed the way of living, while in towns there are speech varieties which tend to become linguistic standards.

All these phenomena do not point to dialect-difference neutralization in the language as a whole; in rural areas dialect speech will further prevail as a way of communication, which is the case with other peoples and languages, too.

ORTHOGRAPHY

As far as the orthography of the Serbo-Croatian language is concerned, we entered the second half of the 20th century with two norms — Belić's and Boranić's. Only the Novi Sad Agreement (1954) and common orthography rules (1960) — applied in all four republics with the Serbo-Croatian language in the former Yugoslavia — enabled passable general regularity, passable normative unification concerning orthography. However, later historical events nevertheless gave impetus to the diverging tendencies concerning language and orthography. Therefore, the Serbs had to create norms for their standard language and its orthography in the existing, "third" Yugoslavia (The Federal

Republic of Yugoslavia). They did it within the tradition of Matica Srpska's *Orthography Rules* (1960) and taking into account the continuity of the essential normative principles, two alphabets (paying special attention to the protection of the Cyrillic alphabet from neglect), the dualism of the "Ekavian" and "Iekavian" pronunciation, tolerance for the lexical units from other languages, permanent revisions of the orthography rules — especially the ones related to the proper transcription of foreign names, etc.

РЕГИСТРИ

Регистар личних имена

- Алерић Д.: 62, 82.
Андреј Д.: 79–80, 82.
Андреј И.: 115–116, 118–119, 139.
Аристотел 8.
Ашер Р. Е. (Asher R. E.): 15.
Бабић Г.: 22, 34.
Бабић С.: 22, 25, 34, 43, 46, 56, 59, 64, 66–67, 71, 76, 82–83.
Бакарић В.: 23, 34.
Бакотић Л.: 37, 83.
Баотић Ј.: 179.
Бартић Е.: 48, 67, 83.
Батистић Т.: 129–130, 139.
Белта А.: 24, 34, 85, 90–91, 94–96, 98–99, 102–103, 108–109, 111, 120–121, 124, 138–139, 166, 169, 172–173, 178.
Бећар Д.: 147, 156.
Бјелица М.: 156.
Боранић Д.: 24, 34, 172–173, 178.
Бошковић Р.: 39–40, 83, 138–139.
Бошњаковић Ж.: 167, 169.
Брборић Б.: 12, 17, 27, 34, 39, 42, 44, 55, 58–60, 62, 143, 145, 152, 156.
Броз И.: 20–21, 24, 34.
Брозовић Д.: 9, 14, 19, 33–34, 50, 83, 145, 156, 161, 169.
Бугарски Р.: 10–11, 14, 41, 55–59, 83, 145–146, 156.
Булатов Р.: 110.
Васић В.: 10, 14.
Васић С.: 92, 98–99, 108.
Вебер М.: 72.
Вельмар-Јанковић С.: 118–123, 130, 132–133, 135, 139.
Винавер Ст.: 120.
Винце З.: 50, 83.
Висковић Н.: 10, 14, 55, 83, 144, 156.
Витезовић М.: 57.
Витошевић Д.: 46.
Владисављевић Сп.: 92, 109.
Врховец-Вучемиловић С.: 10.
Вујаковић М.: 37, 83.
Вујичић М.: 167, 170.
Вуковић Г.: 69, 167, 170.
Вуковић Ј.: 92, 94, 109.
Вукомановић С.: 39, 83.
Вуловић Д.: 83, 156.
Гајда С. (Gajda S.): 3, 15.
Горбачов М.: 43.
Горгија 8.
Гортан-Премж Д.: 127, 139.
Грекшић М.: 55, 83.
Грицкат И.: 14, 49, 58, 83, 124, 131, 138–139, 144, 156.
Губерина П.: 39, 83.
Даничић Ђ.: 20, 88–91, 93, 98, 172.
Данојлић М.: 10, 14, 46, 144, 156.
Дворжак В.: 67, 83.
Деметер Д.: 20.
Дешић М.: 178.
Димитријевић Р.: 51, 83.
Динић Ј.: 167, 170.
Драгин Г.: 167, 170.
Ђоковић М.: 48.

- Ђорђевић П.: 132.
 Ђорђић П.: 106, 109, 169.
 Ђукић С.: 57.
 Ерделцац А.: 74, 83.
 Живковић Н.: 167, 170.
 Зечевих М.: 144, 156.
 Зоричић М.: 43, 51, 72, 83.
 Ивковић Ф.: 21, 34.
 Ивић М.: 9, 14, 87, 91, 99, 109, 111–112, 117–118, 120, 127–128, 131–134, 137, 139–140, 143, 146, 148, 156.
 Ивић П.: 14, 19, 24, 27, 34, 42, 44, 55, 58–60, 62, 70, 83, 88–89, 91–92, 99–101, 103–104, 109, 113, 115, 140, 143, 145, 152, 156, 161, 166, 169–170, 178.
 Инић С.: 10, 14, 58, 83, 144, 155–156.
 Једличка А. (Jedlička A.): 9, 14.
 Јелић З.: 144, 156.
 Јерковић Ј.: 31, 35, 124, 140, 178–179.
 Јефтић М.: 43, 51, 59.
 Јовић Д.: 50, 83.
 Јовић Љ.: 144, 156.
 Јонке Љ.: 24, 43, 45, 83, 169.
 Јошић М.: 10, 14, 51, 58, 63, 83, 144, 156.
 Калмета Р.: 66, 83.
 Караца-Гарић М.: 179.
 Караџић В.: 5, 19–21, 87, 89–91, 93, 98–99, 113, 115, 119, 131–132, 135, 138, 143, 171–172, 176.
 Карађорђевић А.: 25.
 Катичић Р.: 9, 14.
 Клаић Б.: 37–38, 77, 83.
 Клајн И.: 10, 12, 27, 31, 34, 37–38, 42, 44, 46, 48, 57–60, 62, 83–84, 124, 140, 145–146, 152–153, 156.
 Клос Х.: 6.
 Ковачевић М.: 31, 35, 124, 140, 175, 179.
 Ковачевић С.: 60, 84.
 Комадиновић Г.: 167, 170.
 Костић Ђ.: 34, 92, 102, 109.
 Кравар М.: 41, 84.
 Крамарић М.: 48, 84.
 Крмпотић М.: 82.
 Крстић К.: 39, 83.
 Кукуљевих И.: 20.
 Кулишић Ш.: 56, 84.
 Курилович Г./J. (Kuryłowicz G.): 109.
 Кучера-Копић Ј.: 102, 109.
 Лалевих М.: 49, 51, 62, 84.
 Лашкова Ј.: 99, 109.
 Липовац-Радуловић В.: 167, 170.
 Лукић Р.: 155.
 Луковић М.: 3, 10, 13–14, 138, 143–144, 156.
 Маџуранчић И.: 20.
 Маклуен М.: 72.
 Максимовић Д.: 119, 140.
 Маретић П.: 20–21, 34, 132.
 Марић М.: 92, 109.
 Марковић Ж.: 144, 156.
 Марковић М.: 167, 170.
 Марковић С.: 123.
 Матешкић Ј.: 105, 109.
 Моро Ж. (Maugais J.): 14.
 Методије: 171.
 Миклошич Ф.: 20.
 Милановић Б.: 123, 140.
 Милетић Б.: 102, 104, 109.
 Милошевић Б.: 85, 157.
 Миница А.: 14.
 Митриновић В.: 125, 140.
 Митровић Б.: 167, 170.
 Митровић Ж.: 81.
 Мићовић Д.: 56, 84.
 Мићовић В. М.: 47, 62, 84.
 Михајловић В.: 167, 170.
 Михајловић Ј.: 68, 84.
 Мишић С.: 157.
 Младенов М.: 10, 14, 49, 51, 55, 58–59, 76, 80, 84, 144, 156–157.
 Младеновић А.: 19, 34, 106, 109.
 Моловић Ј.: 79, 84.
 Московљевић М.: 37, 84, 89–91, 94, 98–99, 102, 109.
 Мошан Вл.: 135, 140.
 Мршевић-Радовић: 139–140, 148, 156.
 Мусић С.: 167, 170.
 Наполеон Б.: 19.
 Николић Д.: 51, 84.
 Николић М.: 66, 84.
 Николић С.: 48, 84.
 Орвел Ц.: 72.
 Остојић Б.: 31, 35, 124, 140, 175, 179.
 Павелић А.: 173.

- Павловић М[иливоје]: 67, 84, 140.
 Павловић М[иодраг]: 46, 84.
 Пацел В.: 20.
 Пејаковић С.: 20.
 Петровић В.: 10, 14, 47, 63, 84, 144, 148–149, 156.
 Петровић Д.: 10, 13–14, 51, 58, 63, 83, 87, 94–96, 98–99, 102–103, 110, 144, 156.
 Петровић М. П.: 84.
 Пецо А.: 48, 74, 84, 90, 106, 109, 166, 170.
 Пешикан М.: 13, 27, 31, 34–35, 41–42, 44, 49, 55, 58–60, 62, 66, 69, 84–85, 90, 102, 110, 124, 140, 143, 145, 152, 156, 171, 178–179.
 Пижурица М.: 31, 35, 124, 140, 178–179.
 Подгорац Т.: 144, 157.
 Половина В.: 144, 157.
 Поповић Љ.: 31, 35, 140, 157.
 Поповић М.: 19, 35.
 Прањић К.: 34.
 Прањковић И.: 14.
 Предић С.: 43–44, 51, 85.
 Прибићевић И.: 76, 85.
 Принцип Г.: 23.
 Пуповац М.: 10, 14, 144, 157.
 Радовановић М.: 1, 3–6, 8–9, 11–12, 14–15, 39, 136–137, 140, 143, 145–147, 153, 157.
 Радуловић З.: 132, 140.
 Рајнвајн Љ.: 144, 157.
 Рени Л. (Ranney L.): 67.
 Раос М.: 72, 85.
 Ристић С.: 92, 110.
 Родић Н.: 56, 85.
 Росандић Д.: 144, 157.
 Савић С.: 144, 157.
 Савицка И. (Sawicka I.): 110.
 Самарија М.: 46, 85.
 Секулић И.: 92.
 Силић Ј.: 124, 140, 144, 157.
 Симић Р.: 31, 35, 124, 140, 175, 179.
 Симпсон Џ. М. Ј. (Simpson J. M. Y.): 15.
 Скок П.: 119, 135, 140.
 Совић И.: 77, 85.
 Солженицин А.: 43.
 Стаљин Ј. В.: 25.
 Станић М.: 110, 167, 170.
 Станојчић Ж.: 13, 31, 35, 111, 114–116, 118–122, 124, 126–130, 132, 134, 136, 138, 140, 144, 147, 157, 175, 179.
 Стевановић М.: 9, 15, 24, 39, 43, 51–52, 59, 85, 90, 94, 102, 110–111, 113–117, 119–124, 126–127, 129–132, 134–136, 140–141, 144, 169.
 Стевовић М.: 90–91, 93–96.
 Стијовић Р.: 167, 170.
 Стојиљковић З.: 83, 156.
 Суботић Љ.: 10, 14, 51, 58, 63, 94–96, 98–99, 102–103, 110, 144, 156.
 Сурдучки М.: 37, 85, 103, 110.
 Тарановски К.: 106, 110.
 Тито Ј. Б.: 25, 31.
 Толстој Св.: 103, 105, 110.
 Томић М.: 167, 170.
 Тополињска З.: 107, 110.
 Тошовић Б.: 8, 10, 15, 145–146, 157.
 Ђирило: 171.
 Ђирилов Ј.: 37, 85.
 Ђопић Б.: 136.
 Ђорић Б.: 31, 35, 52, 123–124, 140–141, 175, 179.
 Ђосић Д.: 131, 135.
 Ђупић Д.: 13, 84, 159.
 Фежете Е.: 74, 85.
 Фелини Ф.: 73.
 Фердинанд Ф.: 23.
 Фишман Џ. (Fishman J.): 15.
 Флакер А.: 34.
 Хавранек Б.: 9.
 Хоксворт (Hawkesworth C.): 14.
 Чоловић М.: 14.
 Хитлер А.: 22.
 Храсте М.: 169.
 Шимундић М.: 62–63, 76, 85.
 Шимуновић П.: 67, 85.
 Шипка М.: 27, 35, 41, 44, 50–51, 58, 70, 74, 78, 80, 86.
 Шкиљан Д.: 6, 9–10, 70–71, 74, 86, 144–145, 157.
 Шљивић-Шљившић Б.: 114, 141.
 Шпис-Пулум М.: 167, 170.
 Шувар С.: 74.

Регистар појмова

- агенс: 133, 147, 153.
 актив с партикулом *се*: 121.
 акузатив: 128, 130.
 акузатив без предлога: 128.
 акут (млађи прасловенски): 159.
 акценатски дублети: 92, 118.
 акценатски систем (акценти, акцентуација):
 10, 31, 87–88, 90–92, 95–97, 107, 159,
 163–164, 166.
 акценатски удар: 97.
 акцентоване прозодеме: 89.
 албански језик: 161.
 алтернација *л ~ о*: 100.
 аналитизам: 11, 148.
 аналитичка форма субјекта: 125.
 англицизми: 4, 44–46, 59, 62–63, 65, 68–72,
 75–79.
 англолатинизми: 70, 74.
 аорист: 11.
 „апсолутне“ конструкције: 11.
 арго: 79–81, 90.
 аргонизми: 152.
 артикулација африката: 102.
 артикулација вокала *ѝ, џ*: 98.
 артикулација сонаната: 102.
 архаизми: 39, 41, 71, 112, 115, 118, 120–122,
 127–130, 135, 137, 177.
 асидентска форма клаузе: 134.
 атрибут: 127.
 африкате: 102, 105.
 „балканизација“ српског језика: 99, 159–160.
 балканизми: 4.
 балкански језички савез: 159–160.
 баскијски језик: 33.
 безличне (имперсоналне) конструкције: 11,
 133.
 београдски говор: 89–91, 93, 118, 121, 123,
 130, 132–133, 164.
 београдски стил: 90, 164.
 беседе: 8.
 беспредлошки генитив: 131.
 беспредлошки датив: 130.
 билингвизам: 4.
 бирократизација језика: 13, 58–59, 151–155.
 блокирани инструментал: 113.
 босанскохерцеговачки стандарднојезички
 израз: 26, 28.
 бохемизми: 176.
 бошњачки језик: 7, 28, 32–33.
 „бошњачкохрватски“ језик: 28.
 бројне именице: 120–121.
 бројни придеви: 120.
 бугарски језик (говори): 33, 160.
 варваризми: 44.
 варијанте српскохрватског стандардног је-
 зика — српска (источна/београдска) и
 хрватска (западна/загребачка): 5–7, 9–10,
 12, 26, 39–41, 46, 144, 172, 176.
 везани скупови речи: 148, 150.
 везници: 11, 134–136.
 вернакулар: 23.
 византизми: 4.
 вокабулар: 165.
 вокали средњег реда: 98.
 вокални сонанти: 106.
 вокално *g*: 99.
 вокалске групе: 10, 100–101.
 вокалски систем (вокализам, вокали): 13,
 97–101, 108.
 вуковски (караџићевски/новоштокавски)
 језички стандард: 7, 13, 20–22, 31, 38,
 87–90, 107, 113, 115–116, 118–119, 126,
 128, 130–132, 135–138, 160, 171–172.
 вуковско-даничићевска (класична) акцен-
 туација: 88–93, 96, 98–99, 160, 164.
 вулгаризми: 12, 65, 81–82, 152.
 галицизми: 11, 45, 64, 71–72, 75, 100.
 генитив: 130.
 генитивска конструкција: 128, 154.
 германизми: 4, 40, 42, 63, 67, 69, 73, 75.
 герунд: 11.
 глаголи: 32, 122, 124–125, 127–129, 131–135,
 147.
 — вишерекијски: 129.
 — говорења: 129, 135.
 — двовидски: 124–125.

- копулативни: 127.
 - модални: 132.
 - непрелазни (интранзитивни): 122, 135.
 - несвршени (имперфективни): 32, 124, 131.
 - осећања, воље, жеље: 129, 135.
 - повратни (рефлексивни): 122.
 - помоћни: 121.
 - прелазни (транзитивни): 122, 129, 135.
 - свршени (перфективни): 32, 124, 131.
 - семикопулативни: 128, 147.
 - с основном на *-(a)ћи*: 122.
 - с основном на *-е*: 122.
 - фазни: 132.
- глаголске копуле: 147.
- глаголски аспект (вид): 11, 124–125.
- глаголски облици: 11, 32, 112.
- глаголски придеви: 11, 32, 122.
- глаголски прилози: 11, 32, 131–132, 134, 136.
- говорна (језичка) интеракција: 4, 8.
- говорна патологија: 98.
- говорни чинови: 11.
- градационе конструкције: 134.
- градишћанскохрватски књижевнојезички израз: 32.
- граматике: 1, 4–5, 8–9, 20, 28, 31, 33, 111–113, 115, 118, 120, 122–123, 127–129, 132, 144, 168.
- граматички конектори: 11.
- граматички формант: 123.
- граматичко значење субјекта: 125.
- графија (писмо): 4, 29, 30, 178.
- греко-латинизми: 43, 59–60.
- грцизми: 43–44.
- да* + презент: 132.
- датов: 128.
- двоазбучност (двоалфabetност): 30, 172, 175.
- двоизговорност (савско-ијекавска): 29–30, 172.
- двојина (дуал): 116.
- двојни формант *-исти/-иста*: 117.
- деклинација бројева: 11.
- декомпоновање предиката: 11, 13, 58, 139, 146–148, 152.
- деминутив: 47.
- демократизација језика: 152.
- демонстративне (показне) заменице: 120.
- деривационе категорије: 123, 147.
- диглосија: 4.
- дијалекти (говори): 6, 13, 17, 89–90, 103, 106, 132, 144, 159–161, 163–165.
- војвођански: 99, 161.
 - зетско-горњополимски: 160.
 - зетско-ловћенски: 160–161, 163–164.
 - зетско-сјенички/јужносанџачки: 160
 - источнохерцеговачки: 89, 159–161, 163–165.
 - лички: 166.
 - муслимански: 159.
 - новоштокавски: 159–161, 163–164.
 - призренско-јужноморавски: 164.
 - призренско-тимочки: 88, 159–160.
 - смедеревско-вршачки: 160.
 - староштокавски: 160–161.
 - хрватски: 17, 159.
 - црногорски: 159.
 - шумадјиско-војвођански: 89–90, 93, 106, 132, 160, 164.
- дијалектизми: 120, 133, 136, 164–165, 167–169.
- дијалектологија: 166–169.
- дијахронијска раван: 8, 11, 144, 169.
- дисимилација: 114.
- дистрибуција консонантских група: 103, 108.
- дистрибуција прозодема: 94, 99–101, 103.
- дистрибуција сонаната: 105–106.
- дистрибуција фонема: 101.
- „дистрибуционе белине“ у консонантским групама: 103, 108.
- допунски предикативи: 128.
- доситејевски језик: 19.
- доћи до* + генитив: 153.
- дубинска структура реченице: 146.
- дугосилазни акценти: 96.
- дугоузлазни акценти: 95–96.
- дужине: 31, 89, 91, 93–94.
- европеизми (европске универзалије): 2, 4, 12, 137–138, 148.
- егзистенцијалне конструкције: 11.
- експираторна прозодема (експираторни акценат): 89–90, 164.
- „еластична стабилност језика“: 1, 124.
- енглески језик: 62, 80.
- енклитике: 11, 122, 133.

- етници: 56.
- еуфемизми: 24, 55, 57, 63, 77.
- жанрови: 145, 148–150.
- жаргони: 9, 12, 58–60, 64, 70, 76, 80, 149.
- занатлијски: 149.
 - званични: 12, 58–60.
 - наркомански: 64.
 - трговачки: 76, 149.
- женски облици за занимања, стања, функције: 47–48.
- законске одредбе о језику: 22, 29.
- замена кода (code-confusing): 12, 146.
- заменице на *-ов/-ев, -ин*: 118.
- збирни (колективни) бројеви: 121, 127.
- идиолект: 9.
- идиоми (језички типови): 17, 19–20, 28, 30, 87, 93, 113, 144, 162, 164–166.
- изговор (екавски, ијекавски, полуијекавски): 21, 24, 28, 30–31, 87–88, 93, 97–99, 100, 106–107, 122, 132, 160–164, 166, 172, 176.
- изговор гласова: 102, 159.
- *џ*: 102.
 - *ђ*: 159.
 - *л*: 102.
 - *ш*: 102.
 - *ћ*: 159.
 - *ч*: 159.
 - *џ*: 159.
- ијекавски дублетизам: 176.
- икавизам дугог јата (љ): 163.
- именице: 113–117, 146–147.
- глаголске: 136–137, 147.
 - деадјективне: 146–147.
 - девербативне: 146–147.
 - женског и мушког рода на *-а*: 116–117.
 - женског рода на *-е*: 113.
 - за количину: 127.
 - мушког рода на *-е*: 113, 115–117.
- именички предикатив: 127.
- имперсоналне конструкције (искази): 11, 153.
- инвентар прозодема: 93.
- индехлинабилни (непроменљиви) придеви: 11.
- иновације фразеолошког фонда: 150.
- инструментал: 130.
- инструменти планирања језика: 4.
- интернационализми: 4, 43–44, 65, 68, 72, 125.
- интерференција стилова (замена кода): 12, 146, 151–152.
- интонација говора: 91.
- интонација реченице: 11.
- интонациона средства: 134.
- инфинитив: 132–133.
- исти језик (Срба и Хрвата): 17, 22–23, 29, 32.
- истојезичке републике СФРЈ: 174.
- италијанизми: 45–46, 71–72.
- италијански језик: 61.
- јавна употреба језика: 4–5, 26.
- јапанизми: 46.
- јат (љ): 10, 21, 160, 163, 172.
- језик политике: 10, 133.
- језик права: 10, 155.
- језик средстава информисања (масовних комуникација — медија): 2, 6, 10, 12–13, 30, 37, 39, 48, 51, 63, 68, 74, 75, 81, 91, 99–100, 102, 143–144, 148, 152–153.
- језик у дијаспори: 3–4, 13, 166–167.
- језик у националној матици: 4.
- језици у контакту: 2, 4, 12, 148.
- језичка компетенција: 12, 152, 178.
- језичка култура: 10, 31, 171–172, 175–177.
- језичка (књижевна) норма: 1, 4, 6, 10–11, 90, 143–144, 146, 161, 178.
- језичка политика (планирање статуса језика): 4–8.
- језичка структура: 3, 145, 171.
- језичке универзалије: 2, 4, 12, 137–138, 148.
- језички договори: 20, 34, 137–174.
- јотоване сугласника: 163.
- кајкавско наречје: 17, 20–21, 30, 159, 169.
- кардинални бројеви: 120.
- карпатизми: 4.
- калкони (преведени изрази): 37, 61.
- квалитет у прозоидији: 88.
- квалификатори: 126.
- квантитет у прозоидији: 10, 31, 87–88, 92, 95, 164.
- квантитетски контрасти у прозоидији: 94, 113.
- квантификатори: 126.
- китнески језик: 61.

- класицизми: 4.
 кодификација језика: 171.
 компаратив: 32.
 компарација придева и прилога: 32.
 комуникативна функција језика: 153.
 конгруентне конструкције: 120.
 конгруентни атрибут: 117.
 конгруенција (граматичка): 112, 127.
 конгруенција (семантичка): 127.
 конгруенција предиката: 125–126.
 конгруенција (формална): 127.
 кондензација реченице: 112, 120, 136–138, 146–147.
 кондензовање реченичног значења: 137, 147.
 — инструментално: 147.
 — интенционално: 147.
 — каузално: 147.
 — кондиционално: 147.
 — концесивно: 147.
 — пропратне околности: 147
 — темпорално: 137, 147.
 кондиционал (потенцијал) прошли: 122.
 консонантске групе: 10, 103–106, 108.
 консонантски систем (консонантизам, консонанти): 13, 87, 99–103, 105.
 конституенти реченице: 125–132, 139.
 конституентске класе речи: 113.
 контаминација фразеологизама: 151.
 конференцијашки језик: 12, 58–60, 151–152.
 „корински“ правопис: 173.
 крватизми: 39–41, 176–177.
 културе у контакту: 12, 148.
 културни простори (кругови): 12, 27.
 латерали: 163.
 латинизми: 42–45, 62.
 латиница, 25, 29–30, 172, 175.
 лексика (лексички систем, лексичка структура језика): 3–4, 10, 12, 21, 37–86, 104, 123, 164–165, 168, 171, 177.
 лексикографија: 37–38, 167.
 лексикологија: 38.
 лексичка регулација: 114–116.
 лексичке форме уопштавања: 133.
 лексичке разлике (српско-хрватске): 28–29, 39–41, 173.
 лексички конектори: 11.
 лексичко значење субјекта: 125.
 лингвистика: 4, 10, 29, 112, 134–146, 148.
 лингвистички (дијалектолошки) атласи: 167–168.
lingua serviana: 19.
lingua franca: 4.
lingua communis: 4.
 личне заменице: 120, 135.
 локатив: 129–130.
 логички (семантички) субјекат: 133.
 мађарски језик: 33.
 македонски језик (говори): 33, 160.
 машинско конвертовање изговора: 176.
 медитеранизми: 4, 102.
 међујезичка разумљивост: 4.
 мелиоративи: 152.
 место акцента: 88.
 микродијалекат: 168.
 митска функција језика: 152.
 мбра: 88.
 морфемска граница: 99–101, 103.
 морфологија (с творбом речи): 3, 10, 13, 21, 40, 87, 104, 111–125, 146.
 морфолошки дублетизам: 114, 116, 119, 123.
 морфосинтакса клаузе (реченице): 112, 125, 132–134, 136.
 морфосинтаксичко окружење: 113, 118–119, 127, 131.
 морфофонолошка структура речи: 103–104.
 морфофонолошко окружење: 114.
 музикалан акценат: 90.
 мултилингвизам: 4.
 мушка (през)имена на *-иц(-иц), -ак, -ек*: 117.
 мушка (през)имена на *-ов/-ев, -ин*: 117.
 наднационална (надредакцијска) књижев-нојезичка заједница: 171, 174.
 начела српске језичке и правописне норме: 13, 175–178.
 неакцентована дужина (квантитет): 10, 93.
 неакцентована прозодема: 88–89, 93, 160.
 незамењени јат (ѣ): 160.
 немачки језик: 62.
 неологизми: 31–32, 37, 48, 50, 57, 62, 64, 76.
 непостојано *a*: 116.
 непроменљиви бројеви: 126.

- неутрализиација квантитетских контраста: 107.
- неутрализиација неакцентованих вокала: 99.
- неутрализиација српско-хрватских варијантних опозиција: 8, 27–28, 41.
- неутрализиација тонских контраста: 107.
- ниво грађења (творбе) речи: 112.
- ниво облика (именица, придева, бројева, глагола): 112–125.
- ниво реченице (клаузе): 112, 132–138.
- ниво реченичних конституената: 112, 125–132.
- нидоземски језик: 26.
- новосадски говор: 93, 97.
- новоштокавски фолклорни коине: 19, 135.
- новоштокавско акценатско преношење: 88.
- номинализације: 11–13, 136–138, 146–148, 153.
- нормативистика: 12, 38.
- нормативна техника (номотехника): 144.
- обичајна (језичка) норма: 175.
- одбир језичких јединица: 145.
- окасионализми: 150, 177.
- оријентализми: 28.
- ортопија: 21, 33, 91.
- основински форманти: 122.
- основни бројеви: 120, 127.
- падежна детерминација: 32, 112.
- падежна синонимија: 11.
- падежно-предлошки изрази (конструкције): 128, 146–147, 154.
- паратакса: 134.
- партикуле: 121–122, 132, 134.
— *да*: 132.
— конклузивне: 134.
— *се*: 121–122.
- партитивни генитив: 11.
- парцелација реченице: 11.
- пасив: 121, 133, 153.
— перфекта: 121.
— плусквамперфекта: 121.
— презента: 121.
- пејоративи: 57, 73, 152.
- периодизација српског језика: 17–26, 37–39, 171, 173.
- перифрастичке синтагме: 139, 150.
- петрифициране (предлошко-)падежне конструкције: 118.
- петрифицирани облик (израз): 127–128.
- планирање језика (планирање корпуса): 2, 4–5, 8, 11.
- плурал: 117.
- плусквамперфекат: 11, 32, 121.
- површинска структура реченице: 146.
- позајмљенице (туђице, стране речи): 37, 42–49, 96, 101, 114, 116–117, 123, 176.
- позитив: 32.
- покретни вокали *a, e, y*: 119–120.
- политичка функција језика: 152.
- полугласник: 164.
- помодне речи: 59.
- помоћне секвенце *je ce / ce je*: 122.
- попридевљавање: 122, 131.
— раднога глаголског придева: 122.
— именичког додатка: 131.
- посесивни генитив: 131, 134.
- послеакценатска дужина: 91, 93.
- послеакценатски квантитет: 87, 91–92.
- потенцијал: 11, 32.
- потенцијал II: 11.
- правопис (ортографија): 4–5, 13, 20–21, 24–25, 28–29, 31, 37, 99–100, 124, 171–179.
- прагматичка (језичка) норма: 4.
- Прашка лингвистичка школа: 8–9, 143.
- предикат (предикатски конституент): 127–128, 131–132, 136–137, 146–148.
- предикатска секвенца: 125, 127.
- презент (наративни): 131.
- презент + *се*: 121.
- прекидни консонанти: 105–106.
- преношење акцената на проклитику: 10, 91–92, 94, 97.
- преношење старих акцената: 160.
- престижни стандард: 7.
- префиксална творба: 48–50.
- привремена лексика: 69.
- придеви: 11, 32, 117–119, 131–132.
- придевске заменице: 119–121, 134.
- придевски вид (аспекат): 10, 117–118.
- прилози: 127, 134.
- присвојне заменице: 120.
- присвојни придеви: 118, 131.
- прозодијски систем (прозодија, прозодеме): 13, 31, 88–94, 96–99, 107.
- проклитика: 10, 91–92, 94.
- промена кода (code-switching): 4, 12, 146.

- професионализми: 149–150.
 псеудокласицизам: 76.
 пуризам: 4, 31, 42, 60, 176.
 раслојавање (стратификација) језика: 2, 4, 8–9, 144, 159.
 ред клауза у реченици: 11, 134.
 ред речи у клаузи: 11, 134.
 редукција неакцентованих вокала: 99.
 реакција глагола: 11, 129.
 републичка језичка норма: 173.
 реторика: 8, 10.
 реченице (клаузе): 129, 134–137.
 — допусне (концесивне): 136.
 — зависно-сложене: 134.
 — закључне (конклузивне): 134.
 — изричне: 135.
 — искључне: 134.
 — намерне: 129.
 — напоредно-сложене: 134.
 — односне (релативне): 134.
 — погодбене (кондиционалне): 136.
 — последичне: 134.
 — саставне: 134.
 — узрочне: 135–137.
 — условне: 137.
 реченици: 5, 12, 21, 25, 28, 31, 33, 37, 43, 47, 49–50, 56–58, 64, 71, 77, 81, 124, 135.
 романизми: 4.
 рурални (сеоски) говори: 4, 9, 162–166, 169.
 русизми: 42–43, 61, 72–73, 77, 79, 176.
 руски језик: 22, 62–63.
 рускословенски језик: 172.
 сегменталне фонеме: 31.
 семантичка норма: 4.
 сербизми: 39.
 сербокроатистика: 10.
 силазни акценти: 89, 92, 94–97, 163.
 синоними: 80, 176.
 синтакса: 10, 13, 21, 87, 111–112, 125–139, 146, 168.
 синтаксичка гипкост: 5.
 синтаксички калкови: 5, 11.
 синтаксичко-семантичка структура језика: 3, 10, 12.
 синтетичка форма изражавања субјекта: 125.
 синхронијска раван: 8, 11.
 скраћенице: 51–52.
 скраћивање акцената: 96.
 скраћивање дужина: 89, 94.
 скраћивање квантитета: 95–97, 107.
 славенизми: 4.
 сленг: 9, 13, 65, 79–81.
 слободни инструментал: 113.
 словеначки језик: 17, 32–33, 67, 69.
 словенски генитив: 11, 127.
 словенски језици: 2, 3–5, 28, 104, 167, 172.
 слоготворни сонанти: 99–100.
 слоготворно р: 99–100.
 службена употреба језика: 4–5, 22, 29–30.
 сонанти: 100, 102–103, 105–106.
 сонанти у самогласничкој функцији: 100.
 сонантске групе: 103.
 социолекти: 4, 6, 9.
 социолингвистика (аспекти): 9, 11–12, 17–34, 144–145.
 специјални (функционални) стилови: 13, 143–155.
 „спољашна историја језика“: 1.
 српска језичка култура: 31, 171, 175–177.
 српски или хрватски језик: 26.
 српски језик: 1, 2, 4, 17, 20–21, 23, 26, 29–33, 39, 46, 68, 89, 91, 98, 100–102, 104, 108, 112, 134, 136, 159–169, 171, 173.
 српски језички стандард (стандардни језик): 7, 9–10, 17–19, 21–22, 25, 27–28, 30–32, 38–39, 41–42, 87–89, 97–98, 100, 102, 104, 106–107, 111–112, 117, 123, 136–138, 143–144, 147, 152, 159, 163, 165, 169, 172, 175–178.
 српски књижевни језик: 7, 19–20, 31, 87, 90, 103, 111–113, 116, 120–121, 124–125, 127, 129, 132, 137–138, 143, 159–160, 164, 169, 171–172, 178.
 српкословенски језик: 172.
 српскохрватска језичка заједница (територија): 159, 172, 173, 175–176.
 српскохрватски језик: 5–6, 8–10, 17, 26, 29, 33, 37, 39, 87, 101, 143, 159, 171, 173.
 стандарднојезички престиж: 4, 152.
 старо(црквено)словенски језик: 19, 171.
 староштокавска акценација: 160.
 староштокавски говори: 160–161.
 стереотипизација фразеолошког фонда: 150, 154.
 стилистика: 8–10, 20–21.

- стилска (експресивна) регулација: 115, 118–119, 148.
- стилска норма: 3–4.
- стратификација језика (хоризонтална и вертикална): 4, 9.
- струјни консонанти: 105.
- структура реченице: 11, 127, 132.
- субјекат (субјекатски конституент): 125–127, 131.
- субјекатска секвенца: 125.
- суперлатив: 32.
- „суперхрватски“: 28.
- суплетивни облици: 117.
- супстандард: 5, 136, 144, 152, 178.
- супститут глаголских облика: 146.
- суфикси (изведенице): 47–49.
- табуи у језику: 81, 152.
- творба придева: 125.
- творбени модели: 123–125.
- темпорални акузатив: 127.
- темпорални генитив: 127.
- теорија информација: 145.
- терминологија: 2, 10, 13, 28, 37–82, 104, 149, 162–165, 172.
- војна: 13, 78–79.
 - забаве и моде: 75, 77.
 - земљорадничка: 165.
 - школошка: 66.
 - компјутерска: 74.
 - медицинска: 37, 63–64.
 - научна: 63–66, 149.
 - привредна: 62–63.
 - просветна: 66, 74.
 - спортска: 77–78.
 - телевизијска: 67–68.
 - у астрономији: 65.
 - у аутомобилизму: 69.
 - у култури и уметности: 67–68, 71–73.
 - у музици: 72, 75–76.
 - у психологији: 64–65.
 - у саобраћају: 70.
 - у спољној политици: 66–68.
 - у техници: 65–70, 75, 104.
 - у туризму: 70–72.
 - у унутрашњој политици: 39–40, 47, 52–58, 65.
 - у филмском стваралаштву: 73.
 - у финансијама: 63.
- тонска неутрализација: 97.
- тонска опозиција: 89.
- тонске разлике међу акцентима: 96.
- тонски контрасти: 88, 93, 96, 107.
- транскрипција страних имена: 177–178.
- туризми: 28, 40, 42, 57, 71.
- ћирилица: 22, 24, 29, 30, 172, 175–176, 178.
- узлазни акценти: 95–96, 163–164.
- узлазни тон: 91.
- уланчавање генитива: 11, 153.
- Универзална децимална класификација (УДК): 32.
- унификација српског језичког стандарда: 30–31, 98.
- „унутрашња историја језика“: 1.
- урбани (градски) говори: 2, 4, 9, 13, 30, 108, 118, 135, 144, 152 163–166, 169.
- уставне одредбе о језику: 29–30.
- фазе [поступци] планирања језика: 5–7, 11, 15–16, 171, 175.
- акцентација (прихватање): 5–6, 11, 15.
 - варијација (инаугурирање урбано-регионалних узуса у ранг престижних стандарда): 7, 16.
 - дезинтеграција (инаугурирање варијаната у ранг престижних стандарда): 7, 16.
 - дескрипција (описивање): 5–6, 11, 15.
 - евалуација (вредновање): 5–6, 11, 15.
 - експанзија (ширење): 5–6, 11, 15.
 - елаборација (разрађивање): 5–6, 11, 15.
 - имплементација (примењивање): 5–6, 11, 15.
 - интеграција („инаугурирање новоштокавског стандарда“): 7, 16.
 - култивација (неговање): 5–6, 11, 15.
 - поларизација (инаугурирање територијалних/националних варијаната стандарда): 7, 16.
 - прескрипција (прописивање): 5–6, 11, 15.
 - промоција (инаугурирање стандардних језика): 7, 16, 175.
 - реконструкција (преправљање): 5–6, 11, 15.
 - селекција (одабирање): 5–6, 11, 15, 171.
- фамилијаризми: 152.
- фетишизам језика: 152.
- фински језик: 33.
- фламмански језик: 32–33.

- фонетика: 3, 13, 87–108, 167–168.
- фонијатријко-медицинска истраживања: 92.
- фонолошки ситем (фонолошка структура): 3, 28, 31, 87–88, 90–91, 167–168, 171.
- форма придева (краћа и дужа): 117–119.
- форма реченице (клауза): 134, 136–137.
- формална контруенција: 126.
- фразеологија (фразеологизми): 10–11, 13, 78, 112, 118, 120, 133, 138–139, 148–151.
- фразеолошки слојеви: 149.
- француски језик: 62, 80.
- фреквенција језичких јединица: 145.
- фрикативни сугласник: 116.
- функционални међустилови: 145.
- функционални подстилови: 10–11, 137, 144–145, 148, 150, 154.
- законодавни: 144, 152.
 - новински: 11, 144, 148, 150, 154.
 - политички: 11, 137, 154.
 - пословни: 11.
 - правни: 10, 137.
- функционални стил личне комуникације (разговорни): 145.
- функционални стилови (регистри): 4, 8–13, 30, 37, 48, 51, 60, 69, 79–80, 90, 111–112, 121, 128, 131, 133–134, 137–138, 143–155, 162, 164.
- административни (канцеларијски): 10–11, 48, 144–145, 152, 154.
 - књижевноуметнички (белетристички): 11, 30, 111–112, 121, 131, 133–134, 138, 143–145.
 - научни: 10–11, 60, 128, 137, 144–145, 152–153.
- публицистички: 10, 37, 111, 137, 144–145, 148, 150, 152, 154.
 - разговорни (колоквијални): 11, 51, 69, 90, 144–145.
- функционални стилови јавне комуникације (специјални стилови): 145.
- функционалностилска норма: 146.
- функционалностилске универзалије: 148.
- хапакси (ефемерне досетке): 80.
- хипокористици типа *Влада/Влада*: 160.
- хипотакса: 134.
- хиспанизми: 45, 72.
- холандски језик: 32.
- хрватска језичка култура: 31, 171–172.
- хрватска редакција вуковског српског језика: 172.
- хрватски вуковци: 20.
- хрватски или српски језик: 26, 33, 39.
- хрватски језик: 5, 17, 21–22, 26, 31–33, 39, 161, 173.
- хрватски језички стандард: 5, 7, 9–10, 17, 20–21, 25, 27–28, 31–32, 39, 41–42.
- хрватски књижевни језик: 7, 9, 23, 26, 31.
- хрватскосрпски језик: 26, 33, 173.
- „црногорски језик“: 23.
- чакавско наречје: 17, 20–21, 30, 32, 159, 169.
- шатовачки језик: 80.
- штокавско наречје: 17–20, 23, 102, 159, 161, 164, 169.
- шћакавизам: 159.

PROLOGUE

THE HISTORY OF THE UNITED STATES
OF AMERICA

BY
W. W. HUNT

IN
SEVEN VOLUMES

VOLUME
THE FIRST

THE
AMERICAN

REPUBLIC
AND

THE
AMERICAN

REPUBLIC
AND

THE
AMERICAN

REPUBLIC

NEW YORK
AND

69 . 21

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
BY W. W. HUNT
IN SEVEN VOLUMES
VOLUME THE FIRST
THE AMERICAN REPUBLIC
AND THE AMERICAN REPUBLIC
AND THE AMERICAN REPUBLIC

69 . 21

NEW YORK AND

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

BY

W. W. HUNT

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Издавачи

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
Београд

Директор
Драго Ћупић

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК са п. о.
Београд

Директор
Милић Мишковић

Технички уредник
Милош Луковић

Коректор
Милош Луковић

Компјутерска припрема текста
Давор Палчић

Штампа
ДД СЛОВО
Краљево

ISBN 86-82873-01-x

UDK 808.61

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808.61(082)

СРПСКИ језик на крају века / Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ћупић, Митар Пешикан ; редактор Милорад Радовановић. — Београд : Институт за српски језик САНУ : Службени гласник, 1996 (Краљево : Слово). — 201 стр. ; 24 см.

Тираж 1000. — Стр. 1-16: Предговор / Милорад Радовановић. — Библиографија уз сваки рад. — Summary: The Serbian Language at the End of the Century. — Регистри.

1. Радовановић, Милорад

808.61(082)

801:316.7(497.1) „1945/1995“ (082)

а) Српски језик — Зборници б) Језичка политика — Југославија — 1945-1995 — Зборници

ИД=48275468